

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště Orální historie – soudobé dějiny

Bc. Alena Rokosová

Sňatek v době normalizace

Příběhy žen, které se vdaly mezi lety 1970 a 1989

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Petra Schindler – Wisten, Ph.D.

Praha 2014

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu. Souhlasím s jejím zpřístupněním v univerzitní knihovně a v Digitálním univerzitním repozitáři UK v Praze.

V Praze dne 22. 6. 2014

.....

Alena Rokosová

Na tomto místě bych ráda poděkovala především narátorkám, které byly ochotné se se mnou podělit o svůj životní příběh a vzpomínky, přijaly mě laskavě, byly otevřené a upřímné a umožnily tak vznik této práce. Obrovský dík patří také vedoucí této práce Mgr. Petře Schindler – Wisten Ph.D. nejen za její čas a cenné odborné rady, ale také za vstřícnost a trpělivost. A díky patří i lidem z mého nejbližšího okolí, kteří mi byli nápomocni nejen dobrou radou.

Obsah

Abstrakt	1
1. Úvod.....	3
2. Cíl práce a metodický přístup.....	5
3. Teoretické zakotvení	8
3.1 Normalizace.....	8
3.2 Demografické chování v době normalizace.....	10
3.2.1 Charakter změn.....	10
3.2.2 Vysvětlení změn.....	12
3.2.3 Zlatý věk rodiny.....	13
3.3 Režim se zaměřil na rodinnou a populační politiku.....	13
3.3.1 Výzkum snoubenců Státní populační komise.....	16
3.3.2 Státní podpora mladých rodin.....	16
3.3.3 Propopulační zákony.....	19
3.3.4 Bytová politika.....	21
3.3.5 Jak získat byt.....	24
4. Praktická část.....	26
4.1 Proč orální historie a co to je.....	26
4.2 Příprava projektu a oslovení narátorek.....	27
4.3 Průběh rozhovorů.....	28
4.4 Vlastní reflexe.....	29
4.5 Stručné představení narátorek.....	31
5. Analýza.....	37
5.1 Seznámení.....	37
5.2 Sňatkový věk aneb "ve čtyřicetce už bylo docela pozdě".....	38
5.3 Těhotné nevěsty aneb "museli jsme se brát".....	41
5.4 Ochrana před nechtěným početím.....	43
5.5 "Přece spolu nebudete žít jen tak".....	45
5.6 "On si mě chtěl vzít, ale já moc nechtěla".....	46
5.7 Svatba podle představ nebo svatba narychlo?.....	47
5.8 Ekonomická situace mladých rodin aneb bez rodičů by to nešlo.....	49
5.9 Společné bydlení.....	51
5.10 Jak vnímaly státní pomoc.....	54

5.11 "Krátká" mateřská dovolená.....	56
5.12 Rozvod.....	57
5.13 "Zažily jsme rok 1968, normalizaci i euforii roku 1989".....	61
5.13.1 <i>Vzpomínky na normalizaci</i>	61
5.13.2 <i>Vzpomínky na Listopad 89'</i>	63
6. Závěr.....	67
7. Prameny a literatura.....	69
8. Přílohy.....	76
<i>Příloha č. 1 – Typy výstavby a bytů</i>	76
<i>Příloha č. 2 – Sňatkový věk, sňatečnost, rozvodovost a porodnost</i>	78
<i>Příloha č. 3 – Vzpomínky na Srpen 68'</i>	81

Abstrakt

Cílem diplomové práce s názvem *Sňatek v době normalizace: Příběhy žen, které se vdaly mezi lety 1970 a 1989*, bylo popsat sňatečnost v Československu v období dvaceti let po sovětské okupaci, tedy době, které říkáme normalizace. A to v kontextu státní rodinné a populační politiky a snahy normalizačního režimu podporovat sňatečnost a porodnost. Práce popisuje opatření, která režim v 70. letech zavedl, i důvody, proč to udělal. Věnuje se i tomu, jaký vliv měla na demografické chování a čím bylo toto chování v době normalizace výjimečné a jedinečné. Práce vychází z toho, že svědectví pamětníků přispívá k poznání lidského aspektu dějin. Je založená na kvalitativním výzkumu zpracovaném pomocí orálněhistorických rozhovorů. Zachycuje zkušenosti šesti žen. Popisuje, co ovlivnilo jejich rozhodnutí uzavřít manželství, jaká byla ekonomická situace mladých rodin, i to, jak ženy vnímaly a využívaly právě státní podporu pro mladé rodiny. Tato práce má pomoci rozšířit obrázek o životě žen ve specifické době, které říkáme normalizace, i o době samotné. V době 70. a 80. let totiž vstupovali do manželství nejmladší snoubenci a v největší intenzitě v dosavadní historii naší země.

Klíčová slova: Československo, normalizace, socialismus, orální historie, ženy, sňatky, sňatečnost

Abstract

The thesis, *'Marriage in the period of normalisation: Stories of Women who got married between 1970 and 1989'*, focuses on the wedding rate in Czechoslovakia during normalisation period, 20 years after Soviet occupation. The analysis is done in the context of governmental family and population politics and endeavours of normalisation regime to support marriage and natality rate. The present study describes measures which the government introduced in the 70's and their justification. The focus falls also on the influence of demographic behaviour and how this behaviour was unique and exceptional during normalisation period. The whole study is based on the fact that personal testimony of narrators can contribute to an understanding of the human aspect of our history. The qualitative research method used was oral-historical interviews recording the experience of 6 women. The study analyses their decision making factors to enter the institution of marriage, what was young families' economic situation and how they perceived and exploited state support system for young families. This thesis helps understanding women in this specific period of normalisation as well as the period itself, given the fact that in the 70's and 80's the betrothed couples were the youngest and marriage rate was the highest in the modern history.

Keywords: Czechoslovakia, normalization, socialism, oral history, women, marriage, marriage rate

1. Úvod

Ústředním tématem orální historie nejsou velké dějiny psané politiky a významnými osobnostmi, které v určitém čase a prostoru ovlivňovaly chod dějin a určovaly jejich směřování a změny. Mnohem častěji zachycuje příběhy lidí, kteří na pozadí těchto dějin žili své běžné životy, své malé dějiny. Zaměřuje se na život jednotlivce v určité dějinné etapě, upozorňuje na to, že historie není jen sled událostí, je spíš pozadím, jevištěm, na kterém se odehrávají příběhy. O tom, jaké budou, ale samozřejmě rozhodují i ti, kteří byli nebo právě jsou u moci. Socialismus ovlivňoval a určoval životy obyvatel Československého socialistického státu, a to i v mnoha všedních detailech. V kontextu dnešní demokratické doby se to může zdát nepochopitelné, ale takový byl nedemokratický komunistický režim.

Ve své práci se zaměřuji na dílčí aspekt tohoto fenoménu, na rodinnou politiku československého socialistického státu a její vliv na životy dospělých žen, které se vdávaly ve specifické době, které dnes říkáme normalizace. Právě v této době totiž komunističtí představitelé tehdejšího Československa posílili důraz na rodinnou politiku a akcentovali snahu ovlivnit životy mladých lidí, jejich soužití, sňatky a reprodukční chování. Normalizační rétorika byla jasná: „... socialistická společnost věc partnerských vztahů v žádném případě nemůže považovat a také nepovažuje za záležitost soukromé – intimní – povahy. Je to zároveň problematika celospolečenská, neboť v převážné míře právě rodina zabezpečuje faktickou biologickou reprodukci obyvatel.“¹

Na ženy jsem se ve své diplomové práci zaměřila i proto, že nebývají tak častými objekty zájmu historiků jako muži. A jak v úvodu druhého dílu publikace *Všechny naše včerejšky* píše socioložky Jiřina Šiklová a Alena Wagnerová, metoda orální historie je „zvláště vhodná pro dokumentaci a interpretaci historické zkušenosti znevýhodněných skupin společnosti, jakou byly a jsou i ženy.“² Podle Šiklové je důležité brát v potaz ženskou optiku vidění toho, co se událo. Vzhledem k tomu, že prostor žen byl zúžen, svobodně si vytvářely vlastní vnitřní světy. Jinak vnímaly státní převraty a revoluce.³

Historička a socioložka Květa Jechová zase ve své studii o postavení československé ženy ve 20. století píše, že „podrobnější poznání úlohy žen v minulosti je

---

¹ Srv. Šolcová, Miroslava. *Rodina a její funkce v socialistické společnosti*. Horizont, Praha 1976, s. 51.

² Srv. Frýdlová, Pavla (ed.). *Všechny naše včerejšky II. Paměť žen*. Nadace Gender Studies, Praha 1998, s. 5.

³ Srv. Frýdlová, Pavla (ed.). *Všechny naše včerejšky. Paměť žen*. Nadace Gender Studies, Praha 1998, s. 7.

nezbytným předpokladem k tomu, aby výklad dějin překročil rámec dějin politických a zahrnul zkušenost obyčejných lidí.“⁴

Ačkoli ženy většinou nejsou přímými hybatelkami společenského dění, podílejí se na vytváření širšího sociálního klimatu a zdá se mi zajímavé a užitečné, zachytit jejich vzpomínky na dobu normalizace skrz to, co je obecně považováno za jim nejbližší - rodinný život. A to právě proto, že se ho normalizační politici snažili mít tak moc pod kontrolou.

Cílem mé práce je pomocí orálněhistorických rozhovorů zjistit, jaké jsou vzpomínky vybraných narátorek na tuto dobu a především jak (a zda vůbec) normalizační opatření, pravidla nebo výhody ovlivnily jejich život, především pak rozhodnutí vstoupit do manželství. Považuji zpracování tohoto tématu za přínosné i proto, že může přispět k celkovému a hlubšímu pochopení období normalizace a každodenního chování a postojů obyvatelstva právě v tomto období. Byť jde jen o jeden ze střípků rozsáhlé a barevné „normalizační“ mozaiky. Jak píše historik Milan Otáhal, pro pochopení normalizace je stěžejní analýza chování obyvatelstva, které se přizpůsobilo reálnému socialismu a své uplatnění hledalo v soukromé sféře. A mnohé poznatky mohou přinést také práce založené na metodě orální historie.⁵

Touto diplomovou prací částečně navazuji na svou bakalářskou práci z roku 2010 nazvanou Sňatkový věk z pohledu žen dvou generací, kdy jsem srovnávala příběhy, osudy a zkušenosti žen, které na začátku 21. tisíciletí dosáhly věku okolo třiceti let a stále jsou svobodné, a jejich matek, které dospívaly právě v době minulého režimu, tedy za zcela jiných socio-ekonomických podmínek. Srovnávala jsem příběhy žen, jež spojuje rodinné pouto, ale zeje mezi nimi propastný rozdíl v názorech, postojích a zkušenostech. A také určité vzájemné nepochopení. Po roce 1989 a ustavení demokratického režimu se totiž možnosti lidí změnily a došlo i ke změnám v hodnotovém systému společnosti. Během druhé poloviny 20. století a především ve 21. století se navíc velmi změnilo postavení ženy ve společnosti.

---

⁴ Srv. Jechová, Květa. Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému. In: Tůma, Oldřich; Vilímek, Tomáš (ed.). *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 2008, s. 69.

⁵ Srv. Otáhal, Milan. *Normalizace 1969-1989. Příspěvek ke stavu bádání*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 2001, s. 63.

2. Cíl práce a metodický přístup

Tématem této diplomové práce je vliv politického přístupu k rodinné politice na vnímání a chování mladých žen, které v době normalizace uzavíraly sňatky. Jinými slovy – dopad politických opatření na malé dějiny několika žen. Základním cílem práce je zjistit, jak moc byly ženy ovlivněny postojem Československého socialistického státu. Sleduji jejich vlastní reflexe příčin toho, proč vstupovaly do manželství, co při jejich rozhodování sehrálo roli a v jaké životní situaci se v té době nacházely. Mužský aspekt reflektuji jen prostřednictvím vyprávění žen - narátorek, tedy jen z jejich pohledu, muži mými narátory nejsou.

Před samotnými rozhovory jsem se věnovala studiu odborné literatury z oblasti historie, orální historie, sociologie a demografie, abych získala přehled o zkoumané problematice. Seznámila jsem se také s publikacemi a výzkumy, které se (i když třeba jen okrajově) zabývají podobným tématem, jako tato práce.

Metodu orální historie (s uplatněním feministického přístupu)⁶ využily členky Nadace Gender Studies v případě projektu *Paměť žen*. S jeho realizací začaly v roce 1996 a schválně se nezaměřily na veřejně známé ženy, ale na ty, o kterých se nepíše, nemluví, které nejsou vidět. Cílem projektu bylo zaznamenat vzpomínky a zkušenosti žen, které žily všední, nenápadný život a najít odpověď na otázku, jak žily ženy v socialistickém Československu. A objevit další dimenzi naší nedávné minulosti. Výstupem projektu jsou mimo jiné dvě publikace *Všechny naše včerejšky*.⁷

Editorka této publikace, Pavla Frýdlová, zachytila i další životní příběhy žen. Zmínme například publikace *Ženy mezi dvěma světy*⁸ (příběhy žen, které odešly do ciziny a po roce 1989 se vrátily), *Ženy odjinud*⁹ (příběhy českých cizinek) nebo *Ženy v bílém*¹⁰ (příběhy českých lékařek).

Každodenním životem a chováním méně viditelných skupin obyvatel v době normalizace se zabýval i projekt *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace: Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence* realizovaný Centrem orální historie Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky. Zaměřil se na

---

⁶ Zdůrazňuje ho především prvek interakce mezi oběma partnerkami rozhovoru.

⁷ Frýdlová, Pavla (ed.). *Všechny naše včerejšky*. Paměť žen. Nadace Gender Studies, Praha 1998.

Frýdlová, Pavla (ed.). *Všechny naše včerejšky II*. Paměť žen. Nadace Gender Studies, Praha 1998.

⁸ Frýdlová, Pavla. *Ženy mezi dvěma světy*. *Deset životopisných příběhů žen, které odešly a po letech se vrátily*. Nakladatelství Lidové noviny a Gender Studies, Praha 2008.

⁹ Frýdlová, Pavla. *Ženy odjinud*. *Deset životopisných příběhů českých cizinek*. Nakladatelství Lidové noviny a Gender Studies, Praha 2009.

¹⁰ Frýdlová, Pavla. *Ženy v bílém*. *Deset životopisných příběhů českých lékařek*. Nakladatelství Lidové noviny a Gender Studies, Praha 2010.

zkoumání mentality a proměny názorů a postojů dvou vrstev společnosti - té dělnické (61 rozhovorů) a inteligence (51 rozhovorů). Jedním z výstupů projektu je třísvazková publikace *Obyčejní lidé...?!¹¹* I v ní je reflektována „normalizační rodina“ včetně role žen uvnitř této tradiční instituce.¹²

Řada studií a publikací také vyšla v letech 2003 a 2005 v Ústavu soudobých dějin jako součást projektu *Dějiny české společnosti v letech 1945 – 1989*. Odrazem doby a rodinného života je i časosběrný dokument Heleny Třeštíkové nazvaný *Manželské etudy*. Dokumentaristka Helena Třeštíková ho začala točit v listopadu 1980 s deseti páry, tedy s dvaceti lidmi mezi 17 a 24 lety. Manželské etudy se poprvé vysílaly v roce 1986 v Televizním klubu mladých.¹³ Podle sociologa Ivo Možného Helena Třeštíková zastihla páry „zcela ve starém světě. Byla to doba vrcholného rozkvětu našeho společenského úpadku.“¹⁴

Zdrojem inspirace pro mě byly i jiné diplomové práce. Obdobným tématem se například zabývá práce zpracovaná na FHS UK v roce 2011 „*Mně bylo osmnáct a vdávala jsem se z čistý lásky. Vývoj svatebního obřadu v komunistickém Československu.*“¹⁵

Tato diplomová práce vzniká v rámci orálně historického diskursu. Je tedy založená na kvalitativním výzkumu, který je pro porozumění důvodům a motivacím stojícím za různými aspekty lidského jednání nejvhodnější.¹⁶ Tento typ pružného výzkumu¹⁷ jde do hloubky, je vhodný pro zkoumání každodennosti a umožňuje podrobné srovnání případů, ačkoli se jedná o malý vzorek populace. V mém případě jsem pomocí orálně historicky vedených rozhovorů, které respektují osobní a subjektivní přístup narátora a snaží se

---

¹¹ Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia, Praha 2009. Sv. 1 – 3.

¹² Schindler - Wisten, Petra. „Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu“ – Rodina v komunistickém Československu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia, Praha 2009. Sv. 1, s. 357 – 397.

¹³ Srv. Třeštíková, Helena; Třeštík, Michael. *Manželské etudy*. Vyd. 1. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2006.

¹⁴ Srv. Třeštíková, Helena; Třeštík, Michael. *Manželské etudy*. Vyd. 1. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2006, s. 7.

¹⁵ Srv. Hodačová – Balvínová, Lenka. „*Mně bylo osmnáct a vdávala jsem se z čistý lásky. Vývoj svatebního obřadu v komunistickém Československu.*“ Diplomová práce, FHS UK, Pracoviště orální historie – soudobé dějiny, Praha, 2011.

¹⁶ „Kvalitativní metody se užívají k odhalení a porozumění tomu, co je podstatou jevu, o nichž toho ještě moc nevíme. Mohou být také použity k získání nových a neotřelých názorů na jevy, o nichž už něco víme.“ Srv. Strauss, Anselm; Corbinová, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Albert, Boskovice 1999, s. 11.

¹⁷ Srv. Hendl, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Portál, Praha 2005, s. 63.

rozkrýt především osobní prožitek, postoje a pohled na dané téma¹⁸, zkoumala názory celkem šesti žen. Při analýze jsem ale částečně využila i již dříve realizované rozhovory, třeba právě v rámci výše zmíněných projektů.

Dílčí výstupy této práce se vztahují pouze na zkoumaný vzorek žen se všemi jeho specifiky, nelze je považovat za všeobecné platné a závazné. To u výstupů z orálněhistorických pramenů, tedy subjektivních výpovědí, ani nelze. Vždy je třeba mít na paměti, že výpovědi narátorů by měly být vždy srovnávány s jinými druhy pramenů. Mým cílem je dílem přispět k poznatkům o normalizační každodennosti, a to z pohledu žen.

Domnívám se, že existuje řada možností, jak na realizovaný výzkum navázat. Nahrané rozhovory mohou být podkladem pro další zkoumání, jen zaměřené na jiný aspekt života narátorek, nebo na způsob vyprávění. Mohli bychom detailněji rozpracovat jejich postoj a prožívání historických milníků, jakými byly roky 1968 nebo 1989. Také bychom se mohli podrobněji zaměřit na to, jak reflektují změny po roce 1989 a jak se vyrovnávají s novou dobou. Na výzkum se dá ale navázat i tím, že bychom se zaměřili na mladší ženy a, ve snaze popsat stejné téma, zachytili vyvíjející se společnost. Nebo tím, že bychom se zaměřili na muže a zkoumali stejné téma z jejich pohledu. Ideální by samozřejmě byli přímo manželé narátorek, jenže vzhledem k tomu, že kromě jedné se s nimi všechny narátorky dříve či později rozvedly, je tato varianta těžko realizovatelná.

---

¹⁸ Srv. Vaněk, Miroslav; Mücke, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. FHS UK – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2011, s. 121 – 122.

3. Teoretické zakotvení

3.1 Normalizace

Termín *normalizace* se poprvé objevil hned po sovětské okupaci, kdy sovětský vůdce Leonid Brežněv požadoval návrat k „normálu“. Jinými slovy všechny demokratické výdobytky Pražského jara měly být odstraněny a zapomenuty a komunistická strana měla dohlížet na veškeré politické a kulturní dění ve státě. Obnovení pořádku měla zajistit kádrová politika, díky níž získali řídicí funkce lidé nezatížení aktivitami Pražského jara, a čistky v míře, jakou po roce 1945 nepoznala žádná jiná země sovětského bloku.

Mezi historiky neexistuje jednoznačná shoda v tom, kdy přesně období normalizace začalo. Může to být srpen roku 1968, konkrétně okupace Československa, nebo následné přijetí Protokolu o jednání delegace SSSR a ČSSR Ústředním výborem KSČ. Počátkem normalizace můžeme označit i odstoupení Alexandera Dubčeka z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ v dubnu následujícího roku (a nástup Gustáva Husáka), případně zásah armády a policie proti demonstrantům při prvním výročí okupace, tedy 21. srpna 1969. Zásadní byl ovšem prosinec roku 1970, kdy ÚV KSČ přijal Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti, které vstup vojsk na naše území označil za bratskou pomoc v krizi, v níž se Československo nacházelo v období Pražského jara. V březnu následujícího roku ho vydalo oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ.

Pro potřeby této práce však není tak zásadní určit přesný počátek období, kterému říkáme normalizace¹⁹, podstatné je, co toto období přineslo. Navíc „... obnovení pořádku, jehož zásadními komponentami byla rekonstrukce komunistické strany, zastrašení veřejnosti, obnova kontroly médií, ukáznění společenských organizací, likvidace zbytků politické opozice, bylo dosaženo nejpozději někdy v roce 1971.“²⁰

Vztah mezi mocí a občany stál na tzv. společenské smlouvě, z níž vyplývalo, že režim lidem zajistí určitou životní úroveň a sociální jistoty. Životní úroveň byla vedle NDR nejvyšší v sovětském táboře. Na oplátku se lidé měli vzdát účasti na řízení věcí veřejných a realizovat se v soukromé sféře.²¹ Aby režim zajistil sociální klid, využíval na jedné straně násilí a na té druhé pozitivní sociální kroky připravené v době demokratizačního procesu konce šedesátých let.

---

¹⁹ Historik Milan Otáhal upozorňuje, že není přesné tento termín používat pro celé období až do roku 1989. Po takzvaném obnovení pořádku totiž nastala „nehybná“ fáze, pro kterou je výstižnější používat označení reálný socialismus.

²⁰ Srv. Pánek, Jaroslav; Tůma, Oldřich Tůma a kolektiv. *Dějiny českých zemí*. Univerzita Karlova v Praze: Nakladatelství Karolinum, 2008, s. 439.

²¹ Srv. Otáhal, Milan. *Normalizace 1969-1989. Příspěvek ke stavu bádání*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 2001, s. 6.

Ve dnech 25. až 29. května 1971 se konal XIV. sjezd KSČ, na němž byl prvním tajemníkem zvolen Gustav Husák. Husákovské vedení si pokusilo naklonit nebo aspoň neutralizovat veřejnost pozitivní ekonomickou a sociální politikou - zvyšoval se objem zboží v relativně nízkých cenách. Politika nivelizace vedla ale k rozbití přirozené ekonomické stimulace a ke snižování morálky a mobility pracovních sil. Důsledek byl logický: lidé se stáhli do soukromí, prohloubila se schizofrenie privátního a veřejného života a nabízená prospotřební orientace se pouze pasivně přijímala. Jednoduše lze říci, že mezi lidmi začal převládat postoj, který lze označit jako lhostejnost. „Lidé se vzdali takových hodnot, jako jsou demokracie a svoboda, i účasti na veřejném životě a jak to vyžadoval normalizační režim, veřejně předváděli svou loajalitu... Realizovat se pak mohli v soukromé sféře, uzavírali se do sebe, významnou roli začala hrát rodina. Mnozí veškerou svou energii a zájem soustředili na své chalupy a chaty, kde byli zbaveni všech svých starostí a cítili se svobodní.“²²

Je pravda, že tento specificky český jev se s nástupem normalizace rozšířil a stále víc lidí jezdilo ve volném čase raději do jakési dobrovolné izolace, tedy na chaty a chalupy. Je ale třeba dodat, že základy tohoto fenoménu byly položeny už na konci 19. století, kdy obyvatelé měst jezdili trávit volný čas na venkov. Svůj boom ale chalupaření zažilo právě až v 70. letech. „Svoji zásluhu na tom měl i zájem médií, zkrácení pracovního týdne na pět dnů. Podstatně se také zvýšil počet automobilů, což umožňovalo dostat se i do hůře dostupných a vzdálených míst. Po roce 1968 se značně omezila možnost cestovat do zahraničí a chalupa se v mnoha případech stala místem, kde se dal trávit volný čas.“²³

Po svobodomyšlných šedesátých letech tak nastala citelná změna. Uzavřely se hranice, byla opět zavedena přísná cenzura, řada spolků byla zakázána, stejně jako někteří umělci. A o některých tématech se zkrátka přestalo mluvit. Husákův režim nepotřeboval aktivní podporu, spokojil se s lhostejností, jedno jestli opravdovou nebo jen předstíranou. Ale jak upozorňují historici Jaroslav Pánek a Oldřich Tůma: „Normalizačnímu režimu se přece jen úplná pacifikace společnosti nepodařila. Mocenskými nebo přesněji řečeno policejními prostředky bylo sice do roku 1971 dosaženo rozbití první garnitury opozice. Normalizační společnost byla pasivní a depolitizovaná, ale ne loajální, a to vytvářelo jistý

---

²² Srv. Otáhal, Milan. Česká společnost na počátku tzv. normalizace. In: Tůma, Oldřich; Vilímek, Tomáš (ed.). *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 2008, s. 68 - 69.

²³ Srv. Schindler - Wisten, Petra. Chalupářská subkultura po roce 1968. In: Mervart, Jan a kolektiv. *České, slovenské a československé dějiny 20. století: osudové osmičky v našich dějinách*. Oftis, Ústí nad Orlicí, 2008, s. 436.

budoucí potenciál pro opozici. Dokonce si takový potenciál režim sám vytvářel,²⁴ poznamenávají historici s odkazem na půlmilionovou „stranu vyloučených“ ze společnosti a lidí odstavených od možnosti budovat kariéru.

Stejně jako o nejasném počátku období takzvané normalizace, bychom se mohli bavit o jejím konci. Například politolog Bohumil Doležal upozorňuje, že: „Normalizací se rozumí doba mrtvé stability v ČSSR mezi lety 1969 a 1989. Vlastně je třeba odkousnout jeden dva roky na začátku, období restaurace režimu, a dva tři roky na konci, kdy se režim poté, co postupně ztrácel oporu v metropoli, v Kremlu, definitivně zhroutil.“²⁵ Od roku 1987 se výrazně rozšířil počet nezávislých iniciativ a organizací, které se přidaly k Chartě 77 a VONS (Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných). Navíc postupně sílily projevy nespokojenosti, ke kterým se od roku 1988 začaly přidávat i pouliční demonstrace. A ačkoli rozhodující krize vypukla mimo opoziční kruhy, skončila koncem prosince 1989, kdy byl Václav Havel jednomyslně zvolen československým prezidentem. Pak vysokoškolští studenti ukončili svou stávkou trvající od 17. listopadu.

3.2 Demografické chování²⁶ v době normalizace

3.2.1 Charakter změn

V poválečné, byť rozdělené, Evropě byly demografické trendy zpočátku na Západě i Východě podobné – rodiny byly málodětné, zvyšovala se intenzita sňatečnosti a snižoval se podíl bezdětných žen.²⁷ Doba sedmdesátých a osmdesátých let 20. století ve východním bloku už se však z hlediska demografického a reprodukčního ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi chování lidí vymykala. Na severu a západě Evropy už země od roku 1965 postupně procházely takzvaným druhým demografickým přechodem²⁸, který se

---

²⁴ Srv. Pánek, Jaroslav; Tůma, Oldřich a kolektiv. *Dějiny českých zemí*. Univerzita Karlova v Praze: Nakladatelství Karolinum, 2008, s. 448.

²⁵ Srv. Doležal, Bohumil. Normalizace. O havlovském zelináři, kontinuitě let 1948 – 1989 a zásadním listopadovém zlomu. In: Drda, Adam, ed.; Strachota, Karel, ed. *Naše normalizace*. Člověk v tísni, Praha 2011, s. 174.

²⁶ Chování lidí, které je spojené s demografickou reprodukcí a přímo se váže k jednotlivým demografickým událostem. Těmi jsou početí a rození dětí, sňatky, rozvody, ovdovění, potraty, úmrtí, onemocnění nebo stěhování.

²⁷ Srv. Rychtaříková, Jitka. Minulá a současná diferenciacie reprodukce v Evropě. In: Rychtaříková, Jitka; Pikálková, Simona; Hamplová, Dana. *Diferenciacie reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích*. Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha 2001, s. 10 – 25.

²⁸ Tato koncepce vzešla z výzkumu nizozemského demografa Van de Kaa. První demografický přechod, neboli demografická revoluce, znamenal přechod od starého demografického režimu, který udržovala v chodu tradiční, stavovská a preindustriální společnost a který se projevoval především vysokou mírou úmrtnosti (mortality) a porodnosti (natality), k novému demografickému režimu. Došlo k němu v průběhu 19. století (mezi lety 1850 a 1950) v ekonomicky vyspělých zemích. K novému režimu se v Evropě přecházelo postupně se zpožděním od západu k východu (v českých zemích je počátek revoluce kladen do

datuje až do roku 1985, ale v bývalých socialistických zemích začal až na počátku 90. let 20. století.

Nositeli nového demografického chování jsou tak v českých poměrech lidé narození na konci 60. a v 70. letech minulého století, jinými slovy děti těch, kteří v době normalizace zakládali rodiny a rodili děti. Až po takzvané Sametové revoluci totiž v Československu začal proces přechodu, pro který je charakteristický pokles porodnosti pod hranici prosté reprodukce,²⁹ větší počet nesezdaných soužití, větší počet dětí narozených mimo manželství, zvyšování věku matek v době prvního porodu,³⁰ zvyšování naděje na dožití díky soustavnému vzrůstu životní úrovně a stárnutí populace. Bývá označován za individualistický,³¹ protože nejdůležitější je seberealizace individua, což kontrastuje právě s dobou normalizace, kdy byla akcentována hlavně rodina.³² Doba normalizace byla z hlediska demografického chování dobou tzv. východoevropského modelu.³³

Demografický režim společnosti reálného socialismu byl charakteristický časnými sňatky a porody, krátkými meziporodními intervaly a celkovou vyšší plodností. Od roku 1961 do roku 1990 se sňatkový věk pohyboval mezi 21. a 22. rokem života ženy. Ve srovnání se zeměmi západní Evropy byl u nás nižší průměrný věk snoubenců, a to až do konce 80. let. „Přispěla k tomu nejen plná zaměstnanost, ale také téměř faktický zánik institutu manželského věna a především snížení věku zletilosti z 21 na 18 roků,“³⁴ které začalo platit počátkem roku 1950.

---

třicátých let 19. století a trvala zhruba sto let). Nový demografický režim se projevil zejména záměrnou regulací porodnosti, postupně se tak společnost mění v moderní, občanskou. Srv. Kalibová, Květa. *Úvod do demografie*. Nakladatelství Karolinum, Praha 2001, s. 41 – 42. Srv. Horský, Jan; Seligová, Markéta. *Rodina našich předků*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1997, s. 12 – 17.

²⁹ Prostá reprodukce označuje stav, kdy se v populaci rodí tolik dětí, kolik je třeba, aby byla rodičovská generace co do počtu nahrazena. Hranice prosté reprodukce odpovídá 2,1 dětí na jednu ženu.

³⁰ Pro druhý demografický přechod není příznačná jen změna časování vstupu do manželství a založení rodiny, ale celkový pokles plodnosti.

³¹ Na rozdíl od prvního demografického přechodu, který se jevil jako altruistický, protože kladl největší důraz na rodinu a potomky.

³² V jednom rozhovoru v rámci projektu Nadace Gender Studies Paměť žen narátorka zmiňuje, že kdyby to s Pražským jarem dopadlo jinak a nezačala doba normalizace, nejspíš by se věnovala kariéře a neměla by celkem čtyři děti. Srv. Frýdlová, Pavla edit. *Všechny naše věřežsky II. Paměť žen*. Nadace Gender Studies, Praha 1998, s. 190.

³³ Srv. Kučera, Milan. Demografické chování mladých lidí v České republice, jeho sledování v průzkumech, hodnocení reálné situace a vnější vlivy. In: Fialová, Ludmila; Hamplová, Dana; Kučera, Milan; Vymětalová, Simona. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Sociologické nakladatelství, Praha 2000, s. 7 - 28.

³⁴ Srv. Jechová, Květa. Matky a děti, chtěné o nechtění. Mateřství v reálném socialismu. In: Tůma, Oldřich; Vilímeček, Tomáš (ed.). *Opozice a společnost po roce 1948. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha 2009, s. 18.

3.2.2 Vysvětlení změn

Existují dvě základní vysvětlení demografických změn - normativní přístup a teorie racionální volby. Jde o rozdíl mezi tím, co lidé nechtějí (normativní teorie) a co nemůžou (teorie racionální volby).

Mezi zastánce normativní teorie, kteří za demografickou změnou a změnou rodinného života vidí posun v hodnotách a preferencích a rozrůžňování životních stylů lidí, patří americký politolog Ronald Inglehart, nizozemský demograf Van de Kaa nebo britský sociolog Anthony Giddens. V českém prostředí pak mezi nejvýraznější české autory, kteří zdůrazňují hodnotovou změnu, patří sociolog Ladislav Rabušic³⁵.

Zastánci teorií racionální volby přisuzují proměnu demografického chování zejména ekonomickým a institucionálním faktorům. Nejvýznamnějším představitelem teorií racionální volby je Gary S. Becker. Mezi české zastánce teorií racionální volby, kteří považují pokles porodnosti a sňatečnosti za součást sociálních problémů spojených s ekonomickou transformací, patří demografka Jitka Rychtaříková. Ta zdůrazňuje, že ekonomické a sociální podmínky byly ve východní Evropě rozdílné od těch, v rámci kterých probíhal druhý demografický přechod na západě. Nelze podle ní přehlížet, že doba před přechodem a změnami byla nakloněnější založení rodiny, byla nulová nezaměstnanost, přidělovaly se levné státní byty³⁶ a prostor pro další životní volby byl velmi omezený.³⁷

Někteří další čeští autoři se nesnažili o ucelené vysvětlení demografických změn, zaměřili se na dílčí aspekty sociální situace a kontext, v němž ke změnám chování dochází, nebo brali v potaz obě možná vysvětlení demografických změn. Demografka Ludmila Fialová například tvrdí: „... vysvětlení demografických změn ve sňatkovém chování obyvatelstva... odrážejí nejen působení ekonomické situace, ale také změny hodnotového systému převažující části populace a také změnu postojů k instituci manželství.“³⁸ Stejného názoru je například i další demograf Milan Kučera.³⁹

---

³⁵ Opačný názor má česká demografka Jitka Rychtaříková, podle níž je důvodem sociálních problémů právě ekonomická transformace. Polemikou těchto dvou autorů se zabývám na jiném místě této práce, srv. s. 17 a 18.

³⁶ Proces získání bytu ale nebyl tak jednoduchý, jak by se mohlo zdát. Čekací lhůty byly v mnoha případech velmi dlouhé.

³⁷ Srv. Rychtaříková, Jitka. Minulá a současná diferenciacie reprodukce v Evropě. In: Rychtaříková, Jitka; Pikáľková, Simona; Hamplová, Dana. *Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích*. Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha 2001, s. 10 – 25.

³⁸ Srv. Fialová, Ludmila. Trendy ve sňatkovém chování obyvatelstva České republiky ve 20. století. In: *Demografie*. 2006, 48 (2), c. s. 98.

³⁹ Srv. Kučera, Milan. K interpretaci charakteristiky demografických procesů v České republice. In: *Demografie*. 1997, 39 (4), s. 269 – 270.

3.2.3 Zlatý věk rodiny

Tzv. zlatý věk rodiny a manželství nastal především po druhé světové válce v období totalitního socialismu a následně reálného socialismu (zhruba do 80. let 20. století). V tomto období se Česká republika přiblížila východoevropskému typu sňatečnosti, s tím rozdílem, že v zemích východní Evropy šlo o tradiční neměnný model.

Vysoký důraz kladený na rodinu v období tzv. reálného socialismu (podobně jako v tradiční společnosti) byl podle Ladislava Rabušice pouze východiskem z nouze v kontextu nedemokratického prostředí a nefungujícího ekonomického systému.⁴⁰ Normalizační režim lidi přiměl, aby se stáhli z veřejného života, a ti si nižší aktivitu ve veřejné sféře kompenzovali ve sféře soukromé. Tam byli v bezpečí a mohli svobodně projevovat svoje názory. „Sledování společenského prospěchu bylo možné snad jen na nejnižší úrovni společenského prospěchu rodiny.“⁴¹ Navíc i společenská prestiž byla do určité míry spojována s rodinou, její úrovní a životním stylem. Rezignace žen na budování kariéry nebo kariérní postup nebyla ničím výjimečným a byla považována za celkem přirozenou volbu.

Socialistická společnost byla uměle homogenizovaná a dovoľovala lidem jen omezeně uplatnit své vzdělání a lidský kapitál. V období reálného socialismu byl nízký podíl studujících na středních a vysokých školách, mzdovou nivelizací bylo dosažené vzdělání devalvováno. Společnost vytvářela mladým podmínky, které i při zaměstnání obou manželů usnadňovaly založení rodiny. Problémem byl nedostatek bytů, nejvýhodnější bylo bydlení ve státních (nájemné dotoval stát) a podnikových bytech, které byly přidělovány hlavně mladým rodinám. Mladí manželé žili často společně s rodiči.⁴²

3.3 Režim se zaměřil na rodinnou a populační politiku

„...rodina plněním svých funkcí spolurozhoduje o úspěších současného i budoucího rozvoje komunistické společnosti. Způsob života rodiny se tak stává významnou součástí tvorby nového socialistického způsobu života.“⁴³

⁴⁰ Srv. Rabušic, Ladislav. Polemicky k současným změnám charakteru reprodukce v ČR (sociologická perspektiva v demografii). In: *Demografie*. 1997, 39 (2), s. 117.

⁴¹ Srv. Možný, Ivo. *Proč tak snadno...Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Sociologické nakladatelství, Praha 2009, s. 96.

⁴² Srv. Kučera, Milan. Demografické chování mladých lidí v České republice, jeho sledování v průzkumech, hodnocení reálné situace a vnější vlivy. In Fialová, Ludmila; Hamplová, Dana; Kučera, Milan; Vymětalová, Simona. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Sociologické nakladatelství, Praha 2000, s. 7 - 28.

⁴³ Srv. Šolcová, Miroslava. *Rodina a její funkce v socialistické společnosti*. Horizont, Praha 1976, s.5.

Po druhé světové válce začaly země komunistického bloku (ale také třeba Francie) zkoušet řadu propopulačních politik. Hledaly totiž způsob, jak zabránit snižující se porodnosti. Už v roce 1957 byl při projednávání interrupčního zákona⁴⁴ v Národním shromáždění cíl populační politiky formulován jasně a stručně – bylo třeba znovu zalidnit území na dřívější hustotu, zalidnit pohraničí a doplnit zdroje pracovních sil. Cílová hranice však nebyla nikdy konkrétně stanovena. „Patří k pozitivním jevům demokratizačního procesu let šedesátých, že se podařilo pronatalitní politiku koncipovat jako politiku na podporu rodin s dětmi, jako jeden z pilířů sociálního státu.“⁴⁵

V roce 1957 byla zároveň zřízena Státní populační komise jako poradní a koordinační orgán vlády. O šest let později mimo jiné realizovala výzkum snoubenců, o jehož výstupech stručně pojednává další podkapitola. Komise byla sborem expertů, který byl v roce 1971 nahrazen Vládní populační komisí v čele s místopředsedou vlády Matejem Lúčanem. Šestkrát ročně vydávala od roku 1972 populační zprávy. Komise byla zrušena v dubnu 1988.⁴⁶

Centrální plánování bere nutně ohled na demografické trendy. „Decentralizovaný způsob vládnutí ... neumožňuje tak masivní populační politiku, jakou mohou prosazovat totalitární či autoritativní režimy.“⁴⁷ Právě ty, vzhledem k ambici řídit celou populaci, propopulační politiku využívají nejčastěji. V demokratických zemích se totiž nejen obtížněji prosazuje, ale také není zaručena její účinnost. Navíc státy západní Evropy pokládaly reprodukční chování svých obyvatel za soukromou záležitost rodičů, která není předmětem veřejné politiky. A i když později i demokratické státy (Francie, Švédsko, SRN) přijaly kvůli klesající porodnosti některá pronatalitní opatření, nikde nebyla tak těsně spojena s otevřenými zásahy do soukromí obyvatel jako v Československu.⁴⁸

---

⁴⁴ Byl přijat 19. prosince 1957 a poprvé umožňoval umělé přerušení těhotenství z jiných než zdravotních důvodů. Navíc těhotná žena, která se pro potrat rozhodla, byla beztrestná. Interrupční komise však byly zrušeny až v roce 1986, a to zákonem České národní rady č. 66. Zákon č. 68/1957 byl přijat hladce - schválen jednomyslně.

⁴⁵ Srv. Jechová, Květa. Matky a děti, chtěné i nechtěné. Mateřství v reálném socialismu. In: Tůma, Oldřich; Vilímek, Tomáš (ed.). *Opozice a společnost po roce 1948*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2009, s. 21 – 22.

⁴⁶ Srv. Jechová, Květa. Matky a děti, chtěné i nechtěné. Mateřství v reálném socialismu. In: Tůma, Oldřich; Vilímek, Tomáš (ed.). *Opozice a společnost po roce 1948*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2009, s. 42.

⁴⁷ Srv. Loužek, Martin. Odolejme svádění socialistické propopulační politiky. In: Kocourková, Jiřina; Kučera, Milan; Loužek, Marek; Rabušic, Ladislav. *Propopulační politika – ano či ne: sborník textů*. Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha č. 21/2002, s. 39.

⁴⁸ Srv. Jechová, Květa. Matky a děti, chtěné i nechtěné. Mateřství v reálném socialismu. In: Tůma, Oldřich; Vilímek, Tomáš (ed.). *Opozice a společnost po roce 1948*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2009, s. 18.

Strategie východoevropských zemí, které přebíraly odpovědnost za demografický vývoj a předpokládaly, že úroveň plodnosti lze ovlivnit vhodnými nástroji sociální politiky, zahrnovaly porodné, rodinné a dětské přídavky, placenou mateřskou a rodičovskou dovolenou, placenou péči o nemocné dítě, daňové úlevy pro rodiče dětí, daňové úlevy pro lidi pečující o děti (nejen nutně rodiče), dotovaná zařízení péče o malé děti, právo na flexibilní pracovní dobu matek s malými dětmi, povinnost zaměstnavatele držet místo matce na mateřské dovolené, rekvalifikační programy pro matky vracející se do práce z mateřské dovolené, příspěvky na bydlení pro rodiny s dětmi a příspěvky na vzdělání dětí.⁴⁹

Podle autorů knihy *Moderní nástroje sociálního bydlení pro mladé rodiny jako nepřímá podpora růstu porodnosti* je však efektivita prenatálních politik nízká. Navíc upozorňují na to, že lze těžko rozlišit, co jsou efekty sociální a co propopulační politiky, případně co jsou jenom by-produkty. Pronatalitní opatření jsou tedy jedny z mnoha faktorů, které přispívají k rozhodování o založení nebo velikosti rodiny. Kritici státní intervence v této oblasti argumentují obavami ze zasahování do soukromých záležitostí jednotlivců a narušení jejich osobní svobody.

„... vliv pro-natalitních opatření přijatých v Československu na počátku 70. let nelze hodnotit izolovaně, ale v souvislosti s celkovou společenskou atmosférou tehdejší doby. Tato opatření přispěla nejen ke zpomalení poklesu úrovně plodnosti, ale především ke zformování a udržení modelu časně plodnosti a dvoudětné rodiny. Tento reprodukční režim se vyznačoval tím, že více jak polovina žen měla ve věku 25 let již dvě děti a tudíž ukončenou reprodukci.“⁵⁰

Komunistický režim se snažil mladé lidi motivovat k rodičovství například dárkami, půjčkami nebo přidělováním bytů. V době normalizace, tedy době omezených možností, navíc význam rodiny a péče o děti velmi narostl. Tento návrat k rodině výrazně ovlivnil vzestup porodnosti právě v sedmdesátých letech. K této natalitní vlně a zvýšení porodnosti jedné generace žen přispělo i zlepšení podmínek mladých rodičů. I proto se intenzita plodnosti udržela na vysoké úrovni až do konce osmdesátých let. Nesmíme ale zapomínat, že svou roli sehrála i nedostatečná znalost a rozšířenost ochrany před nechtěným početím, čemuž se věnuje samostatná kapitola v analytické části této práce.

---

⁴⁹ Srv. Lux, Martin; Kostecký, Tomáš; Sunega, Petr; Vobecká, Jana; Sládek, Jan. *Moderní nástroje sociálního bydlení pro mladé rodiny jako nepřímá podpora růstu porodnosti*. Sociologický ústav AV ČR, Praha 2010, s. 18.

⁵⁰ Srv. Kocourková, Jiřina. Má populační politika v České republice perspektivu? In: Kocourková, Jiřina; Kučera, Milan; Loužek, Marek; Rabušic, Ladislav. *Propopulační politika – ano či ne: sborník textů*. Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha č. 21/2002, s. 13-14.

XIV. sjezd KSČ stanovil hlavní směry populační politiky v letech 1971 – 1975 a zařadil zlepšení populační politiky, pomoc rodinám s dětmi a mladým manželům na jedno z nejdůležitějších míst sociální politiky.⁵¹ Krátce po něm byl rozšířen mateřský příspěvek a také zdvojnásoben příspěvek na narození dítěte. Od ledna 1973 byly zvýšeny přídatky na děti, zejména na druhé a třetí dítě. Od dubna téhož roku si mladí manželé odnášeli ze spořitelny první novomanželské půjčky⁵², jejich splatnost byla vázána na počet dětí. Režim, zaměřen na jasný cíl, se také chlubil tím, že staví nové byty, jesle a mateřské školy. Přitom ale opomíjel například zhoršování životního prostředí, závadnost vody a potravin, do značné míry ovlivňujících míru úmrtnosti a naději na dožití. „Budovala se mamutí sídliště, svým charakterem spíše noclehárny než domovy, anonymní a odlidštěná. Nevysloveno zůstalo i to, co demografové pociťovali už dlouho a o čem nás může poučit historie, chceme-li jí naslouchat: populační klima ovlivňuje i celková společenská atmosféra a zdravá společnost je pouze ta, která může doufat, věřit ve smysl duševní i fyzické práce. Společnost nebyla nemocná jen fyzicky.“⁵³

3.3.1 Výzkum snoubenců Státní populační komise

Reprezentativní výzkum snoubenců, kdy byl dotazován celý pár a zjišťován rozdíl mezi postoji mužů a žen, byl proveden v listopadu a prosinci 1963, tedy ve dvou etapách. První byla zaměřena na městskou, druhá na venkovskou populaci. Ukázalo se, že čtyři pětiny snoubenců bydlely v okamžiku sňatku u svých rodičů a jejich bytové poměry byly neuspokojivé (66 procent). Po svatbě dvě třetiny z nich bydlely společně, ale v bytě rodičů jednoho z páru. Jen osmina novomanželských dvojic bydlela ve vlastním bytě. Do dvou let od svatby plánovala mít první dítě většina dvojic, nicméně pětina nevěst už byla těhotná v době svatby.⁵⁴

3.3.2 Státní podpora mladých rodin

Jak bylo řečeno, režim 70. let sklízел ovoce zaseté v druhé polovině 60. let. Už v březnu roku 1964 byl přijat zákon č. 58/1968 o zvýšení péče o těhotné ženy a matky, který prodlužoval dobu *mateřské dovolené* z 18ti na 22 týdnů. Následující rok Komise pro

⁵¹ Srv. Škápíková, Jitka; Houser, Jiří; s poznámkami Ivana Hoffmana. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli: 70. léta aneb deset let ve zkratce*. Nakladatelství XYZ, 2009, s. 150.

⁵² Poprvé byly sice novomanželské půjčky zavedeny v roce 1948, pak byly ale zrušeny.

⁵³ Srv. Šubrtová, Alena. *Dějiny populačního myšlení v českých zemích*. Česká demografická společnost, Praha 2006, s. 221.

⁵⁴ Srv. Jechová, Květa. *Matky a děti, chtěné o nechtění. Mateřství v reálném socialismu*. In: Tůma, Oldřich; Vilímeček, Tomáš (ed.). *Opozice a společnost po roce 1948. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2009, s. 45.*

otázky životní úrovně rozhodla, že je třeba připravit zákon o jejím dalším prodloužení, a to na 24 týdnů (pro osamělé matky na 26 týdnů).⁵⁵ Také chtěla zajistit možnost zkrácení pracovní doby pro matky dětí mladších patnácti let a také možnost návratu na pracovní pozici po ukončení mateřské dovolené. To ženám umožnil nový zákoník práce v roce 1966.⁵⁶ V této souvislosti padlo mimo jiné i rozhodnutí vybudovat tisíce míst v jeslích, které měly být součástí každého nově budovaného sídliště.

Také *mateřský příspěvek* byl vynálezem reformního období. Byl zaveden od začátku roku 1970 ve výši 500 korun měsíčně ekonomicky činným matkám, které pečovaly o dvě a více dětí, z nichž jedno bylo mladší než jeden rok. V roce 1982 se zvýšil na 600 korun a od roku 1987 na 800 korun (jeho výplata byla prodloužená na tři roky).⁵⁷

Porodnost režim povzbuzoval také pomocí *přídavků na děti*.⁵⁸ Dávky v mateřství i přídavky na děti upravoval zákon o mateřském příspěvku č. 154/1959 Sb. z 18. prosince 1969, který začal platit v červenci 1970. Pro srovnání, přídavky na jedno dítě byly v roce 1985 více než dvojnásobné než v roce 1968, takže se normalizační režim měl čím „chlubit“, jak dokazuje i tabulka publikovaná v ideologické brožuře vydávané oddělením propagandy a agitace ÚV KSČ.⁵⁹

Počet dětí	Od 1.1. 1968	Od 1.1. 1973	Od 1.8. 1979	Od 1.2. 1982	Od 1.1.1985
Na 1 dítě	90	90	140	180	200
Na 2 děti	330	430	530	610	650
Na 3 děti	680	880	1030	1150	1210
Na 4 děti	1030	1280	1480	1640	1720
Na každé další dítě	Plus 240	240	290	330	350

⁵⁵ Postupně ale stát dobu prodlužoval, v roce 1968 na 26 týdnů a podle poslední úpravy z roku 1988 měla zaměstnaná žena nárok na mateřskou dovolenou v délce 28 týdnů.

⁵⁶ Srv. Jechová, Květa. Matky a děti, chtěné i nechtěné. Mateřství v reálném socialismu. In: Tůma, Oldřich; Vilímek, Tomáš (ed.). *Opozice a společnost po roce 1948. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2009, s. 53.*

⁵⁷ Srv. Schindler - Wisten, Petra. „Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu“ – Rodina v komunistickém Československu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence. Academia, Praha 2009. Sv. 1, s. 375.*

⁵⁸ Pro srovnání, z přídavků na jedno dítě se dalo v roce 1975 koupit 150 litrů polotučného mléka nebo 30 balení Sunaru. Průměrná výše přídavků na děti v roce 2008 umožňovala koupit 40 litrů polotučného mléka a pět balení Sunaru.

⁵⁹ Srv. Fakta a argumenty. *Životní úroveň v ČSSR. Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, květen 1986, s. 22.*

Matky dostávaly také *podporu při narození dítěte*, takzvané porodné. To bylo do roku 1964 650 korun, v roce 1968 pak 1 000 korun. V roce 1971 se nařízením vlády zvýšila tato podpora na 2000 korun na každé narozené dítě. Při dalším prodloužení mateřské dovolené v roce 1988 se ale tato podpora zase snížila na 1 000 korun.⁶⁰

Komise pro otázky životní úrovně chtěla také už na konci 60. let znovu zavést i *novomanželské půjčky*. Mladí manželé mladší třiceti let, jejichž společný příjem nepřesahoval 5 000 korun, mohli tyto účelové půjčky (na koupi, úpravu nebo zařízení bytu) využívat od dubna 1973. Výše půjčky byla maximálně 30 000 korun. Jejich pomocí se režim opět snažil ovlivnit rozhodnutí manželů o počtu dětí, a to pomocí odpisů části půjčky - po narození prvního dítěte se odepsaly 2 000 korun, po narození druhého a dalšího pak 4 000 korun. Tyto novomanželské půjčky byly hojně využívány. V roce 1975 si ji vzalo 108 000 mladých dvojic.⁶¹ Na konci 80. let šlo o půjčku ve výši 50 000 korun se splatností na patnáct let. Stát měl představu, že je využije 95 procent mladých manželství, jimž se tím pádem zlepší materiální podmínky ve chvíli, kdy to nejvíce potřebují – právě při zakládání rodiny.⁶²

Režim myslel i na *daňová opatření* pro mladé rodiny, slevy na nájemném, na přednostní zařazení rodin s více dětmi do pořadníku pro *přidělování bytů* nebo na půjčky se státním příspěvkem zavedené od dubna 1974.⁶³ Obzvlášť v normalizačním období podporoval i stavbu rodinných (hlavně řadových) domů, a to půjčkami do 250 tisíc korun.

Stát dotoval i některé služby nebo naturální dávky. Například jesle, mateřské školy, školní stravování, družiny, kojenecké ústavy, domovy mládeže a ústavy sociální péče o mládež, koleje, menzy nebo učebnice zdarma na školách prvního a druhého cyklu. Rodinám také poskytoval slevy na dětské oblečení, jízdné nebo nájemné.

Začátkem 70. let byly pro stát prioritní péče o rodinu, pomoc mladým manželům (řešením bytového problému) a zvýšení důchodů. Cílem bylo pomocí sociální politiky překonat zhoršení populačního vývoje.⁶⁴ Režim se snažil povzbuzovat porodnost a mateřskou dovolenou včetně mateřského a dětského příspěvku a podporu při narození

---

⁶⁰ Srv. Schindler - Wisten, Petra. „Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu“ – Rodina v komunistickém Československu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia, Praha 2009. Sv. 1, s. 376.

⁶¹ Škápíková, Jitka; Houser, Jiří; s poznámkami Ivana Hoffmana. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli: 70. léta aneb deset let ve zkratce*. Nakladatelství XYZ, Praha 2009, s. 22

⁶² Srv. Fakta a argumenty. *40 let socialistické výstavby Československa*. Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, leden 1988, s. 54.

⁶³ Srv. Šubrtová, Alena. *Dějiny populačního myšlení v českých zemích*. Česká demografická společnost, Praha 2006, s. 218.

⁶⁴ Šedesátá léta se totiž vyznačovala klesající natalitou a realizovanou plodností. Přitom žen v plodném věku přibývalo.

dítěte považoval za významný prvek péče o rodinu.⁶⁵ Na druhou stranu si tím zajišťoval i loajalitu lidí vůči normalizačnímu režimu, a to především mladé generace. Na ni byla orientovaná propopulační politika, zatímco například zvýšení důchodů přišlo na řadu až v roce 1976.⁶⁶

Demografové už v době normalizace nicméně upozorňovali, že populační politika nesmí být zúžena jen na oblast hospodářskou, protože motivace lidského jednání není jen jednoznačným odrazem životní úrovně. Upozorňovali na nutnost výchovy k rodičovství, poskytování odborných sociálních služeb nebo poradenství při plánovaném rodičovství, sexuální výchovy na školách a podobně. Dodejme také, že sociální opatření na pomoc rodinám s dětmi se při stoupající porodnosti režimu „prodražovala“. „V roce 1973 bylo vynaloženo na pomoc v peněžní formě, na dotacích pro dětská zařízení a ve formě slev pro rodiny a děti zhruba 8 procent národního důchodu (celkem 24 mld. korun). V průměru na jedno dítě 6 000 korun a na domácnost s dětmi okolo 10 000 korun.“⁶⁷

3.3.3 Propopulační zákony

Dne 8. prosince 1972 bylo vydáno společné usnesení ÚV KSČ, vlády ČSSR a Ústřední rady odborů ke zvýšení pomoci rodinám s více dětmi a mladým manželstvím jako odpověď na pokles počtu obyvatelstva po masivní emigraci v roce 1968. V kombinaci masové podpory populační politiky státu, nízké možnosti seberealizace v období komunistické diktatury a velmi důležitého a neopominutelného faktu, že do fertilního věku dospěly silné ročníky narozené po druhé světové válce, tak byl dán první impulz k masivní „populační explozi“.⁶⁸

V roce 1973 vešly v platnost rozsáhlé propopulační zákony, které do určité míry ovlivnily výrazné zvýšení porodnosti.⁶⁹ Právě na vzestupu natality se vliv „pronatalitní injekce“ projevil nejrychleji. Od roku 1969 počet narozených dětí každý rok stoupal a maxima dosáhl v roce 1974, kdy se v českých zemích narodilo 195 427 živých dětí (úhrnná plodnost byla přes 2,4 dětí na jednu ženu), nejvíce od roku 1948. Na hranici prvních tří

---

⁶⁵ Srv. Fakta a argumenty. *Životní úroveň v ČSSR*. Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, květen 1986, s. 22.

⁶⁶ Srv. Kalinová, Lenka. *K sociálním dějinám Československa v letech 1969-1989*. VŠE, Praha, 1999, s. 50-51.

⁶⁷ Srv. Jechová, Květa. *Matky a děti, chtěné i nechtěné. Mateřství v reálném socialismu*. In: Tůma, Oldřich; Vilímek, Tomáš (ed.). *Opozice a společnost po roce 1948. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha 2009, s. 63.

⁶⁸ Srv. Škápíková, Jitka; Houser, Jiří; s poznámkami Ivana Hoffmana. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli: 70. léta aneb deset let ve zkratce*. Nakladatelství XYZ, Praha 2009, s. 16

⁶⁹ Objevily se ale i názory, že ke zvýšení porodnosti mohlo přispět i rozhodnutí řady lidí s rodičovstvím vzhledem k nejistotě v době sovětské okupace a událostech roku 1969 počkat.

poválečných let (1946 - 1948), tedy dvě stě tisíc narozených dětí, se ovšem české země už nikdy nedostaly.⁷⁰ Zároveň v letech 1973 až 1976 klesl počet interrupcí na 55 tisíc. „Standardizací věkového složení a specifických plodností v roce 1972 se ukázalo, že vzestup absolutního počtu živě narozených dětí mezi léty 1971 – 1974 byl jen z 27 procent způsobený věkovým složením žen v plodném věku, zbývající procenta byla tedy možné přičíst na vrub populačních opatření.“⁷¹

Populační explozi 70. let se dnes běžně říká baby boom.⁷² Během něj se začala rodit generace, kterou laicky označujeme jako „Husákovy děti“. Tento pojem je sice běžně zažitý a používaný, ale neodpovídá realitě. Proto ho řada demografů doslova nenávidí.⁷³ Na nepřesnost tohoto termínu často upozorňují i historici s tím, že v této souvislosti jde často o zjednodušenou a jednostrannou interpretaci, která bez bližších souvislostí konstatuje úspěch pronatalitní politiky normalizačního režimu.⁷⁴ Husák se totiž o propopulační opatření nijak nezasloužil, začali je připravovat jeho předchůdci už během demokratizačního procesu v 60. letech. Impulzem pro přípravu sociálních reforem byly materiály již zmíněné Státní populační komise založené v roce 1957. A normalizační režim pak těchto reforem využil k vlastní stabilizaci a přirozený baby boom, během něhož přiváděly děti na svět silné poválečné ročníky, vydával za svůj politický úspěch.

Na svou dobu poměrně štedrá propopulační opatření skutečně přiměla mnohé páry k tomu, že se rozhodly mít děti. Podle Ladislava Rabušice to ale nebyly děti „navíc“, ale děti, které by páry s velkou pravděpodobností měly i tak. Jen třeba jindy a více rozložené v čase. Podle něj tehdy opatření „zapříčinila převážně to, že došlo ke změně časování porodů, konečná plodnost této kohorty žen (to je celkový počet dětí, které tyto ženy zplodily v průběhu celého svého plodivého období) byla totiž téměř stejná jako plodnost kohort předchozích. Výsledkem onoho baby boomu byla populační vlna, která rozkmitala

⁷⁰ Srv. Český statistický úřad. Pohyb obyvatelstva v českých zemích 1785 – 2012, absolutní údaje. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu

⁷¹ Srv. Šubrtová, Alena. *Dějiny populačního myšlení v českých zemích*. Česká demografická společnost, Praha 2006, s. 198.

⁷² O populační explozi mluví v rozhovoru v rámci projektu Paměť žen i jedna z narátorek. „Pětá se narodil v roce 1976, po roce a tři čtvrtě Lukášek a v roce 1980 Janička. Byla to léta populační exploze, další ročníky už byly slabší, nebyl to kalkul, nám to prostě tak vyšlo že jsem mohla být sedm let doma na mateřské dovolené, vlastně nepřerušeno, protože to tehdy umožňoval zákon. A místo v Pragokonzertu mi drželi, ne už podle kvalifikace, na své původní pracovní místo jsem měla nárok dva roky, pak už do tří let po narození posledního dítěte jen na jakékoliv místo v podniku.“ Srv. Frýdlová, Pavla edit. *Všechny naše včerejšky*. Paměť žen. Nadace Gender Studies, Praha 1998, s. 175.

⁷³ Veřejně o tom v rádiu Impuls mluvila například demografka Jitka Rychtaříková. Dostupné z <http://regiony.impuls.cz/hlavni-zpravy/pojem-husakovy-deti-je-nesmyslny-20130109.html>

⁷⁴ Srv. Jechová, Květa. Matky a děti, chtění nechtění. Mateřství v reálném socialismu. In: Tůma, Oldřich; Vilímek, Tomáš (ed.). *Opozice a společnost po roce 1948*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2009, s. 10 – 73.

věkovou strukturu a přinesla ekonomicky i sociálně nemálo starostí, přeplněné mateřské školy a třídy základních škol, nápor na místa na školách středních a dnešní tlačenice na trhu práce.⁷⁵

S počtem narozených dětí se, v té době logicky, zvyšoval i počet uzavíraných sňatků. Ty dosáhly v normalizačních letech v českých zemích maxima v roce 1973, kdy si „ano“ řeklo skoro sto tisíc párů.⁷⁶ Přestože v 70. a 80. letech vstupovalo do manželství více žen než dříve, více než polovina z nich porodila první dítě do devíti měsíců od sňatku.⁷⁷

Populační exploze skončila v roce 1979⁷⁸, kdy režim zdrazil dětské oblečení a boty. Tedy ještě dříve, než státu došly peníze a výhody spojené se sňatky a rodičovstvím opět omezil. Jinými slovy, než vůbec začal svou propopulační politiku omezovat. To se začalo dít v 80. letech, kdy se soustavně snižovala také výstavba bytů. „Pronatalitní opatření postupně přestala v průběhu normalizace působit, možná i proto, že zlepšení podmínek v jedné generaci žen a rodin se stalo pro další generaci samozřejmostí a nemělo již původní stimulační účinek.“⁷⁹ Do popředí ale vstupovaly i další faktory: nedostatek bytů, pomalý rozvoj služeb, vysoká míra zaměstnanosti žen nebo růst jejich vzdělanosti.

3.3.4 Bytová politika

Žádné opatření nemůže trvale ovlivňovat porodnost, pokud existují nepříznivé okolnosti ovlivňující celkové populační klima.⁸⁰ Měření populačního klimatu patřilo mezi trvalé úkoly Státní populační komise. V mínění žen ve věku nejvyšší plodnosti zaujímal první místo v žebříčku konkrétních podmínek určujících pro rozhodnutí mít dítě nevyřešená bytová otázka.⁸¹ Jedním z politických úkolů byla tedy na počátku sedmdesátých let modernizace zastaralého bytového fondu. Takže nejen propopulační, ale také bytovou politikou chtěl režim budovat „lepší společnost“. Bytová politika se tak

---

⁷⁵ Srv. Rabušic, Ladislav. Pronatalitní politika – spíše chiméra než spása. In: Kocourková, Jiřina; Kučera, Milan; Loužek, Marek; Rabušic, Ladislav. *Propopulační politika – ano či ne: sborník textů*. Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha č. 21/2002, s. 60.

⁷⁶ Srv. Český statistický úřad. Pohyb obyvatelstva v českých zemích 1785 – 2012, absolutní údaje. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu

⁷⁷ Srv. Kučera, Milan. *Reprodukce obyvatelstva a kvalita populace*, s 11-14. In: *Demografie* 27, č.1, 1985.

⁷⁸ V dalším roce, tedy 1980, počet narozených dětí rapidně klesl, a to téměř o dvacet tisíc.

⁷⁹ Srv. Jechová, Květa. Matky a děti, chtěné i nechtěné. Mateřství v reálném socialismu. In: Tůma, Oldřich; Vilímek, Tomáš (ed.). *Opozice a společnost po roce 1948*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2009, s. 64.

⁸⁰ Na propojenost populačního a bytového problému poukazyval například demograf Vladimír Srb.

⁸¹ Srv. Jechová, Květa. Matky a děti, chtěné i nechtěné. Mateřství v reálném socialismu. In: Tůma, Oldřich; Vilímek, Tomáš (ed.). *Opozice a společnost po roce 1948*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2009, s. 44.

postupně stala dalším nástrojem k dosažení vyššího počtu sňatků a s tím souvisejí vyšší porodnosti.

Zajištění bydlení bylo hned od počátku socialistického hospodářství považováno za politicky velmi důležité. Stát si jako jeden ze základních úkolů stanovil uspokojit potřeby bydlení tak, aby každá domácnost měla pro sebe byt. „Zlepšovat bydlení a pečovat o jeho rozvoj je jednou z rozhodujících podmínek dalšího zvyšování životní úrovně. Proto také jedním z dlouhodobých cílů, kterému věnuje strana soustavnou pozornost, je zabezpečit, aby každá domácnost, která nechce žít společně s jinou domácností, měla pro sebe přiměřený byt. Do popředí vystupuje stále naléhavěji zásada, že naše socialistická společnost chápe rozvoj bydlení spolu s formováním socialistického životního způsobu ve stále užší spojitosti a ve stále větší jednotě. Je to i z toho důvodu, že bydlení patří k nejzákladnějším potřebám člověka.“⁸²

Při rozdělování bytů byly od počátku komunistického režimu preferovány rodiny s dětmi. Rozvedení nebo svobodní měli jen omezené šance získat byt. Výše nájemného často ani neodpovídala nákladům na bydlení⁸³, a tak musela být bytová politika čím dál víc dotována ze státního rozpočtu. „Ztrátovost bytového hospodářství se rychle zvyšovala, a proto byla postupně výstavba bytů přenášena i na podnikovou sféru rozšiřováním výstavby podnikových bytů. Už v 50. letech bylo zjevné, že není možné řešit bytový problém bez finanční účasti obyvatelstva. Proto byla v roce 1959 obnovena družstevní bytová výstavba, která se velmi rychle rozvíjela.“⁸⁴ Brzy se právě tento typ výstavby stal nejsilnějším.

S panelovou výstavbou, která měla zajistit levné a rychlé bydlení, začal stát už v druhé polovině 50. let. Ani pak ale nebyl počet postavených bytů dostatečný – bytovou tíseň pociťovali především lidé ve velkých aglomeracích, oproti tomu bytový fond na venkově nebyl zcela využíván. Řešení bytového problému se proto v 70. letech stalo jednou z priorit hospodářských plánů a právě v té době došlo k masovému rozšíření panelové výstavby a panelová sídliště se stala signifikantním jevem normalizačního období. Mezi lety 1971 až 1975 bylo dokončeno nejvíce bytů, celkem 614 tisíc, a zvýšila se také vybavenost bytů, více než 90 procent nové výstavby tvořily byty I. kategorie.⁸⁵

S klesající výkonností ekonomiky nahrazovala státní bytovou výstavbu stále víc výstavba družstevní. A zvyšovala se i podpora výstavby rodinných domů. V roce 1978 byl

---

⁸² Srv. Fakta a argumenty. *Bytová politika*. Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, srpen 1986, s. 22.

⁸³ Také elektřina a služby byly subvencovány ze státních zdrojů. Nájemné tak pokrylo jen polovinu skutečných výdajů.

⁸⁴ Srv. Poláková, Olga a kolektiv. *Bydlení a bytová politika*. Ekopress, Praha 2006, s. 253.

⁸⁵ Srv. Poláková, Olga a kolektiv. *Bydlení a bytová politika*. Ekopress, Praha 2006, s. 253-254.

schválen zákon č. 30/1978 Sb., který novelizoval zákon č. 52/1966 Sb., O osobním vlastnictví bytů, podle kterého mohli lidé získat do vlastnictví od obcí státní byt nebo byt z nové bytové výstavby přidělený národnímu výboru. „V nedemokratických poměrech a korupčním prostředí bytových odborů národních výborů přístup k takovým bytům měla pouze úzká skupina občanů.“⁸⁶

V letech 1960 až 1989 bylo v Československu dokončeno přes tři miliony nových bytů, tento počet kulminoval v druhé polovině 70. let. Jen mezi lety 1971 a 1985 to bylo přesně 1 751 000 bytů.⁸⁷ Intenzita výstavby byla od 60. do konce 80. let srovnatelná s ostatními socialistickými státy, ale v celoevropském srovnání nebyla nijak výjimečná. Socialistický stát na svou aktivitu v této oblasti občany s oblibou upozorňoval. Brožura, kterou v květnu 1986 vydalo oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ uvádí: „V mezinárodním srovnání je Československá socialistická republika počtem postavených bytů na 1000 obyvatel na jednom z předních míst v Evropě.“⁸⁸

V 70. letech se při hodnocení empirických výzkumů vynořily pochybnosti, proč právě v okresech s nejvyšší bytovou výstavbou a s nejvyšším bytovým standardem (kraj severomoravský a severočeský) dochází k nejvyšší potratovosti a rozvodovosti. Ukázalo se, že přiměřené bydlení je pro rozvoj rodin podmínkou nutnou, nikoli však dostačující.⁸⁹ Produkce bytů v polovině 80. let stagnovala nebo dokonce klesala nejen v Československu, ale i ve většině ostatních evropských zemích. Příčinou byl i demografický vývoj – klesala porodnost, tedy i přirozené přírůstky obyvatelstva.

Ani v současnosti o jednoznačnou souvislost (vzhledem ke změně socio-ekonomického klimatu, ke které došlo po roce 1989) nejde. Navíc podle sociologů Tomáše Kosteckého a Jany Vobecké je přímý a jednoznačně pozitivní vztah mezi dostupností bydlení a fertilitou pozorován pouze v méně vyspělých zemích nebo zemích, kde je trh s bydlením kontrolován státem, jako to bylo právě v případě socialistických zemí před rokem 1989.⁹⁰

---

⁸⁶ Srv. Poláková, Olga a kolektiv. *Bydlení a bytová politika*. Ekopress, Praha 2006, s. 255.

⁸⁷ Srv. Fakta a argumenty. *Životní úroveň v ČSSR*. Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, květen 1986, s. 17.

⁸⁸ Srv. Fakta a argumenty. *Životní úroveň v ČSSR*. Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, květen 1986, s. 18.

⁸⁹ Srv. Jechová, Květa. Matky a děti, chtěné i nechtěné. Mateřství v reálném socialismu. In: Tůma, Oldřich; Vilímek, Tomáš (ed.). *Opozice a společnost po roce 1948*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2009, s. 44.

⁹⁰ Srv. Lux, Martin; Kostecký, Tomáš; Sunega, Petr; Vobecká, Jana; Sládek, Jan. *Moderní nástroje sociálního bydlení pro mladé rodiny jako nepřímá podpora růstu porodnosti*. Sociologický ústav AV ČR, Praha 2010, s. 16.

3.3.5 Jak získat byt

V normalizačním období bylo několik možností, jak získat samostatné bydlení. Existovalo několik kategorií investičních forem bytové výstavby⁹¹, a to státní/komunální, podniková, družstevní a individuální. Část bytů ze státního socialistického majetku sloužila pracovníkům nejdůležitějších podniků, vojákům nebo zaměstnancům ministerstva vnitra. Zbytek bytového fondu měl být přidělován hlavně na základě sociálních kritérií.⁹²

System distribuce, respektive redistribuce bytů byl založen na evidenci bytů, na evidenci uchazečů o přidělení bytů a poradnících národních výborů, které byly sestavovány na základě určitých kritérií (ta byla ale neprůhledná, takže jejich dodržování bylo často obcházeno). Místní národní výbory posuzovaly naléhavost bytové potřeby, význam práce žadatelů i jejich sociální situaci.⁹³ Do poradníku nesměl být zařazen žadatel, který už byt přidělený měl a chtěl získat lepší.

Z politických a subjektivních důvodů připouštěl zákon přidělování i mimo pořadí. Například lidem, kteří k bydlení uzpůsobili původně nebytové prostory, nebo lidem, kteří dobrovolně uvolnili svůj byt. Byli ale také lidé, kterým bylo nutné přidělit byt ve státním zájmu. Byty bylo možné i vyměňovat a tyto výměny také schvalovaly národní výbory.⁹⁴

Podobným způsobem byly přidělovány i podnikové byty, byty ministerstva vnitra, ministerstva obrany a dalších resortů a byty v domech Lidových bytových družstev. Rozdělování bytů stavebních bytových družstev upravovaly družstevní stanovy, které byly vytvořené podle vzorových stanov Svazu bytových družstev.⁹⁵

„Výraznější bytová poptávka a systémové zanedbávání bytové problematiky vyústily koncem šedesátých let v dlouhé čekací lhůty, které oddalovaly samostatnost mladých rodin a nutily je uchylovat se k celé plejádě přechodných řešení.“⁹⁶ Svou roli hrál i fakt, že bydlení bylo cenově dostupné. Mezi zmíněnými přechodnými řešeními bylo nejčastější to, že mladé rodiny žily s prarodiči. A právě sňatkem se v mnoha případech snažili urychlit proces získání bytu, o tom ale více v analytické části této práce.

---

⁹¹ Podrobněji srv. Příloha č. 1 – Typy výstavby a bytů.

⁹² Srv. Pelikánová, Hana. Bydlení jako norma a jako životní strategie v normalizačním Československu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia, Praha 2009. Sv. 1, s. 288.

⁹³ Přednost měly nízkopříjmové rodiny, rodiny s větším počtem dětí nebo rodiny, které žily ve zdravotně závadných bytech.

⁹⁴ Srv. Pelikánová, Hana. Bydlení jako norma a jako životní strategie v normalizačním Československu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia, Praha 2009. Sv. 1, s. 289.

⁹⁵ Srv. Poláková, Olga a kolektiv. *Bydlení a bytová politika*. Ekopress, Praha 2006, s. 255.

⁹⁶ Srv. Pelikánová, Hana. Bydlení jako norma a jako životní strategie v normalizačním Československu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia, Praha 2009. Sv. 1, s. 297.

Autoři knihy *Vzpomínáte? Takoví jsme byli: 70. léta aneb deset let ve zkratce* vzpomínají v úvodu ke kapitole nazvané Panelová hnízda, že „mladým, kteří neuspěli, nezbylo, než se uskromnit u rodičů. Procedura, na jejímž konci za sebou mladý člověk zavřel dveře svého bytu, byla ponižující, ale lidé byli v ponižování trénováni, a v pohodě se ponížili“.⁹⁷

---

⁹⁷ Srv. Škápíková, Jitka; Houser, Jiří; s poznámkami Ivana Hoffmana. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli: 70. léta aneb deset let ve zkratce*. Nakladatelství XYZ, Praha 2009, s. 143

4. Praktická část

4.1 Proč orální historie a co to je

Metodu orální historie a životopisných vyprávění jsem zvolila v návaznosti na svou zkušenost z přípravy bakalářské práce. Tehdy jsem rozhovory v rámci kvalitativního výzkumu vedla formou polostrukturovaných rozhovorů. Metoda orální historie umožní dostat se víc pod povrch čistého sdělení, lépe poznat zpovídanou osobu a chápat její vyprávění v kontextu. Navíc jde v ideálním případě o otevřené a upřímné zpovědi, které mohou přinést nové informace i o tom, na co by se tazatel sám třeba ani neptal.

Metodu orální historie není snadné jednoznačně definovat, definice ale může znít tak, že jde o postupy „jejichž prostřednictvím se badatel v oblasti humanitních a společenských věd dobírá nových poznatků, a to na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky určité události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá, nebo osob, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit badatelovo poznání o nich samých, případně o zkoumaném problému obecně.“⁹⁸

Vždy je třeba mít na paměti nutnost komparace s jinými prameny a fakt, že jde subjektivní výpovědi pamětníků, kteří navíc sami rozhodují, o čem budou mluvit a o čem ne. V orální historii jde i o to, co nám narátor neřekne, o čem zkrátka mlčí.

Problematika orální historie je také velmi úzce spjatá s problematikou lidské paměti. Každé vyprávění je rekonstrukcí minulosti z dnešního pohledu. Promítají se do něj současné i minulé postoje. Nabízí se také „přibarvování“ minulosti nebo zpětné vysvětlování a analyzování prožitého, když „tvoří“ svůj příběh v kulisách určité doby.

Vzhledem k tomu, že rozhovory jsou ovlivněné časovým odstupem, jde skutečně o bytostně subjektivní prameny. „Celkově jde tedy o dokumenty dodatečně vytvořené, nikoli o prameny v nejlustnější slova smyslu, a to navíc v přímé interakci narátora s tazatelem. Jedním dechem dodejme, že tuto vlastnost však nevnímá badatel v oblasti orální historie jako nevýhodu, ale naopak jako součást a nezbytnou kvalitu, kvůli níž rozhovory primárně pořizuje.“⁹⁹

A také to, že i badatel je sám součástí zkoumání, znemožňuje orálněhistorické práci dosáhnout absolutní objektivity.

---

⁹⁸ Srv. Vaněk, Miroslav; Mücke, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. FHS UK – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2011, s. 9.

⁹⁹ Srv. Vaněk, Miroslav; Mücke, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. FHS UK – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2011, s. 18.

4.2 Příprava projektu a oslovení narátorů

Před samotným kontaktováním jednotlivých narátorek jsem věnovala čas teoretické přípravě a studiu publikací věnujících se danému tématu. A to nejen čistě historických, ale také sociologických, demografických nebo ekonomických. Vzhledem k tomu, že téma manželství, rodiny a sociální politiky státu je interdisciplinární, považovala jsem za důležité ho takto chápat a zpracovat.

Po této přípravě jsem začala s hledáním narátorek. Musely splňovat dvě kritéria, a to že se vdávaly mezi lety 1970 a 1989 a že žijí v Praze. Nejstarší narátorka se narodila v roce 1950, nejmladší v roce 1962. Ve dvou případech se později ukázalo, že sice v Praze téměř celý život prožily, ale dětství mají spojené s jiným městem. Z rozhovorů nakonec vyplynulo, že pět z šesti narátorek se rozvedlo. Tři jen po několika letech manželství, tedy ještě v mnou sledovaném období, další dvě až po Listopadu 1989. I z toho důvodu jsem nakonec i vzpomínky na rozvod zařadila do analytické části, ačkoli jsem to původně neplánovala.

Záměrně jsem nechtěla omezit výběr podle stupně vzdělání, a tak jsou mezi narátorkami ženy vyučené i ty s vysokoškolským vzděláním.

Rozhodla jsem se zcela vynechat příbuzné, protože vztah tazatele k narátorovi - příbuznému považuji za problematický, jakkoli může být otevřený. Oslovila jsem nejprve kamarády a známé a získala několik kontaktů na narátorky. Spojil se tak výběr typických případů, metoda sněhové koule a pohodlný výběr.¹⁰⁰ V polovině případů jde o ženy, které více či méně dobře znám, v dalších třech případech jsem dostala kontakt na ženy, se kterými jsem se (až na předchozí letmá setkání) viděla poprvé. Důležitý proto byl první kontakt, kdy bylo třeba jasně vysvětlit, proč bych se s nimi ráda sešla, k jakému účelu rozhovor použiji a především, že neudělám nic, s čím by nesouhlasily.

Ve většině případů jsem se setkala s tím, co jsem předem očekávala. Ženy se podivovaly nad tím, proč právě ony mají vyprávět o svém životě, argumentovaly tím, že nic zajímavého neprožily, že se politicky neangažovaly a podobně. Některé z nich ale metodu orální historie znaly a přistupovaly k rozhovoru proto naprosto věcně.

---

¹⁰⁰ Srv. Disman, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Nakladatelství Karolinum, Praha 2002, s. 91 - 116.

4.3 Průběh rozhovorů

V případě všech rozhovorů jsem nechala výběr místa setkání na narátorkách. Všechny vybraly místo svého bydliště až na jednu výjimku, se kterou jsme se setkaly v místě, kde pracuje. Každou z respondentek jsem znovu seznámila s tím, jak budu s informacemi nakládat a k čemu budou sloužit. Rozhovory jsem nahrávala na diktafon, poté je doslovně přepsala. Přepisy (až na jednu výjimku, kdy jsem slíbila nahrávku i přepis smazat) jsou součástí mého archivu, stejně jako nahrávky rozhovorů. V rámci analýzy rozhovorů jsem si pak vyznačila jednotlivá témata a úseky rozhovorů, porovnávala je, hledala mezi nimi podobnosti a postupně je doplňovala informacemi z jiných zdrojů a dostupné literatury.

Hlavní technikou sběru údajů v této práci je orálněhistoricky vedený rozhovor na pomezí životopisného vyprávění.¹⁰¹ Každou z narátorek jsem první otázkou vyzvala k tomu, aby mi vyprávěla o svém životě. Vzhledem k tomu, že jsem ve všech případech zpovídala relativně komunikativní narátorky, které samy souvisle vyprávěly a první minuty nebo desítky minut věnovaly životnímu příběhu, rozhodla jsem se s každou realizovat jen jeden rozhovor. Myslím totiž, že ve všech případech se podařilo zachytit vlastní vyprávění, které je v průběhu rozhovoru doplněné nejprve o otevřené otázky, které mají především povzbudit k dalšímu vyprávění, a později o zcela konkrétní otázky na prioritní téma této práce. Každý rozhovor má tedy přesný vývoj: začíná vyprávěním samotné narátorky o vlastním životě s minimálními zásahy ze strany tazatele, zhruba ve třetině času se dostáváme k otevřeným a končíme konkrétními otázkami. Závěr rozhovoru se pak věnuje i přítomnosti a výhledu do budoucna.

Nejkratší rozhovor má něco přes hodinu, ten nejdelší přes dvě hodiny.

V rozhovorech narátorky většinou vyprávěly o svém životě, o svých rolích i o dějinných událostech, ale také je reflektovaly a komentovaly. Nakonec šlo tedy ve všech případech o autentické setkání a přirozený spontánně plynoucí rozhovor. Jistý vliv na to zcela určitě měl i fakt, že narátorky buď znám ze svého soukromého života, nebo obě dobře známe někoho, kdo kontakt zprostředkoval.

---

¹⁰¹ Životopisné vyprávění totiž předpokládá, že vyprávění je vedeno nejméně ve dvou, spíše ale více následných setkáních tazatele a narátora.

4.4 Vlastní reflexe

Pokládám za důležité na tomto místě vysvětlit, proč jsem se rozhodla v případě všech narátorek neuvádět jejich jména. Tři z nich mě o to výslovně žádaly hned při domlouvání rozhovoru nebo na jeho začátku. Velmi jim záleželo na tom, aby je „nikdo nepoznal.“ Požadavek vyplývá z toho, že ve všech případech šlo o velmi otevřené rozhovory na intimní téma, jakým rodina a manželství je. Samozřejmě a automaticky jsem tedy jejich požadavek akceptovala i s tím, že jsem vynechala všechna jména a v jednom případě i veškerá určení místa, která by mohla napovědět, s kým jsem rozhovor vedla. A protože i zbylým narátorkám záleželo na tom, aby se k jejich otevřené zpovědi nedostal nikdo cizí, rozhodla jsem se přistupovat ke všem stejně a neuvádět jména ani iniciály u žádné z nich. I proto nejsou součástí této práce doslovně přepsané rozhovory, v rámci představení narátorek uvádím pouze stručně jejich životní příběhy a v analytické části této práce pak citace z jejich vyprávění.

Už na začátku přípravy práce jsem s touto možností počítala. Vyplývá to z toho, že ženy bývají jako narátorky otevřenější a obecně lze říci, že častěji než muži při vyprávění o vlastním životě akcentují rodinu a rodinné vztahy. V případě této práce to bylo umocněno i tím, že právě sňatkům, manželství a rodině se tato práce prioritně věnuje. Jedna z narátorek mi řekla, že když už mi má vyprávět o svém životě, řekne mi všechno a bude upřímná a otevřená. Na oplátku ale požaduje naprostou anonymitu a diskrétnost. Dokonce žádala smazání nahrávky po dopsání práce. V jejím případě jsem proto záměrně vynechala všechny údaje, které nebyly pro potřeby této práce nezbytné.

V případě této diplomové práce jsem tedy citelně narazila na důležité téma etiky a také důvěry mezi narátorem a tazatelem. Na téma propojenosti obou rovin respektu – té odborné a teoreticko-metodologické a eticko-právní. „Jedním z nejdůležitějších etických zásad vedení orálněhistorického výzkumu je *respekt k narátorovi jako dárci životního příběhu*.“¹⁰² Uvědomuji si, že jako tazatel mám vůči narátorce, která mi svěřila svůj příběh, zodpovědnost. Požadavek anonymizace je zcela oprávněný a standardní, jde o přirozenou snahu o zachování soukromí. Navíc jsem přesvědčená o tom, že narátorkám to umožnilo mluvit ještě otevřeněji.

Jak už bylo řečeno, problematika orální historie souvisí s pamětí. A ačkoli může hrozit selekce privátních vzpomínek, které jsou z pohledu narátorů nepodstatné, nebo snaha

---

¹⁰² Srv. Vaněk, Miroslav; Mücke, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. FHS UK – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2011, s. 211.

vyprávění přizpůsobit dějinnému obrazu¹⁰³, setkala jsem se i s tím, že jedna z narátorek vzpomínala skoro výhradně jen na vlastní prožitky a zážitky a tématu „velkých dějin“ se při vlastním vyprávění zcela vyhýbala. Souviselo to především s tím, jak v průběhu rozhovoru vysvětlovala, že politiku neřešila a věnovala se svým problémům a rodině. Ani při zpětném pohledu a vzpomínání tedy dějinným událostem ve vztahu ke svému životu nepřikládá tak velký význam jako jiné narátorky.

Přesto bylo téma politické situace v tehdejší Československu druhým stěžejním tématem všech rozhovorů. Tím hlavním byla rodina, a to jak ta původní (s akcentem na vlastní dětství) tak následně nukleární. O něco méně pak narátorky mluvily o vlastní práci a kariéře, případně o vzdělání. Vzpomínky na normalizaci, zásadní politické události a dějinné zvraty jsem se proto rozhodla do této práce zařadit také – částečně na samotný závěr, částečně do příloh.¹⁰⁴

Vzhledem k tomu, nakolik je vzorek narátorek v případě této práce různorodý, rozhovory byly velmi odlišné. Logicky se liší samotné příběhy žen a jejich postoje ke komunistickému režimu a jeho vnímání, ale také způsoby vyprávění nebo přístup k tématům a jejich volba. V některých případech totiž narátorky bez větších problémů otevíraly i do jisté míry tabuizovaná témata nebo traumatické zážitky, v jiných jako by na nepříjemné zážitky skoro zapomněly nebo se jim snažily vyhnout. A naplnilo se i očekávání, že o intimním sexuálním životě, který logicky se vztahy a partnerstvím souvisí, až na jednu výjimku žádná z narátorek otevřeně sama od sebe nemluvila.

Téma vzpomínek na dětství, dospívání a života v době normalizace, partnerství, prvních manželství a rodinného života (ať už toho v původní a nebo později v nukleární rodině) bývá vždy spojené s emocemi. Všechny rozhovory jich byly plné, někdy narátorky s láskou vzpomínaly na rodiče a dětství, ale také si vybavovaly méně příjemné vzpomínky. Téměř ve všech případech jsem v závěru rozhovoru narazila na zásadní téma – ačkoli mou snahou bylo v každém případě skončit rozhovor pozitivně a povídáním o přítomnosti, narátorky se často začaly zamýšlet nejen nad tím, jaký život prožily („... takže když to člověk vypráví jako Maggi kostku, tak sama cítím, že to nebyla prdel...“ (N3), ale také nad tím, jak strašně zklamané z politického a společenského vývoje teď jsou („Nevím, proč to nadšení bylo takový, protože nemůžeš dělat prostě se stejněma lidma, ale to sme si tenkrát neuvědomovali...“ (N1).

---

¹⁰³ Srv. Vaněk, Miroslav; Mücke, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. FHS UK – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2011, s. 116.

¹⁰⁴ Srv. Příloha č. 3 – Vzpomínky na Srpen 68‘

Při rozhovorech se také stávalo, že narátorky srovnávaly svou situaci s mojí, respektive mé generace. („*Vy dneska na druhou stranu nevíte co dřív, jestli máte vidět Tádž Mahal, jestli máte letět na Mars nebo jestli byste neměli zkoušet dělat manažera McDonalda v New Yorku, a těch možností je tolik, že jako prudit se s nějakým debilem někde, to už je úplně na poslední chvíli.*“(N3); „*...přitom dneska je to běžný a nikdo těm mladejm do toho nekecá*“(N5).

V případě všech rozhovorů, opět s jedinou výjimkou, pokračoval rozhovor s narátorkami i po vypnutí nahrávacího zařízení a formálním ukončení nahrávaného interview. Přirozeně jsme buď navázaly dialogem, nebo narátorky vyprávěly historky, na které si ještě vzpomněly.

4.5 Stručné představení narátorek

Narátorka 1 (N1)

Rok narození: 1960

Vzdělání: středoškolské s maturitou, v 90. letech vystudovala vysokou školu

Délka rozhovoru: 1:27:43

Narátorka se narodila v roce 1960. Vyrůstala s prarodiči střídavě na vesnici a v Praze na Žižkově. Komentuje to tak, že z ní byl jedináček, kterému všechno prošlo, ale měla krásné dětství, na které ráda vzpomíná. Na okupaci 1968 si pamatuje, protože neměli doma rádio, šli ho koupit a kolem jezdily tanky. Prarodiče se báli války a prožívali i následné upálení Jana Palacha. O politice se doma nemluvalo, otec byl policista a děda, se kterým narátorka vyrůstala, byl velký antikomunista, takže jen doma občas nadával. Politiku ale v dětství nebo dospívání příliš nevnímala a přímo jí neovlivnila. S prarodiči žila až do svatby, která se konala, když byla ještě na střední škole. S budoucím manželem se potkali na fotbale (hrála Sparta se Slávií) a nastěhovali se do bytu prarodičů, kteří trávili léto v domečku mimo Prahu. A aby nežili jen tak „na hromádce“, vzali se. Navíc díky tomu měli větší šanci získat byt. Po maturitě pracovala narátorka dva roky na učilišti pro automechaniky, odkud odešla pracovat na pedagogickou fakultu. Tam zjistila, že je těhotná. Dva a půl roku po narození dcery se jí narodila druhá dcera. Listopad 1989 prožívala nadšeně, manžel byl v té době pracovně v Norsku (přesto věděl o dění v Československu a už tehdy se tam říkalo, že Václav Havel bude prezident), chodila na manifestace, od kterých ji zbytek rodiny zrazoval. Vánoce 1989 strávila s manželem

v Norsku, po návratu se chtěla vrátit do práce a rozvést se. Do práce se vrátila po skoro sedmileté mateřské, během které si přivydělávala jako domácí dělnice, na začátku 90. let. Z referentky se rázem stala vedoucí oddělení, protože bývalá vedoucí nemohla zůstat kvůli členství v KSČ. Prožívala euforii 90. let, kterou ale vystřídalo jisté rozčarování a zklamání vývojem situace. V roce 1992 se rozvedla, s manželem ale ještě rok sdíleli jeden byt. Pak měla dlouholetého přítele a dodělala si vysokou školu. Nyní žije sama, stále pracuje, její starší dcera je vdaná, má dvě děti a mladší žije v cizině. Rodina, včetně bývalého manžela, se často stýká.

Narátorka 2 (N2)

Rok narození: 1958

Vzdělání: vysokoškolské

Délka rozhovoru: 1:38:08

Narátorka se narodila v roce 1958. Dětství prožila v severních Čechách v pohraničí, kam rodiče dostali umístěnky a pracovali ve školství. Nakonec tu ale zakořenili a prožili celý život. Oba byli přesvědčení komunisté, ale podle narátorky čistí a zapálení lidé, kteří vzhledem k tomu, že zažili válku, věřili ideálům komunismu, ale nikoho o nich nepřesvědčovali. Dětství má narátorka spojené hlavně se slepou babičkou, která na ni měla výrazný vliv a na kterou s láskou vzpomíná. Stejně jako na rodiče. Sama do strany nikdy nevstoupila, byla jen pasivním členem SSM a výchova jí prý předurčila k tomu, že je dodnes levicově smýšlející. Osobně prý nikdy nepocítila ústrky komunistického režimu, vadila jí ale jeho nesvoboda a masové akce. Rok 1968 prožívala především skrz babičku, která měla obavu, že přichází další válka a šla nakoupit zásoby jídla. Rodiče dál zůstali ve straně a dál „*tlumili nějaký ty věci, který se děly*“. Gymnázium studovala v jiném městě, kde si ji nikdo nespojoval s rodiči učiteli. Charakterizuje se jako vzorné dítě s dobrým prospěchem. Hned po maturitě se v roce 1978 vdala, protože čekala syna. S manželem odešli do Prahy, kde oba studovali vysokou školu a žili na manželské koleji, kde si páry pomáhaly s hlídáním dětí a podobně. Ve třetím ročníku studium medicíny ukončila a začala pracovat jako operátorka s počítači a pak jako vychovatelka ve školní družině. Když rodina opustila kolej, koupila domeček na kraji Prahy, na který se složila celá rodina. Aby si narátorka doplnila vzdělání, začala v roce 1981 studovat (stejně jako rodiče, kteří ji původně od školství zrazovali) pedagogickou fakultu. Během studia se jí narodila dcera. V dospělosti si vybudovala, jak říká, neangažovanost a odstup od toho, co se dělo. Aktivně

tedy nikdy proti režimu nevystupovala. Doktorát na pedagogické fakultě si nedodělala, protože podmínkou byl vstup do strany. Listopad 1989 prožívala a zapojila se do dění, v té době pracovala jako odborný asistent na pedagogické fakultě. Brzy jí prý došlo, že celá revoluce je také davová psychóza a manipulace, která jí vždy byla proti mysli a přestala se angažovat. Krátce po revoluci odjeli s manželem do Francie, tam se rozešli. S dalším manželem, kterého si vzala před několika lety a splnila si tím sen o svatbě podle svých představ, žila tři roky v Británii. Syn i dcera už mají vlastní rodiny a všichni společně tráví hodně času. Stále pracuje ve školství.

Narátorka 3 (N3)

Rok narození: 1960

Vzdělání: učební obor, následně střední škola s maturitou a nástavba v jiném oboru

Délka rozhovoru: 2:07:13

Narátorka se narodila v roce 1960 v křesťansky založené rodině, kterou režim sledoval. Už jako dítě tedy vnímala, že žije dva životy – doma a venku. Po sovětské okupaci začala politiku vnímat naplno, komentuje to tak, že okupací jí skončilo dětství. Ačkoli měla výborný prospěch, nedostala doporučení na střední školu a vyučila se. V té době se rodina usnesla, že „*už se nebude stavět na zadní*“ a narátorka vstoupí do SSM. Možná i díky tomu se v 18ti letech dostala na vysněnou střední školu v Praze, odjela do hlavního města a žila na internátě. Pak začala mít problémy s poruchami příjmu potravy. Po maturitě nastoupila na dva měsíce do léčebny, kde se skamarádila s dívkou, která v Praze žila s manželem a zatím bez dětí a narátorka se nastěhovala k nim. Zhruba o rok později získala lůžko v Ženských domovech.¹⁰⁵ Protože „*nechtěla dělat kompromisy s režimem*“, začala pracovat jako uklízečka, později jako domovnice. S budoucím (již jednou rozvedeným) manželem se seznámila díky inzerátu, který si podal. Ačkoli lékaři jí tvrdili, že nebude mít děti, plánovaně otěhotněla a s partnerem se v prvním měsíci těhotenství vzali. Do práce se vrátila pět měsíců po porodu, rok na to se s manželem rozvedli. Další rok ale žili společně v bytě, dokud narátorka nedostala služební byt. Podruhé se už nevdala a dceru živila (s výjimkou ne příliš vysokých alimentů) sama. Rok 1989 prožívala velmi intenzivně a nadšeně, prozření ale považuje za horší než rozvod s manželem. Začátkem 90. let se konečně mohla realizovat a dělat, co jí vždy bavilo. Dokázala ušetřit na byt, je hrdá na to, jak vychovala svou dceru, a dnes se je na volné noze

---

¹⁰⁵ Budova na pražském Smíchově postavená ve 30. letech 20. století jako ubytovací zařízení pro svobodné pracující ženy.

a věnuje se práci a koníčkům. Chystá se pracovně vydat novým směrem a splnit si sen v oblasti, o kterou se celý život zajímala. Nyní žije sama, dcera je zatím svobodná a děti nemá.

Narátorka 4 (N4)

Rok narození: 1950

Vzdělání: vysokoškolské

Délka rozhovoru: 1:12:45

Narátorka se narodila v Praze, v jedné místnosti žila babička (původem z Ruska, patřila mezi tzv. bílou emigraci, s dědečkem legionářem se rozvedla), rodiče a narátorka s bratrancem, jehož otec emigroval. S kamarády z dětství se narátorka stýká dodnes, i když většina z nich emigrovala. Otec, jehož bratr utekl, dělal řidiče nákladního vozu, matku také sesadili a bratranec se nemohl dostat na žádnou školu (po sovětské okupaci utekl do Ameriky, kde žije dodnes). Už jako dítě prosila rodiče, aby také odjeli, v Československu žít nechtěla. Po sovětské okupaci se aktivně zapojovala, vyráběli a lepili se spolužáky plakáty. Rodina se pak rozhodla odjet, sbalila se, ale kvůli matčiny zdravotním problémům nakonec zůstala. Narátorka jela v roce 1969 na strýcovo pozvání do Paříže. Nechtěla se vrátit, i její rodiče počítali s tím, že ve Francii zůstane. Nakonec se ale do Československa vrátila, což matku překvapilo a otce naštvalo. Pak se dostala na právnickou fakultu. Normalizace se podle ní studentského života příliš nedotýkala, mladí si žili svůj život. Ve třetím ročníku si v roce 1974 vzala spolužáka z práv, deset let pak žili společně s rodiči narátorky v panelovém domě, kde měli pro sebe vyhrazené dva pokoje. Po škole začala pracovat na prokuratuře a po dvou letech odešla v roce 1978 na mateřskou. V roce 1989 se angažovala spolu se studenty, v novém režimu si konečně udělala advokátské zkoušky (*„V životě bych se do advokacie nedostala bez nějakého angažování v komunistické straně nebo v SSM.“*). Na 90. léta vzpomíná jako na nádhernou dobu. Počítala prý s tím, že euforie nebude trvat dlouho, ale vývoj shrnuje slovy: *„Němně ať se to vyvíjí jak chce, tak já myslím, že ve většině jsme všichni šťastná, že to takhle dopadlo.“* Žije s manželem, syn je také právník, ale vlastní rodinu zatím nemá.

Narátorka 5 (N5)

Rok narození: 1962

Vzdělání: tříletý učební obor s dvouletou nástavbou a maturitou

Délka rozhovoru: 1:43:18

Narátorka se narodila v roce 1962 v Praze. Rodiče se v jejích dvou letech rozvedli, a tak žila s o čtyři roky starší sestrou a maminkou v bytě čtvrté kategorie na Smíchově – tedy v jedné místnosti bez koupelny a se společnou toaletou. Chodila do jeslí, do školky a do několika škol. Srpnovou okupaci si dobře vybavuje, ačkoli jí bylo teprve šest let. Vracely se se sestrou z pionýrského tábora a ruští vojáci je nepustili autem přes Palackého most, maminka tedy vzala obě dcery, dva těžké kufry a vydala se na Smíchov pěšky. Vojáci na ně mířili samopaly a volali na ně: psi. Maminka narátorky pak při prověrkách řekla, že to byl nejhorší den jejího života. Možná i proto se narátorka nedostala na gymnázium, ačkoli složila zkoušky. Šla tedy na učební obor s maturitou. Politiku ale nikdy příliš neřešila, jak říká, měla štěstí na lidi, kteří ji například vždy včas upozornili, aby o něčem nemluvila. Nikdy aktivně nevystupovala pro ani proti režimu, což komentuje slovy: „*prostě ovce*“. Do SSM vstoupila, ale pro nečinnost ji vyloučili. V sedmnácti letech měla prvního přítele, v osmnácti druhého, který jí hned po dvou měsících požádal o ruku. Na sňatek si ale nepřipadala zralá a odmítla ho s tím, že si ho vezme jen, pokud „*bude muset*“. Po třech letech otěhotněla, takže se vzali, ale dítě se narodilo mrtvé. Současně se s nevlastním otcem jejího manžela soudili o byt po manželově matce. Soud se táhnul roky a nic nevyřešil, nakonec manželé nevlastního otce z bytu vyplatili. V roce 1985 se rozvedli. Narátorka se po nějaké době musela vrátit k matce do malého bytu, kde spolu spaly na jednom gauči. Podala si žádost o byt u národního výboru, po třech letech v roce 1990 se stěhovala do svého i s novým přítelem. Zároveň přivedla na svět dceru. O událostech 17. listopadu vůbec nevěděla, následující dny ale chodili s kolegy z práce na Václavské náměstí. Vzpomíná na tu dobu jako na nádherné období, kdy k sobě byli všichni hodní a usmívali se na sebe. Ačkoli se pozitivní očekávání dalšího vývoje nevyplnila, říká: „*Já jsem spokojená, jak jsem tím životem proběhla.*“ Už nežije s otcem své dcery, které je 24 let, ale s dlouholetým přítelem.

Narátorka 6 (N6)

Rok narození: 1955

Vzdělání: vyučená

Délka rozhovoru: 1:50:25

Narátorka se narodila v roce 1955 a celý život prožila na východním okraji Prahy. Má o dva roky staršího a ještě o osm let mladšího bratra. Vzpomíná na krásné dětství a historky o tom, jak spolu s bratry zlobili. Matka byla s dětmi doma, jinak pracovala jako kuchařka ve školní jídelně, otec dělal nejdřív obchodního příručího, pak opraváře zemědělských strojů i řidiče. Narátorku od malička bavilo šití a tak se vyučila pánskou krejčovou přímo v karlínském divadle. Pak chtěla jít v 18ti letech na oděvní průmyslovou školu, ale tehdejší přítel jí řekl, že buď škola, nebo on. Zůstala tedy s ním a on jí přesvědčoval, aby se vzali, protože se chtěl odstěhovat od svých rodičů. V roce 1974 byla svatba a manželé začali společně žít v domě narátorčiných rodičů. Narátorka pak zjistila, že je těhotná ačkoli i jí lékaři říkali, že nebude moci mít děti. Celé těhotenství měla velké problémy a dcera se narodila v roce 1975 v osmém měsíci. V porodnici v Českém Brodě ji ale sestřička řekla, že dítě stejně zemře. (*„Ona mi povídá: Nikoho k vám volat nebudem, já k vám nepudu, protože vám to stejně umře, tak co bych tady dělala, počkáme na pana doktora.“*) Rodina čekala, až si manželova sestra dostaví byt, aby se mohli nastěhovat do připraveného patra v domě manželových rodičů. Ještě tam stačili převézt nábytek, ale už se nestihli nastěhovat, protože ji manžel opustil. (*„To bylo chytré vymyšlený.“*) Dlouho se soudili o majetek a narátorka i s dcerou, o kterou manžel přestal jevit zájem, zůstala v domě svých rodičů. Když jí bylo v roce 1985 třicet, poznala dalšího partnera, kterého si také vzala. V tomto manželství se v roce 1987 narodila druhá dcera, těhotenství ale předcházela několikaměsíční léčba v Praze. V porodnici v Českém Brodě ji ale přesvědčovali, aby si nechala ve druhém měsíci udělat potrat. (*„Takže tam jsem nešla pak už rodit. Protože jsem se bála, že tomu může něco udělat a že mi ten doktor řekne, že je to mrtvý....nezašili mě, nic mi neudělali, nechali mě otevřenou, pustili mě domu a řekli, že jestli se tam ještě jednou vrátím, že z té nemocnice pak nevedejdu, dokavad' to nevodrodím.“*) Narátorka si tehdy sice nemohla vybrat, kde bude rodit, ale zařídila si to přes známé a do Brodu už se nikdy nevrátila. Druhý manžel v roce 1994 zemřel, narátorka teď oslaví 13. výročí se svým současným partnerem, který už ji také několikrát žádal o ruku. (*„Když jsem se se někým seznámila, tak si mě taky hned chtěl vzít. Já říkam proč ty chlapi si mě chtějí brát?“*) Starší dcera už je vdaná a má dvě děti, mladší je svobodná.

5. Analýza

Analýzu je možné vnímat jako postup zpracování nahraného rozhovoru, při kterém nahraný materiál rozebíráme na jednotlivé složky. „Přínos historika-badatele zde spočívá ve výběru kritérií při rozboru a posléze ve vystižení podstaty a výpovědní hodnoty analyzovaného pramene ve vztahu ke stanoveným výzkumným cílům.“¹⁰⁶

Uvedené výňatky z rozhovorů jsou autentické, provedla jsem jen drobné korekce doslovných přepisů rozhovorů. Ačkoli je zachován styl vyprávění narátorek včetně nespisovné češtiny, v duchu potřeb psaného textu jsem upravila výrazy typu „*my sme*“ na „*my jsme*“ nebo „*voba*“ na „*oba*“.

Není snahou vyvozovat na tomto místě nějaké všeobecné závěry. Jak bylo řečeno v úvodu, není ambicí tvrdit, že dílčí výstupy této práce jsou všeobecně platné a závazné. Je třeba mít stále na paměti subjektivní charakter orálněhistoricky sebraných pramenů a fakt, že každá narátorka je výjimečná a výjimečné jsou i její názory a zkušenosti. Mezi jejich výpověďmi lze hledat podobnosti a paralely, které však nikdy nelze považovat za definitivní a obecně platné závěry. Na tomto místě je také třeba zdůraznit, že jde o vzorek žen, které (až na dvě výjimky) prožily celý svůj život, od dětství po současnost, v Praze. Jejich zkušenosti a názory jsou tedy ovlivněné specifiky hlavního města a jistě jsou do jisté míry odlišné od zkušeností žen a dívek z menších měst nebo vesnic.

5.1 Seznámení

Partnerství a následně sňatku logicky předchází fáze seznámení. To, jaká jsou kritéria výběru partnerů, co všechno berou jedinci v úvahu a čím se řídí, studuje sociologie rodiny od počátku třicátých let jako sňatkový trh. V každé společnosti existuje sociální prostor, v němž se páry, které potenciálně směřují k manželství, setkávají, vzájemně oceňují a vytřídí. Každý člen společnosti, který je nebo by mohl být předmětem takového zájmu, tímto prostorem v určité fázi životního cyklu projde.¹⁰⁷

Považuji za podstatné dát proto na tomto místě prostor i tomuto tématu, které dokreslí pozici mladých lidí na sňatkovém trhu v normalizačním Československu. V průběhu druhé poloviny 20. století se totiž situace výrazně měnila, stejně jako namlouvací taktiky. Seznamování bylo v této době už především individuální záležitostí mladých lidí, osvobozených od předvýběru rodin.

¹⁰⁶ Srv. Vaněk, Miroslav; Mücke, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. FHS UK – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2011, s. 171.

¹⁰⁷ Srv. Možný, Ivo. *Rodina a společnost*. Sociologické nakladatelství, Praha 2006, s. 115.

Vzhledem k tomu, jak mladé se ženy v době normalizace vdávaly, seznamovaly se se svými budoucími manželi obvykle už během studií. Často tedy přímo ve škole (jako například narátorka 4) nebo přes společné kamarády a známé. „...hrála Sparta se Slávií, byla jsem tam s nějakou kámošema a bylo to 13. března, to si pamatuju. A jeden kámoš, kterej tam se mnou byl, tak potkal svýho kámoše a to byl on. Tam jsme spolu začali hned chodit. Láska na první pohled to nebyla, ale byla to velká láska.“(N1)

Stejně jako narátorka 1 i narátorka 2 si vzala svého prvního partnera – velkou lásku. Seznámila se s ním v létě u přehrady mezi třetím a čtvrtým ročníkem na gymnáziu a do roka se vzali. Když ho poprvé viděla, slyšela prý hlas, který jí říkal, že právě toho kluka si vezme za muže. „A stalo se to tak, že se ukázalo, že tam je chata v té oblasti a v té byla spolužačka mých rodičů z vysoké školy, která tam byla se svým synem a trávili tam dovolenou. On byl na vejšce, byl o tři roky starší, byl strašně hezkej, prostě velká láska.“(N2)

Narátorka 3 si nevezala svého prvního milence, což vyplývá také z toho, že se vdávala o pět let později než přechází dvě narátorky, ale o první velkou lásku šlo. S budoucím manželem se seznámila přes inzerát, který objevila, když sháněla nové zaměstnání. „Tak já jsem si říkala, no co, já se vdávat nechci, je o deset let starší, je rozvedenej, do ničeho se nepohrne. No tak jsme se seznámili, on byl neskutečně krásnej, já jsem si říkala, to snad není možný - něco takovýho na inzerát, tak jsem se strašně zamilovala. Pochopitelně jaký šel, takovýho potkal, takže já jsem byla problematická osoba, on byl taky problematická osoba a vytvořili jsme krásné sdružené šílenství dvou magorů, kteří se navzájem neskonale masili.“(N3)

Ani narátorka 5 si nebrala svého prvního přítele. S tím začala chodit v 17 letech a jejich vztah trval rok. Svého budoucího manžela potkala hned po rozchodu na pražském Smíchově, kde žila. „Potkali jsme se, věděli jsme, že nám je spolu hezky, tak jsme spolu začali chodit.“(N5) Jak je vidět, teritoriální blízkost patří při seznamování také k výrazným determinantám. Hlavní roli sehrála i u narátorky 6, která si také vzala chlapce ze sousedství.

5.2 Sňatkový věk aneb „ve čtyřiaadvaceti už bylo docela pozdě“

Sňatek je důležitou demografickou událostí a jedním z nejdůležitějších mezníků rodinného a životního cyklu. I přesto, že je dnes chápán jako událost opakovatelného

charakteru, která nemusí nastat u všech příslušníků populace.¹⁰⁸ Při analýze sňatečnosti se sleduje průměrný věk při sňatku, který je však ovlivněn sňatkem vyššího pořadí. Často se proto používá průměrný věk při prvním sňatku. A právě tak ho v této práci chápou i já.

Průměrný věk při prvním sňatku u českých žen překročil 22. rok jejich života v roce 1991 a od té doby se rok od roku zvyšuje (v roce 2013 se dostal na hodnotu 29, 8).¹⁰⁹ Přitom od 60. let se zvyšoval jen velmi pozvolně - od roku 1961 do roku 1990 se pohyboval mezi 21. a 22. rokem života ženy. Dokonce v 70. letech mírně klesal a celá 80. léta se držel na hodnotě 21,7.¹¹⁰ Obecně tak lze říci, že hranice sňatkového věku se v porovnání se současnou dobou posunula téměř o deset let.¹¹¹ Navíc nebylo běžné, že by ženy vystřídal větší počet partnerů, dokud nepotkají „toho pravého“. Obvyklé bylo, že si vzaly svou první lásku.

Tak to bylo i v případě narátorky 1, která svého budoucího manžela potkala, když jí bylo 16 let a vdávala se mezi třetím a čtvrtým ročníkem na střední škole. Narátorka 6 se vdávala v 19 letech, stejně jako narátorka 2, která to ale označila za „*hrozně brzo*“. Následně ve studiích pokračovala. Stejně jako její manžel – oba byli v prvních letech manželství studenty vysoké školy. A na vysoké škole uzavřel manželství i další pár – narátorka 4 se svým spolužákem. Tehdy jí bylo 24 let. Sociolog Ladislav Rabušic popisuje situaci, kdy bylo vzhledem k tehdejšímu systému sociální politiky výhodné uzavřít sňatek během studií, jako socialistickou zvláštnost. Mladí si tak zvyšovali šance na získání bytu i zlepšení ekonomické situace.¹¹²

Věk snoubenců při vstupu do manželství (vedle intenzit sňatečnosti) odráží nejen dostupnost sňatku v populaci, ale také hodnotu, která je manželství ve společnosti přikládána. A v normalizační společnosti byla tato hodnota nezastupitelná. Společnost také do jisté míry určovala hraniční sňatkový věk. Vdávat se kolem dvaceti let bylo běžné, na starší nevěsty už se okolí dívalo podezřívavě. Ve 24 letech se vdávala i narátorka 3 a vzpomíná, že byla předposlední ze třídy. O té poslední, která se vdávala „až“ ve třiceti, se do té doby říkalo, že je lesba. „*Prostě automaticky, když člověk nebyl do 25ti let vdanej, tak buď byl lesba nebo nějaká zrudice. Ale ono taky, co člověk mohl jinýho dělat.*“ (N3)

---

¹⁰⁸ Neobnovitelnou událostí je pouze první sňatek. Srv. Kalibová, Květa. *Úvod do demografie*. Nakladatelství Karolinum, Praha 2001, s. 31

¹⁰⁹ Srv. Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1920 – 2008, analytické údaje, Český statistický úřad. Dostupné z http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu

¹¹⁰ S výjimkou roku 1989, kdy se jeho hodnota zase o jednu desetinu zvýšila.

¹¹¹ Vyplývalo to i z mé bakalářské práce Sňatkový věk z pohledu žen dvou generací. Generace dcer označila za magickou hranici věk třiceti let, generace matek věk kolem dvaceti let.

¹¹² Srv. Rabušic, Ladislav. *Kde všechny ty děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Sociologické nakladatelství, Praha 2001, s. 220.

Těžko lze v případě takto malého vzorku narátorek hledat nějakou souvislost mezi sňatkovým věkem a dosaženým vzděláním. Ačkoli v době normalizace obecně platilo (a stále platí), že ženy s nižším vzděláním se vdávaly dříve (což je i případ vyučené narátorky 6, která se vdávala v 19 letech) a ženy s vyšším vzděláním později (vysokoškolsky vzdělané narátorce 4 bylo 24 let), v případě mého vzorku najdeme i vysokoškolsky vzdělanou ženu vdanou od 19ti let a naopak středoškolsky vzdělanou, která měla svatbu ve 24 letech. Všechny případy jsou specifické. Nemůžeme konstatovat ani to, že mladší nevěsty byly těhotné, protože narátorka 1 se vdávala v 19 letech a těhotná nebyla, naopak narátorka 3 ve 24 letech a těhotná byla.

Snížování sňatkového věku v 70. letech bylo, jak vyplývá z dalších kapitol, ovlivněno několika faktory. Ani z pohledu normalizačního režimu však nebylo zcela žádoucí. „Mladí lidé by měli vstupovat do manželství až tehdy, kdy jsou na tento životní krok připraveni jak mentálně, psychicky, tak i fyzicky. Hraje tu roli i otázka ekonomická, tedy zda jsou partneři schopni převzít odpovědnost za založení nové rodiny také ekonomicky, vytvořit materiální podklad pro realizaci jejích funkcí. Průzkumy ukázaly, že každá třetí dvojice uzavírající sňatek nemá základní podmínky pro společný život. Tyto momenty vždy mladí lidé nedoceňují a mnohdy plně spoléhají na pomoc svých rodičů i na určité formy pomoci státu.“¹¹³

Paradoxní situaci týkající se ekonomické situace mladých lidí a novomanželů blíže popisuje kapitola 5.8. Na tomto místě se ale pozastavíme u toho, nakolik dívky a mladé ženy řešily, zda jsou na sňatek připravené, nebo ne. Pomyslnou hranicí sňatkového věku byl dvacátý až dvaadvacátý rok ženy, k němuž většina z nich svou svatbu směřovala.¹¹⁴ Obvykle sňatek následoval poté, co dívka dostudovala, ale, jak bylo řečeno, výjimečně nebyly ani sňatky během studií. Na rozdíl od současné doby, kdy mladé ženy intenzivně řeší, zda jsou na založení rodiny zralé, zdá se, že ženy v době normalizace tuto otázku nijak zvlášť neprožívaly.¹¹⁵

Toto téma otevřela jen jediná z narátorek. Budoucí manžel ji totiž požádal o ruku už po dvou měsících chození, když jí bylo 18 let. „*Tak to jsem říkala, že teda ne, že teda*

---

¹¹³ Srv. Šolcová, Miroslava. *Rodina a její funkce v socialistické společnosti*. Horizont, Praha 1976, s. 46-47.

¹¹⁴ Vyplynulo to z výzkumu pro mou bakalářskou práci Sňatkový věk z pohledu žen dvou generací. Respondentky, které se vdávaly ve dvaceti a dvaadvaceti letech, hodnotily svůj věk jako přiměřený, ty které měly svatbu jen o rok a více později tvrdily, že šlo o pozdější sňatek. A respondentka, která se vstoupila do manželství už v šestnácti letech na střední škole uvedla, že to bylo: „...*hodně brzy, ale přesto jsem ve třídě nebyla první...*“

¹¹⁵ I toto potvrdil výzkum pro mou bakalářskou práci Sňatkový věk z pohledu žen dvou generací. Starší respondentky často mluvily o silné touze mít děti a přizpůsobit se společnosti, která u dívek předpokládala svatbu kolem dvacátého roku života.

samozřejmě spolu budeme dál chodit, ale že já mám takovou představu, že se budu vdávat, až budu muset. Já nevím, já jsem to vůbec nepociťovala jako jenom to, že bych byla šťastná, že bych se vdala.“(N5) S partnerem se skutečně vzali až potom, co otěhotněla, tedy po třech letech, když jí bylo 21 let. Ani tehdy se ale necítila být na takový krok připravená. „Sama jsem se naprosto necejtila zralá na to být manželka, být matka. A v osmadvaceti, když jsem čekala dceru, kterou mám, to už jsem se cítila zralá, už byl i ten byt. Tamto všechno byla nejistota. Když jsem byla v jinym stavu, tak probíhaly ty soudy (pozn.aut.- soudy o byt) a já furt nevěděla, kam s tím dítětem půjdu.“ (N5)

5.3 Těhotné nevěsty aneb „museli jsme se brát“

Přirozenou motivací partnerů uzavírat manželství je obvykle láska a touha po společném žití a samozřejmě s tím související touha po založení nové nukleární rodiny, tedy po dětech.¹¹⁶ Především v době normalizace, o níž tato práce pojednává, byl tento důvod velmi silný. Že nejde o samozřejmost je patrné už z toho, že hned po roce 1989 začaly počty sňatků rapidně klesat a sňatkový věk žen i mužů rok od roku stoupá. V době 70. a 80. let byl za standardní považován model: sňatek – založení společné domácnosti – narození dítěte.¹¹⁷ Dnes ale sňatku obvykle předchází založení společné domácnosti a v řadě případů i narození dítěte, pokud se vůbec partneři rozhodnou manželství uzavřít. Zkrátka k praktickému založení rodiny není legitimace vztahu pomocí sňatku nezbytná.

Nejčastějším důvodem sňatku v době normalizace bylo těhotenství.¹¹⁸ „Z mých spolužaček se skoro každá musela vzdávat.“(N3) Po celou druhou polovinu 20. století bývala každá druhá nevěsta těhotná.¹¹⁹ A tomu, dílem náhody, odpovídá i můj vzorek šesti narátorek – tři z nich byly v den svatby těhotné. Například narátorka 2 otěhotněla hned po

---

¹¹⁶ Přímou souvislost mezi sňatkem a narozením dítěte uvedlo také všech patnáct respondentek z generace matek dotazované pro účely mé bakalářské práce Sňatkový věk z pohledu žen dvou generací (uvést i další údaje?). Shodly na tom, že bylo běžné, že se „...děti rodily až v manželství...“. Považovaly to za přirozené a navíc „společensky zkrátka nebylo únosné být svobodnou matkou“, protože „svobodné matky...neměly úplně lehký život...“ Podle jedné respondentky to dokonce „bylo nemyslitelný“.

¹¹⁷ Srv. Hamplová, Dana. Vstup do manželství a vzdělání českých žen: generace 1952-1982. In Hamplová, Dana; Rychtaříková, Jitka; Pikálková, Simona. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha 2003, s. 11.

¹¹⁸ Srv. Schindler - Wisten, Petra. „Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu“ – Rodina v komunistickém Československu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia, Praha 2009. Sv. 1, s. 361. Vyplývalo to ale i z mé bakalářské práce, kdy jedna z respondentek například těhotenství označila za „takovou vstupenku do manželství.“

¹¹⁹ Do devíti měsíců od svatby se v 50. letech rodilo kolem 40ti procent dětí, v 60. letech už jich byla polovina a od 70. let jich bylo až 60 procent. Srv. Fialová, Ludmila. Sňatečnost v České republice v letech 1870 – 1989 z pohledu demografie. In: *Oznamujeme láskám našim*. Východočeské muzeum, Praha 2007, s. 17.

maturitě, což „*byl velký šok pro rodiče, protože to pro ně muselo být těžký.*“ Dodala ale, že „*to ale tak bylo v té naší době, bylo samozřejmý, když...nebo z 90 procent, když teda bylo dítě, tak ty lidi se brali.*“(N2)

Měsíc těhotná byla i narátorka 3, když se vdávala. Ačkoli původně ji lékaři tvrdili, že dítě mít nebude, povedlo se to hned napoprvé. Tušila, že jen dítě by jejího již rozvedeného přítele přimělo k další svatbě. V jejím případě ale svou roli sehrály i existenční otázky. „*Já jsem měla pocit, že pro mě jiná cesta nevede a hlavně už jsem u něj bydlela a pronajala jsem své lůžko na Ženských domovech, abych mu ukázala, jak o něj stojím. No a teď jsem stála v Praze s velkou možností, že se vrátím k rodičům, do toho mi jely ty poruchy příjmu potravy, nic jsem neměla, nikam jsem nepatřila a jenom jsem měla tuhleto svojí jedinou strašlivou lásku...*“(N3)

V pátém měsíci těhotenství se vdávala narátorka 5, která se dokonce (ačkoli měla možnost) sama nechtěla vdávat dřív, než bude těhotná. I ona potvrzuje, že nebylo běžné, aby spolu partneři s dítětem žili bez sňatku. „*Jako myslím si, že když si tu holku ten kluk nevezal hned, když byla v jinym stavu, tak že to bylo považovaný za něco špatnýho: hele on si jí nechce vzít.*“(N5)

Také tři ze šesti párů, které v rámci časosběrného dokumentu *Manželské etudy* sledovala dokumentaristka Helena Třeštíková, se braly, protože „*musely*“. Manžel sedmnáctileté nevěsty Mirky nicméně dodává, že těhotenství urychlilo svatbu o rok nebo o dva, ale stejně by k ní jednou došlo.¹²⁰

Těhotné nevěsty byly v normalizačním Československu tak častým jevem, že to v rozhovorech zmiňují všechny narátorky. A to dokonce i v souvislosti s negativními reakcemi okolí, když nevěsta nepřivedla během několika měsíců po svatbě na svět dítě. Narátorka 6 si vybavuje, jak nepříjemné jí byly dotazy okolí po druhé svatbě v roce 1985. Po nepříznivých prognózách lékařů se jí sice v roce 1975 narodila první dcera, ale kvůli tomu, aby otěhotněla podruhé, musela podstoupit náročnou léčbu. Druhá dcera se pak narodila v roce 1987. „*Jenze ty dva roky (pozn. aut. - po svatbě), to bylo šílený, každej se mě pak ptal: A proč jste se vdávala, když nejste těhotná? No to bylo hrozný, hele. Já chodila do práce a oni říkali: no ještě na vás není nic vidět. A já říkala: co by na mě mělo být vidět? No vždyť jste se vdávala z toho důvodu, že jste těhotná. Řikam: já jsem se vdávala z lásky, no a to nikdo nechtěl věřit.*“(N6)

---

¹²⁰ Srv. Třeštíková, Helena; Třeštík, Michael. *Manželské etudy*. Vyd. 1. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2006, s. 21.

Přímý vliv na vyšší sňatečnost v době normalizace měla tedy jednoznačně neplánovaná těhotenství. Svou roli sehrála také nízká úroveň antikoncepce, „což za vysoké prestiže instituce manželství a uvolňujících se intimních styků stále mladších lidí zvyšovalo počty nechtěných těhotenství. Preference porodu dítěte před interrupcí a snaha o to, aby se dítě narodilo v manželství, zvyšovaly počty sňatků.“¹²¹

Na tomto místě dodejme, že v roce 1970 bylo uměle přerušeno 71 893 těhotenství, v roce 1989 jich bylo skoro o čtyřicet tisíc víc – celkem 111 683. A byla to opět právě polovina 70. let (kdy byla nejvyšší sňatečnost a kdy se také rodilo nejvíc dětí), kdy mezi lety 1973 a 1976 poprvé a naposledy v době normalizace klesl jejich počet pod šedesát tisíc.¹²² „Je zarážející, že plné dvě třetiny žen, které požádaly IK (*pozn.aut. - interrupční komisi*) o přerušení těhotenství, neměly znalosti o antikoncepci. Umělé přerušení těhotenství bylo nejrozšířenější metodou plánovaného rodičovství, mužské kondomy byly v té době nedostatkovým zbožím (ze zkušeností IK vzešly podněty, aby závod v Hrádku nad Nisou¹²³ zvýšil výrobu i kvalitu kondomů).“¹²⁴

5.4 Ochrana před nechtěným početím

Jak bylo řečeno, spolehlivou ochranu před nežádoucím početím většina snoubenců neznala. Ačkoli paradoxně Československo prezervativy v prvotřídní kvalitě exportovalo, na domácím trhu zůstávaly prezervativy druhé jakosti a navíc v nedostatečném množství.¹²⁵ Hormonální antikoncepce pro ženy byla dostupná až od konce 60. let, nijak zvlášť ale rozšířená nebyla a do konce 70. let se o jejích možnostech v Československu vědělo jen málo. V roce 1980 užívalo antikoncepční prostředky různého druhu jen dvacet procent žen ve fertilním věku.¹²⁶ Díky novému interrupčnímu zákonu z roku 1986 byla od začátku roku 1987 antikoncepce vydávána na lékařský předpis bezplatně.

Explicitně a otevřeně tuto souvislost zmiňuje jen jedna ze zpovídaných žen. „*Za nás začínal Biogest a Norbiogest, jako antikoncepce. A vím, že jsem to po rozvodu nějak*

¹²¹ Srv. Fialová, Ludmila. Sňatečnost v České republice v letech 1870 – 1989 z pohledu demografie. In: *Oznamujeme láskám našim*. Východočeské muzeum, Praha 2007, s 17.

¹²² Srv. Český statistický úřad. Pohyb obyvatelstva v českých zemích 1785 – 2012, absolutní údaje. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu

¹²³ Továrna na gumové zboží tu byla od konce 19. století, prezervativy se tu začaly vyrábět po druhé světové válce. Na konci roku 2005 firma s jejich výrobou skončila.

¹²⁴ Srv. Jechová, Květa. Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému. In: Tůma, Oldřich; Vilímek, Tomáš (ed.). *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha, 2008, s. 122.

¹²⁵ Nejrozšířenější metodou antikoncepce byl však stejně koitus interruptus.

¹²⁶ Srv. Jechová, Květa. *Matky a děti, chtěné i nechtěné. Mateřství v reálném socialismu*. In: Tůma, Oldřich; Vilímek, Tomáš (ed.). *Opozice a společnost po roce 1948. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2009, s. 49.*

zkoušela. A to už ke konci osmdesátých let sem šly z ciziny nějaký mírnější věci. A to byly takový dryáky, že dneska říkají gynekologové, že to co obsahovala jedna tableta, tak dneska obsahuje celý plato. Nikomu se to moc nechtělo žrát, tak se do toho šlo živelně. A spousta mých kamarádek byla s prvním dítětem na potratu a napodruhý se vdávaly: už zase jsme v tom, tak jdem.“(N3)

Tato narátorka také vzpomíná, že prezervativy používal jen jediný z jejích sexuálních partnerů – manžel. „Všichni to považovali za totální znehodnocení sexu, až potom když přišel ten AIDS, tak se pár neurotiků začalo bát, ale vesměs spíš ženský, chlapi se tomu vysmívali. A vysmívali se správně, protože v tom jednaosmdesátém to bylo stejný troubení jako všechny naše prasečí a ptačí chřipky V tom jednaosmdesátém pokud člověk nedělal prostitutku a nepohyboval se v nějakým podivným prostředí... ale kapavky a syfilis, to jelo vesele, to ne že ne.“ S tím podle ní souviselo i to, že málokterá dívka měla odvalu jít si prezervativ koupit, aby si o ní lidé nemysleli, že je prostitutka.

O studu v souvislosti s možnou koupí prezervativů mluví i natároka 5. Nepoužíval je prý ani manžel, který zároveň nechtěl, aby narátorka používala agresivní antikoncepční pilulky, takže ta to komentuje slovy: „to bylo na ostro.“ Na rozdíl od řady jiných párů jim tato taktika vycházela tři roky, než narátorka neplánovaně otěhotněla. Podle ní byl stud rozšířený i mezi dospělými. „Pamatuju si, že jednou přede mnou stála paní, kterou jsem znala, zamrkala na drogistu a ten jí něco takovýho šoupl do tašky. Ale tak aby to nikdo neviděl. Ta paní už byla v takovém věku, že si myslím, že si lidi mysleli, že v tomto věku se to nedělá. Že ona už se styděla spíš před těma lidma, že by si mohli myslet, že je stále aktivní. A to jí bylo asi pětáctyřicet. No hele, ale oni si fakt dřív mysleli, že ženská ve čtyřicítce, aby si kupovala hezký prádlo, že to už je stará. Samý bombardáky byly. To my jsme teda měly ty kalhotky z Tuzexu, my jsme měly hezký, ty byly tak hezký, že mi je dokonce jednou jedna holka ukradla.“(N5)

Taková byla situace v Československu, zatímco ve světě vrcholila v 70. letech třetí a zatím poslední sexuální revoluce, kterou odstartovaly především nové, účinné a dostupné antikoncepční prostředky. „Na našem území probíhala v umírněných variantách a bez veřejné diskuse, které bránila komunistická, bytostně prudérní cenzura. Po politickém převratu v roce 1989 vstoupila k nám už jen její nejpokleslejší část v podobě sexuálního průmyslu.“¹²⁷ Tato revoluce radikálně a otevřeně odmítla monopol manželství na sex, emancipovala sex nejen od reprodukce, ale i od romantické lásky. Podle sociologa Ivo

---

¹²⁷ Srv. Možný, Ivo. *Rodina a společnost*. Sociologické nakladatelství, Praha 2006, s. 139.

Možného způsobil vynález a všeobecné rozšíření antikoncepce nejvýznamnější změnu na konci 20. století a změna v sociálních funkcích sexu podle něj patří dokonce k nejnápadnějším znakům přechodu z doby moderní k postmodernitě.

5.5 „Přece spolu nebudete žít jen tak“

Nesezdané soužití se v západních zemích objevuje od 60. let 20. století.¹²⁸ Chápeme ho jako sexuální soužití ve svazku, který je podobný manželství, ale partneři nejsou manželi, protože neuzavřeli sňatek. Vliv na rozšíření tohoto typu svazku mají faktory sociální změny – společnost se modernizuje a má přístup ke vzdělání (roste vzdělanost žen), je vyšší participace na trhu pracovních sil (zvyšuje se zaměstnanost žen), dochází k rozvoji individuality, zdůrazňuje se seberealizace, což způsobuje, že lidé mění hodnoty a jinak vykládají rodinné role a vztahy.¹²⁹

Ve druhé polovině 80. let bylo v západních zemích nesezdané soužití masovým jevem a způsobilo mimo jiné i to, že se zvýšil průměrný věk mužů a ženu v době prvního sňatku. „Kohabitace se dnes pro mladé lidi obvykle stává experimentálním stadiem před vstupem do manželství. Milenecká dvojice spolu tráví stále víc času v bytě jednoho či druhého, až se na konec přesune do jedné společné domácnosti. Mladí lidé, kteří spolu žijí, většinou mají v úmyslu se jednou oženit či provdat (ne však nutně za současného partnera)... většina těchto dvojic po určité době nebo v souvislosti s (očekávaným) narozením dětí nakonec vstupuje do manželství.“¹³⁰

Vzhledem k tomu, že západním demografickým trendům se Československo přiblížilo až po pádu komunistického režimu, v období normalizace ještě zdaleka nebyla nesezdaná soužití tak běžná, jako jsou dnes. Populační klima je odrazem podmínek, které jsou vytvářeny díky hospodářské situaci stejně jako širším společenským vývojem. Podle demografa Milana Kučery „preferance manželství v dřívějším systému získávání bytů i ve veřejném mínění bránily zřejmě většímu rozšíření nesezdaného soužití mezi mladými

---

¹²⁸ Nebyla neznámá ani v historii, byla však spojena s nižšími a chudšími vrstvami společnosti. V průběhu 20. století se však začala šířit z dělnických vrstev i do středních a vyšších a v některých zemích střední vrstvy dokonce předčily vrstvy nižší. Srv. Hamplová, Dana. Vstup do manželství a vzdělání českých žen: generace 1952-1982. In: Hamplová, Dana; Rychtaříková, Jitka; Pikálková, Simona. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha 2003, s. 19.

¹²⁹ Srv. Maříková, Hana; Petrušek, Miloslav; Vodáková, Alena. *Demografie (nejen) pro demografy*. Sociologické nakladatelství, Praha 1998, s. 41 - 42.

¹³⁰ Srv. Giddens, Anthony. *Sociologie*. Argo, Praha 2000, s. 179 – 180.

lidmi, zejména mezi svobodnými.¹³¹ Jinými slovy, nebylo tak časté, že by spolu partneři žili tzv. „na hromádce“, což dokládají i výpovědi některých narátorek.

Narátorka 1 začala se svým budoucím manželem žít, když jí bylo 17 let, v bytě prarodičů, kteří trávili část roku mimo Prahu. Tento stav ale netrval dlouho. Kromě toho, že se měli s partnerem rádi, říká: „*Vdávala jsem se proto, protože zaprvé babička nesnesla, že bysme žili spolu na hromádce, jak tomu říkala, a druhéj důvod, nebo tak samozřejmě měli jsme se rádi, to byl ten první důvod, pak teda babička do nás hodně hučela a třetí důvod byl ten, že to vypadalo, že bysme mohli dostat byt a ten byt by sme dostali jenom v případě, že bysme byli manželé.*“(N1)

I narátorka 3 vzpomíná na to, že ji v rozhodnutí uzavřít manželství zčásti ovlivnil i postoj hluboce věřících rodičů. S přítelem totiž žila ve služebním bytě, který získal krátce po jejich seznámení. „*Tam byl strašnej tlak ze strany rodičů. Já kdybych bývala mohla žít takhle hezky v hříchu, tak jsem takhle žila do chvíle, kdy bych přišla k rozumu. Ale bylo strašný, že jsem předstírala, že bydlím na těch Ženských domovech a ne že žiju na psi knížku s nějakým rozvedeným chlapem. A když se to proláklo, začaly být ty dusna: když spolu žijete, proč se teda nevezmete.*“(N3)

Kdyby to v době normalizace bylo společensky přijatelné, narátorka 2 by se vůbec nevdávala a s manželem a dětmi by žila bez sňatku. Dodává ale, že to nešlo, protože podle jejich okolí a společnosti by to byl problém. „*Takže opravdu jsem cítila, a to mě taky zase revoltovalo, že ta společnost mě k tomu tlačí. Že zase je to něco, co musím udělat, protože se mám zařadit, do toho davu.*“(N2) Lze konstatovat, že společenský tlak byl v normalizační době tak silný a ženy se natolik snažily plnit očekávání svého okolí, že v některých případech vstupovali do manželství i ti, kteří by to jinak možná vůbec neudělali.

5.6 „On si mě chtěl vzít, ale já moc nechtěla“

Mezi vybranými narátorkami byla ve specifické situaci narátorka 6. Nevdávala se totiž ani těhotná, ani proto, aby měla kde bydlet, ale jednoduše proto, že si ji chtěl vzít její partner. Ten ji v 19 letech odradil od dalšího studia („... *řekl, buďto školu, nebo já.*“). Vzít si ho hned ale nechtěla a řekla mu, že „*až za rok*“. „*A já jsem myslela, že na to zapomene.*

---

¹³¹ Srv. Kučera, Milan. Demografické chování mladých lidí v České republice, jeho sledování v průzkumech, hodnocení reálné situace a vnější vlivy. In: Fialová, Ludmila; Hamplová, Dana; Kučera, Milan; Vymětalová, Simona. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Sociologické nakladatelství, Praha 2000, s. 15.

A on nezapomněl. A teď já jsem nevěděla, co mám dělat. Naši mi do toho neřekli půl slova, řekli to musíš vědět, já jsem si s ním rozuměla, všechno, ale já jsem se vdávat nechtěla. No jenže když jsem dala slovo, tak mě to zase přišlo trapný, že, jakej důvod vymyslet, takže jsem se v tom září vdávala, protože on tvrdil furt, že si nerozumí s rodičema a že tam nechce bydlet, že chce bydlet u nás a takovýhle, no tak mě na tohle zlomil...“(N6) Po svatbě se tedy manžel přistěhoval k narátorce a jejím rodičům do rodinného domu. Ačkoli spolu chodili dva roky, před svatbou spolu nežili. I ona tedy potvrzuje výpovědi narátorek, že nebylo běžné a také přípustné, aby spolu mladí milenci žili. „Před svatbou to nejde, to by mamka ani tatka nedovolili a ani mě by to nenapadlo, teď je jiná doba, ale dřív to bylo takhle, on tady třeba byl celý den a večer odjížděl.“(N6)

5.7 Svatba podle představ nebo svatba narychlo?

Vzhledem k tomu, že každá druhá nevěsta byla těhotná, svatby se konaly většinou narychlo, bez velkých příprav a i narátorky o nich většinou mluví jako o formalitě nebo nutnosti. Navíc svatba byla u mladých žen považována za něco automatického, takže dívky tuto normu přijaly za svou a nijak zvlášť o ní nepřemýšlely.¹³² „Nemůžu říct, že to pro mě byl nejkrásnější den, to bylo spíš jako že to mělo bejt.“(N5) „Z té svatby nemám ani nákej jako velkej, že by to bylo... jako líbilo se mi to, nevím, co bych vůbec k tomu teď řekla.“(N1)

A narátorka 2, která se vdávala v šatech z tanečních, vzpomíná: „Jak jsem říkala, že to tehdy bylo nemožný zůstat neprovdaná, tak kdybych žila v době, která by to umožňovala, tak bych se neprovdala. Já jsem tehdá to cítila tak, že se bereme, protože že tady je...rozhodně to nebylo jako že nějaká záležitost, na kterou bych se těšila a prožívala to, to rozhodně ne.“

Průběh svatby popisují všechny narátorky až na základě přímého dotazu. To spíš mluví o tom, jak se s budoucím manželem seznámily a co je následně ke svatbě vedlo, než o tom, jak samotný akt svatby vypadal.¹³³ „Svatba byla na rychlo, protože jsme čekali miminko. A byla to malá svatba. Bylo to tak, že jsme měli obřad, pak se naobědvalo a pak jsme se

---

¹³² Vyplynulo to i z mé bakalářské práce Sňatkový věk z pohledu žen dvou generací, kdy respondentky z generace matek například uváděly: „...my jsme o tom takhle nepřemýšlely...prostě bylo normální se po škole vdávat, neotálet dlouho...“ nebo „...byla určitá norma, kterou ty lidi naplňovali, aniž by cokoli řešili...“.

¹³³ Ve studii, která analyzuje rozhovory realizované pro Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace: Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence, to zmiňuje i Petra Schindler - Wisten. Srv. Schindler - Wisten, Petra. „Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu“ – Rodina v komunistickém Československu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia, Praha 2009. Sv. 1, s. 360.

rozešli a to byla celá svatba...ta svatba nebyla nijak jako radostná, to jsem si užila tu druhou (pozn.aut. – ta se konala až po roce 2000) mnohem víc (smích). Tam jsme měli spoustu kamarádů a byla podle takových představ, jaký jsem kdy měla o svatbě.“(N2)

Jako téměř nedůležitou vnímala svatbu i narátorka 6, ani ta se původně nechtěla vdávat a dokonce po svatbě nenosila ani snubní prstýnek. „Jenom šaty jsem si nechala ušít podle sebe, jak jsem chtěla, to oblečení jsem si vybírala, ale jinak nějak nic moc, měla jsem to doma, padesát lidí jsem měla doma, kapela tady byla, to bylo ve velkym.“(N6)

Také narátorka 3 se původně nechtěla vdávat a i ona byla v době svatby těhotná, a to v prvním měsíci těhotenství. Svatbu nijak zvlášť neorganizovali, navíc jí v den svatby nebylo kvůli těhotenství dobře. „Tím, že přítel byl donucen do svatby, tak jsem odkývala všechno, že nebudou prsteny, nebude svatební cesta, nebudou podvazky, nebudou družičky, nic nebude.“ Vzali se na radnici v rodném městě narátorky, která se na svatbu vybavila půjčenými šaty. V místní restauraci pak dokonce zapomněli na jejich rezervaci svatební hostiny, „takže nám tam něco narychlo ukuchtili, no a nasedli jsme do auta, jeli jsme domů, manžel šel do kotelny a to byla svatba.“(N3)

Malou svatbu měla v pátém měsíci těhotenství i narátorka 5. Přípravy trvaly zhruba týden. „Přišli jsme na národní výbor a paní nám říká: helejte buď příští pátek, nebo za dva měsíce. A my: no tak ten příští týden. Svatbička byla malinká, měli jsme pět lidí, doma maminka udělala dobrou svíčkovou. Pak teda pro rodinu jsme udělali za tři týdny rozlučku. Dřív se nosily šaty z fáčoviny, tak v těch jsem se vdávala. A chystala jsem se tak, že jsem si došla ke kadeřníkovi, že jsem byla učesaná. Třeba někdo do toho investoval, já jsem necítila tu nutnost být vyšperkovaná.“(N5)

Je tedy patrné, že se vzhledem k častému těhotenství nevěst, organizování svateb narychlo a společenskému tlaku stávalo, že ženy si svůj velký den nejen příliš neužívaly, ale ani ho nijak zvlášť neprožívaly. Často také rezignovaly na své představy jako třeba právě prstýnky, nové šaty a podobně.

Kromě samotné svatby narátorky ve svém vyprávění téměř nezmiňovaly ani to, co se po svatbě změnilo a jak čerstvé manželství fungovalo. „No a po tý svatbě se v podstatě nic nezměnilo, protože pořád jsme teda zůstávali ještě rok teda v tom žižkovským bytě, já jsem šla do čtvrtáku“(N1) Může to souviset i s tím, že narátorky považovaly svatbu za přirozenou záležitost, do jisté míry formalitu, a ne za zlomový okamžik svého života.

5.8 Ekonomická situace mladých rodin aneb bez rodičů by to nešlo

Založení rodiny a finanční nezávislost nejsou časově totožné události. Po roce 1989 je běžné, že finanční nezávislost předchází založení rodiny. Stejně tak tomu bylo i na konci 19. století, kdy manželství uzavírali zpravidla snoubenci, jejichž majetkové poměry jim umožňovaly založit samostatnou nejen samostatnou domácnost, ale především samostatné bydlení.¹³⁴ V době normalizace byl ale za vstupenku do opravdového života považován právě sňatek, většinou až po svatbě lidé založili vlastní domácnost a osamostatnili se.¹³⁵

Přesně tuto situaci můžeme vyzorovat i u jednoho ze šesti párů, které v rámci dokumentu Manželské etudy sledovala Helena Třeštíková. Mladý pár se bere z lásky, ale také: *„Potom taky abychom si začali tak nějak tvořit život podle svých představ. Furt nám, vlastně celou dobu nám život někdo organizoval, tak aby konečně jednou jsme mohli zkusit my, jaký to je, když si ten život začnem organizovat sami“*¹³⁶

Narátorka 2 zakládala rodinu jako studentka a vysokou školu v té době studoval i její manžel. Bydleli na manželské koleji, oba pobírali prospěchové a také sociální stipendium a přídavky na dítě. Bez podpory rodičů by to ale těžko zvládali. *„Ale jako vyšli jsme...asi 450 korun bylo to prospěchový stipendium měsíčně. Pak nějaký to sociální jsme měli určitě... a pak byla podpora od těch rodičů. Co nebylo vůbec zvykem, což je v dnešní době, že mají studenti nějaký brigády a přivydělávali si, tak to jsme teda neměli, ani jeden z nás nepracoval, my jsme opravdu studovali.“*(N2)

Plná zaměstnanost sice lidem zaručovala zaměstnání a pravidelný příjem (a systém po nějaké době umožňoval i získání samostatného bytu), jak je ale patrné i z výpovědí narátorek, většina mladých párů se ani tak bez pomoci rodičů neobešla. A to ani potom, co manželé založili společnou domácnost a osamostatnili se. Buď totiž s rodiči i dál bydleli v jednom bytě nebo domě, nebo je rodiče podporovali finančně. V případě natároky 2 a jejího manžela pomohli mladé rodině i s koupí vlastního domku na kraji Prahy. Na ten by si manželé-studenti těžko mohli ušetřit, vypomohla jim tedy skoro celá rodina. Domek za 80 tisíc korun zaplatili manželé z jedné čtvrtiny ze svého – částečně z finančních svatebních darů, částečně ze spoření, které oba měli. Zbytek půjčili příbuzní. *„...60 tisíc se popůjčovalo po příbuzenstvu a ty pak spláceli rodiče. Takže 60 tisíc vlastně dali moji*

¹³⁴ I proto byl sňatkový věk snoubenců vyšší. Muži se ženili obvykle mezi 25. a 30. rokem a ženy mezi 24. a 28. rokem života. Sňatkový věk se začal snižovat po druhé světové válce, kdy zároveň stoupal počet sňatků.

¹³⁵ Vyplývá to i z mé bakalářské práce Sňatkový věk z pohledu žen dvou generací, kdy respondentky z generace matek například uváděly: *„...byl takový ten únik vypadnout z rodiny a založit si svojí rodinu...“*, *„...díky manželství bych se odpoutala od své rodiny a měla svůj život...“*.

¹³⁶ Srv. Třeštíková, Helena; Třeštík, Michael. *Manželské etudy*. Vyd. 1. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2006, s. 101 – 102.

rodiče....*Já jsem teda vlastně udělala to samý, protože když se kupoval domek dceři, tak jsme jí dali ty peníze s tím, že třeba to vrátí (smích), jako ty rodiče taky říkali, třeba to jednou vrátíš, ale jako nikdy se to nevrátilo.*“(N2)

Rodiče pomáhali i narátorce 4 a jejímu manželovi. A to nejen tím, že u nich manželé celých deset let bydleli. *„Co si pamatuju, tak vím, že mi rodiče nějaké spoření mladých platili a z toho jsme potom svépomocí stavěli byt, takže to šlo na to. A teď si nejsem jistá, ale asi nějakou novomanželskou půjčku, protože vim, že jsme si kupovali nějakou mixer. Rodiče nám koupili dvě válečky a to bylo všechno, jinak nic.*“(N4) Oba manželé totiž studovali, chodili na brigády, ale rodiče za ně platili nájem a dávali jim i kapesné. *„Ale bez té pomoci rodičů, nevím, asi byt abychom si sehnali jako dva mladý lidi, to nešlo, to ani nevím kde...bez pomoci rodičů bysme se asi nepohuli.*“(N4) Když se pak tento pár odstěhoval do svého bytu, platil nájem přes 1500 korun, přitom narátorka vydělávala asi 1900 korun a manžel zhruba o tři sta korun méně.

Výhodu rodinného domu na kraji Prahy měla narátorka 6, která v tomto domě žije dosud. Postupně v něm s ní a jejími rodiči bydlel manžel a pak další partneři a dvě dcery. *„Tady byla výhoda ta, že jsme bydleli u rodičů, zadarmo, nic se neplatilo, když mamka třeba ještě uvařila toho víc, tak nás pozvala, ne pokaždý, ale pozvala, tak jsme se najedli, žejjo, takže jako to bylo spíš takhle udělaný. Když člověk neplatí za bydlení, za elektriku, za vodu, za topení, za nic, jo, tak se mu žije jinak, než kdyby to měl všechno platit, jo.*“(N6)

Sociolog Ivo Možný vysvětluje fakt, že vstupenkou do samostatného života býval sňatek, jako výraz změny vzorce zakládání rodiny po nástupu socialistického režimu, který zrušil soukromé vlastnictví, jež dříve nutilo mladý pár odkládat sňatek právě do chvíle ekonomické nezávislosti.¹³⁷ Socialistický režim v tom samozřejmě viděl velkou výhodu, podle něj tím umožnil, aby manželství stálo na jiných než pouze ekonomických základech. *„Jedním z rozhodujících momentů je změna v motivaci uzavírání sňatků. V praxi se začíná realizovat Engelsova předpověď, která říká: „Úplná svoboda při uzavírání sňatků se dá obecně uskutečnit teprve tehdy, až odstraněním kapitalistické výroby a vlastnických vztahů, které vytvořila, zmizí i vedlejší ekonomické ohledy, které nyní stále ještě mají tak mocný vliv na volbu druhu v manželství. Pak totiž nezbude žádný jiný motiv než vzájemná náklonnost.“*¹³⁸

Jak se ale ukazuje, nebyla to jen vzájemná náklonnost, kvůli které páry uzavíraly manželství. Významnou roli hrály paradoxně právě ekonomické důvody. Režimu se tedy

¹³⁷ Srv. Možný, Ivo. *Rodina a společnost*. Sociologické nakladatelství, Praha 2006, s. 149 – 150.

¹³⁸ Srv. Šolcová, Miroslava. *Rodina a její funkce v socialistické společnosti*. Horizont, Praha 1976, s. 45.

povedlo mladé lidi motivovat, aby se brali, protože svobodný jedinec měl například jen malou šanci sehnat samostatné bydlení a pro hmotné zajištění rodiny zkrátka byl dvojitý příjem nezbytný. A často nezbytné bylo i soužití mladé rodiny s prarodiči, a to nejen doslova - sdílením jednoho prostoru, ale babičky také často obstarávaly domácnost a podílely se na výchově dětí.

Ačkoli se tedy stát snažil mladé rodiny podporovat různými příspěvky, výhodnými půjčkami nebo daňovými úlevami a zajišťoval lidem práci, mladé rodiny byly stejně dále závislé na svých původních rodinách. V takové situaci mladé páry logicky zvažovaly ekonomickou výhodnost svatby a její přínosy, což mnohdy zastínilo prostý fakt vzájemné náklonosti. Konstatování, že „široký komplex opatření umožňuje s celkovým růstem životní úrovně mladým lidem založit na pevných jistotách rodinu, obklopenou péčí společnosti,¹³⁹“ nebylo obecně platné, i když se režim takový dojem pokoušel vytvořit.

5.9 Společné bydlení

V době normalizace nebylo běžné, že by nesezdané páry žily samostatně¹⁴⁰ (nehledě na to, že to do jisté míry bylo společensky nepřijatelné), ale snadné to nebylo ani pro páry sezdané. Dobovou praxí proto bylo i to, že mladí lidé uzavírali sňatek, aby zvýšili svou šanci získat byt. Podstatné je, že to udělali třeba brzo po seznámení. Vstoupili do manželství, do kterého by zřejmě později stejně vstoupili, dřív, aby urychlili proces obdržení bytu.

Vyplývalo to i z analýzy rozhovorů realizovaných pro *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace: Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*.¹⁴¹ A mluvily o tom v rozhovorech pro moji bakalářskou práci s názvem *Sňatkový věk z pohledu žen dvou generací* i některé respondentky: „... jako manželé jsme

---

¹³⁹ Srv. Sjezd Československého svazu žen, 14. – 15. května 1979. Vydal ÚV NF ČSSR společně s ÚV ČSSZ, Praha, s. 12.

¹⁴⁰ A snadné to nebylo ani pro svobodné. Narátorka 3 například odešla z domova ještě před tím, než vůbec plánovala svatbu. V 18ti letech totiž začala studovat školu v Praze a žila tam na internátě. K rodičům už se pak nikdy nevrátila. Naskytla se jí totiž možnost bydlet s kamarádkou a jejím manželem v jejich vlastním v panelákovém bytě velikosti tři plus jedna. „Tím, že to byl jejich byt, to nebylo žádný šmél, já jsem se tam snad vůbec nehlásila ani k přechodnému pobytu, tenkrát se neplatili žádné daně, tak jsem jim platila dvě stovky měsíčně za jeden pokoj v paneláku. Žili jsme tam asi rok, než jsem si našla ty Ženské domovy. (N3) Získat lůžko v Ženských domovech podle ní ale nebyl problém.

¹⁴¹ Srv. Pelikánová, Hana. Bydlení jako norma a jako životní strategie v normalizačním Československu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia, Praha 2009. Sv. 1, s. 318. Také srv. Schindler - Wisten, Petra. „Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu“ – Rodina v komunistickém Československu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia, Praha 2009. Sv. 1, s. 363 - 364.

měli šanci dostat státní byt...“ , „... byly i výhodné novomanželské půjčky a kdo měl štěstí, mohl získat třeba i podnikový byt...“ , „... se docela dávaly státní byty nebo byly manželské půjčky...“ . U řady respondentek z generace matek možnost získat byt hrála roli při rozhodování, zda vstoupit do manželství, či nikoli: „... se rýsovalo, že bychom jako manželé mohli získat byt. Tak jsme se vzali.“ , „... jsem o tom začala uvažovat, když jsem měla tu vidinu toho bytu a naději, že jako vdaná ho dostanu...“ .

Ačkoli se v době normalizace téměř všechny děti rodily do manželství, rodiče si je z porodnice nenosili „do svého“. Jak upozorňuje sociolog Ivo Možný, osm z deseti mladých rodičovských párů nemělo svůj vlastní byt, ale druhé dítě už se „do vlastního“ většinou narodilo.¹⁴²

První společné bydlení narátorky 1 s budoucím manželem bylo v bytě jejích prarodičů. Přes léto v něm žili sami, v zimě ve čtyřech, šlo o byt 1+1 takzvaně čtvrté kategorie. Uzavřít sňatek se mimo jiné rozhodli i za účelem zvýšení možnosti získat byt, což se nakonec povedlo příští rok po svatbě. *„Byt jsme dostali a dostali jsme ho v roce osmdesát, takovým zvláštním způsobem, to byl jeden z mála domů v Praze, kde se prodávaly byty do osobního vlastnictví, protože do té doby vlastně byly buď ty byty státní, nebo družstevní. Todle prodávalo město do osobního vlastnictví, to jsme koupili, tenkrát za sto padesát tisíc tři plus jedna a padesát tisíc jsme zaplatili a sto tisíc jsme si brali půjčku no a byl ten byt náš. Což samozřejmě, když jsme prodávali pak v tom dvaadevadesátém, tak jsme ho prodali za podstatně vyšší cenu.“* (N1)

Pro sezdané vysokoškolské studenty existovala i další možnost – manželské koleje. V té v pražských Dejvicích prožila začátky manželství a rodinného života narátorka 2. Syna dávala v té době do jeslí a dál studovala. *„Bylo to fajn na té koleji, každý manželský pár měl jednu místnost - takovou větší a sociální zařízení. Pak tam byla taková obrovská dlouhá chodba a dost často si tam ty děti hrály na té chodbičce, jsme je tam vypustili. Syn se tam naučil krásně brzo chodit, protože ta chodba byla dlouhá rovná, tam se krásně chodilo.“*

Studenti si v prostředí manželských kolejí často vypomáhali. Do jisté míry tak vlastně suplovali prarodiče, kteří v případě vícegeneračního bydlení mladým pomáhali. *„Třeba sousedi zařukali, že chtějí do kina, tak pohlídejte, tak jsme pohlídali, pak zase my třeba. Pak vím, že jsme tam začali navazovat nějaký přátelský vztahy, taky vím, že tam byli kamarádi třeba jako...dětský lékaři byli v poslední ročníku, takže když bylo nemocný dítě,*

---

¹⁴² Srv. Třeštíková, Helena; Třeštík, Michael. *Manželské etudy*. Vyd. 1. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2006, s. 7.

tak se zaběhlo za ním: a pojd' se na něj podívat a on třeba řekl: hele zítra za ním zajdu, je třeba ten a ten problém. Takže takhle se tam vzájemně vypomáhalo, bylo to příjemný, to bylo velice příjemný, že ta kolej byla hodně lidská, hodně příjemná. Ale byla to kolej.“(N2)

Když manžel narátorky dokončil vysokou školu, rodina ztratila na kolej nárok a začala urgentně řešit, kam se přestěhuje. Koupila domeček na kraji Prahy, jenže manžel musel na vojnu. *„To byl docela těžký rok pro mě, protože jsem tady byla s malým dítětem že jo, který chodilo do jeslí, dost často bylo nemocný a tady to bylo takový, že teda nebylo ústřední topení, neměla jsem televizi, prostě takový bojový podmínky a uhodila hrozně krutá zima a my jsme v podstatě žili tady jenom v týhle místnosti, tady jsme měli kamna, tady jsem sušila pleny ... Hodně mi tady pomohl soused, takovej starší pán, protože mě třeba zamrzla voda, tak mi rozmrazoval vodu.*“(N2)

Celých deset let žila narátorka 4 s manželem společně s jejími rodiči v panelovém bytě, kde měli své dva pokoje. *„Z toho jsme si udělali jednu ložnici a přijímací pokoj, protože tam chodilo hodně kamarádů.*“(N4) A s rodiči žila v rodinném domě na kraji Prahy i narátorka 6. Po svatbě se do domu přistěhoval i její manžel. *„My jsme teda měli kuchyň a obývací pokoj pro začátek, a to nám bohatě stačilo, protože mamka říkala, že budeme mít kuchyň dohromady, ale to já jsem nechtěla, takže budeme mít tyhle dvě místnosti.*“ Novomanželé ale čekali, až si manželova sestra dostaví dům a přestěhují se do domu manželových rodičů, kde měli mít pro sebe celé jedno patro. K tomu už ale nikdy nedošlo.

Komplikovanou cestu za společným bydlením zažila narátorka 5 se svým manželem, který do svatby bydlel se svým nevlastním otcem. Novomanželé se s ním dokonce o byt soudili, a to ještě dřív, než se vzali. *„Nás zastupoval advokát, který nám říkal: no víte, když vy nemáte silný argumenty, vy nejste svoji, vy nemáte děti... No a protože ty soudy se táhly nějakou dobu, tak já jsem teda byla v tom jiným stavu, ale to bylo teda neplánovaný těhotenství, tak už byl silnější stimul, že teda čekám to dítě, ale teda mě strašně rozčílilo to, že další advokát nám pak řekl, no víte, vy jste se měli starat, kde budete bydlet před tím, než jste jí přivedl do jinýho stavu.*“(N5) Řešení našla nakonec rodina sama, novomanželé nevlastního otce vyplatili. Protože se ale miminko narodilo mrtvé, žili narátorka s manželem ve velkém bytě následující dva roky sami. Pak se rozvedli. A o byt se znovu soudili.

V době normalizace se ale také stávalo, že novomanželé žili ještě nějakou dobu každý zvlášť. Takovou situaci zachytila Helena Třeštíková v dokumentu *Manželské etudy* u jednoho z šesti sledovaných párů. Zuzana se vdávala v 18 letech v maturitním ročníku na gymnáziu, protože byla těhotná. Zůstala u rodičů sto kilometrů od Stanislava, který musel

ještě na dva roky na vojnu.¹⁴³ A v rámci výzkumu pro *Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace: Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence* stejnou situaci popsala jedna z narátorek. „*Tak jsme se vzali, ale říkám, neměli jsme ani jeden nic. Takže on bydlel doma, já bydlela doma....Řešili jsme to tak, že byl každý doma u rodičů. A když byl holce rok a tři měsíce, tak jsem bydlela nějakou dobu u manžellových rodičů. Ale ti měli taky jeden pokoj s kuchyní.*“¹⁴⁴

5.10 Jak vnímaly státní pomoc

Normalizační režim si na pomoci mladým rodinám s dětmi zakládal. Byla to podpora při narození dítěte, mateřské příspěvky, přídatky na děti, neustále se prodlužující mateřská dovolená a další opatření, kterými je chtěl motivovat přivádět na svět děti. Narátorky žádné z nich (kromě mateřské dovolené) explicitně nezmiňovaly ani nevyzdvihovaly. Jen jedna vzpomíná na to, že ji překvapilo, když dostala porodné ve výši dva tisíce korun. „*To jsem byla vykulená, tenkrát to bylo víc než plat.*“ (N5) Také vzpomíná, že manželé měli daňové výhody. Podle ní však stejně víc než stát, pomáhali mladým lidem rodiče.

Narátorky často zmiňují neutěšenou bytovou situaci. Většinou v souvislosti s vlastním životem a vlastními peripetemi, jinak často opakují, že nebylo snadné sehnat byt a že se na ně navíc čekalo velmi dlouho. „*Ta podpora jo, to to určitě bylo, ale bylo to takový prapodivný, třeba v tý bytový otázce, kdy opravdu nebylo jednoduchý sehnat bydlení, takže od národního výboru, to znamená jakoby státní byt, to mohli získat ty, co byli nějak sociální případ, takže třeba to jsem viděla intenzivně, protože co cikán, to byl sociální případ, na tom Žižkově jich bylo hodně, takže oni dostávali jako bez problémů tam ty byty, takový ty krásný, s těma vysokýma stropama s těma parketami na zemi, a tradovalo, se vždycky vytrhali parkety, zatopili si a šli o dům dál... A pak byla varianta toho družstevního bydlení, ovšem to si musela mít nějak peníze, že jo, který si vložila do toho družstva, pak si musela mít spoustu odpracovanejch hodin, taková svépomoc to jakoby to byla. No a tam zase na to třeba všichni nedosáhli, protože na to teda neměli, protože to družstevní bydlení bylo dražší než to státní. I třeba byly větší činže potom, a tak dále, takže to bydlení nebylo jednoduchý, ale ta podpora toho státu tady byla.*“ (N1)

---

¹⁴³ Srv. Třeštíková, Helena; Třeštík, Michael. *Manželské etudy*. Vyd. 1. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2006, s. 114.

¹⁴⁴ Srv. Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia, Praha 2009. Sv. 1., s. 845 - 846.

A jiná narátorka k tomuto tématu dodává: „*Ale je fakt, že tehdy tam trošičku byla ta naděje nějaký byt státní získat, dneska ne, dneska se musejí postarat o sebe, nebo jít do podnájmů nebo si vzít hypotéku.*“ (N5)

Zvlášť novomanželské půjčky normalizační režim prezentoval jako dar nového vedení mladým lidem. Zatím ale žádný výzkum neprokázal přímou souvislost mezi možnostmi ji využít a uzavřením sňatku. Neznamená to však, že by i nevyužívali, naopak. „*Musela se teda vyčerpat přesně na nějaký věci do domácnosti, nemohlo se to využít jako suma, kterou si půjčíte jako na cokoli, takže vím, že tenkrát jsme si koupili nějaký nábytek, který, protože jsme ještě nevěděli, kde budeme bydlet se ukázal jako naprosto neužitečný.*“ (N2) Novomanželkou půjčku si brala i narátorka 4 s manželem, kteří využívali i spoření pro mladé. A na novou kuchyňskou linku ji využila i narátorka 5 s manželem, půjčili si zhruba dvacet tisíc korun. „*Ta se splácela, dřív to nebylo nijak jako existenční, že bysme to nemohli splácet.*“ (N5) Lze tedy říci, že mladí lidé tyto půjčky vnímali spíš jako příjemnou pomoc a výhodu¹⁴⁵, ale ne jako důvod ke sňatku.

Narátorky samy od sebe často mluvily o tom, jak své děti umísťovaly do jeslí a mateřských škol. Dětská zařízení měla po celou dobu socialistického státu nedostatečnou kapacitu. I když mezi lety 1950 a 1963 stoupl počet míst pro děti v předškolních zařízeních o 250 procent, nestačilo to. Převísem uchazečů se proto stát opakovaně zabýval, a to i proto, že ženy byly rezervou pracovních sil. Problém s umístěním dcery do školky pocítila například narátorka 6. Přesto, že měli školku v ulici, nebylo v ní pro její dceru místo. Bylo to v roce 1980, tedy době, kdy do předškolního věku dorůstal nejsilnější populační ročník 1974. „*Já jsem si musela odpracovat brigádu, plno hodin, pomáhala mi i mamka, abychom co nejvíc hodin odpracovaly* (pozn. aut. - pomáhaly na stavbě nové školky), *abych dostala dítě do školky, stejně jsem dítě do školky nedostala tady ... a když jsem řekla, že tam dítě vozit nebudu, že mam školku v ulici, tak mi bylo řečeno, že když tam dítě vozit nebudete, tak nedostanete dítě celou dobu do školky, až do školy. Takže mi nic jiného nezbyvalo, než jsem ji musela půl roku nebo rok vozit nesmyslně tam, když jsme měli školku v ulici.*“ (N6)

Problém s umístěním syna do jeslí měla i narátorka 4. „*My jsme kousek jesle měli a chtěla jsem ten kousek do těch jeslí a oni schválně, že ne, že v žádném případě, takže jsem*

---

¹⁴⁵ Ve studii, která analyzuje rozhovory realizované pro Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace: Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence, to zmiňuje i Petra Schindler - Wisten. Srv. Schindler - Wisten, Petra. „Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu“ – Rodina v komunistickém Československu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence.* Academia, Praha 2009. Sv. 1, s. 367.

jezdila někam do Hostivaře až. A byla jsem našťvaná a všude jsem si stěžovala ... A pak ve školce, to mi ho tam taky nechtěli vzít, tam u nás, a tak na základě nějakých stížností, tak mi ho nakonec vzali kousek od domu.“(N4)

Snahu normalizačního režimu pomoci mladým rodinám v začátcích tedy narátorky nijak zvlášť neocceňují. Pozitivně většinou zmiňují jen výhodné bezúročné půjčky pro mladé manžele, negativně pak bytovou situaci a nedostatek místa v předškolních zařízeních.

5.11 Krátká mateřská dovolená

Publicistka, ekologická aktivistka a signatářka Charty 77 Jarmila Johnová v publikaci *Naše normalizace* vzpomíná, že do roku 1989 se starala o děti a nepracovala. „Dcera šla do školy v době babyboomu Husákových dětí. Víc než dvě děti v rodině však v té době představovaly raritu, svědčící o nepříznivé sociální situaci. Režim počítal s tím, že otec i matka pracují, a tak zdravotníci, pedagogové i většina dalších lidí nepovažovala za „normální“, aby někdo zvládl řádnou výchovu více než jednoho, nejvýše dvou potomků. Mít vysokoškolské vzdělání a zůstat jako matka doma – to bylo divné. Kdo vychovával víc dětí, v očích ostatních je buď zanedbával, nebo patřil k nějaké „závadové skupině“, a proto bylo žádoucí zvýšit nad ním dohled.“¹⁴⁶

Ze šesti narátorek nemá žádná víc než dvě děti. Polovina má jedno, druhá polovina dvě. Většinou vzpomínají, že na mateřské byly jen několik měsíců, ačkoli stát v době normalizace dobu mateřské dovolené neustále prodlužoval. Už v roce 1964 uzákonil namísto dvaadvaceti čtyřiaadvacet týdnů a podle poslední úpravy z roku 1988 měla zaměstnaná žena nárok na mateřskou dovolenou v délce osmadvacet týdnů.

Ženy se do práce vracely brzo především z nedostatku financí. Zvlášť důležité to bylo v případě rozvedené matky s malým dítětem. Například narátorka 3 se proto vrátila do práce, když bylo dceři pět měsíců. Její zaměstnání umožňovalo, aby ji brala s sebou, takže do jeslí ji nikdy dávat nemusela. Naopak výjimečně dlouhou mateřskou dovolenou měla například narátorka 1, která byla s první dcerou narozenou v roce 1983 a pak i druhou dcerou narozenou v roce 1985 doma až do konce 80. let. I ona se ale potýkala s nedostatkem financí, takže během mateřské dovolené pracovala jako domácí dělnice. „*Já sem neměla ambice jít do práce dřív nebo něco takovýho, já jsem potřebovala spíš peníze,*

---

¹⁴⁶ Srv. Johnová, Jarmila. (Mé) Husákovy děti. O výchově potomků, mateřství a všudypřítomné kontrole nepřizpůsobivých rodičů. In: Drda, Adam, ed.; Strachota, Karel, ed. *Naše normalizace. Člověk v tísní*, Praha 2011, s. 54.

takže jsem sice dělala, dělala sem na nákej kus úvazku u Drutěvy jako domácí dělnice... třeba takový ty šperkovničky, víš, na šperky takový ty krabičky sem dávala dohromady.“

Natátorce 2 se syn narodil, když studovala vysokou školu. Na jeden rok studium přerušila, ale pak syna dávala do jeslí a do školy dál chodila. Syn narátorky 4 do jeslí chodil, aby ona mohla chodit do práce. Mladá rodina sice bydlela s prarodiči, ale babička „*ještě zůstat doma nemohla.*“ Z této výpovědi je patrné, že zaměstnané (nebo studující) matky měly často problém s tím, kdo se o děti postará. Zatímco v roce 1962 bylo zaměstnáno 62 procent rodiček, v roce 1970 se jejich podíl odhadoval na 75 procent.¹⁴⁷ Jejich matky, tedy babičky dětí, často také ještě pracovaly a jak bylo řečeno v předchozí kapitole, „*místa v jeslích dostačovala jen pro 16 procent dětí, místa v mateřských školách pouze pro dvě třetiny dětí příslušného věku.*“¹⁴⁸ A ani postupné prodlužování mateřské dovolené (jako ústupek zaměstnaným matkám) nemohlo tuto tíživou situaci vyřešit.

Zaměstnanost žen mimo jiné ovlivňovala i vztahy mezi manželi. Nepřímo o tom mluví narátorka 5, když vzpomíná, jak vztah s manželem narušila její mateřská dovolená. A to i přes to, že na ní byla jen tři měsíce. „*Protože já jsem čekala doma, kdy ten můj manžel přijde domů z práce. Tam začaly první problémy: ty nejdeš hned z práce domů. Pak byl zase klid, když jsem šla zase dělat, že jsme chodili oba do práce a večer jsme se sešli doma.*“ (N5)

Samostatnou kapitolou by také mohlo být pojednání o vztahu zaměstnanosti žen v socialismu k ženské emancipaci. Stát měl totiž tendenci pokládat plnou zaměstnanost žen za dosažení rovnosti, samotné zapojení ženy do zaměstnání však samo o sobě ženu neosvobozuje. Není však cílem této práce zabývat se postavením ženy v socialistické společnosti z tohoto hlediska.

5.12 Rozvod

V 70. letech vstupovalo do manželství 95 procent svobodných mužů a 97 procent svobodných žen. Jinými slovy, jen tři ženy a pět mužů ze sta zůstávalo celoživotně svobodných. „*Uvážíme-li fakt, že v nejnižším odhadu tři procenta populace tvoří homosexuálové, další zhruba tři procenta lidé mentálně retardovaní a dalších nejméně šest*

---

¹⁴⁷ Srv. Jechová, Květa. Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému. In: Tůma, Oldřich; Vilímek, Tomáš (ed.). *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2008, s. 124.

¹⁴⁸ Srv. Jechová, Květa. Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému. In: Tůma, Oldřich; Vilímek, Tomáš (ed.). *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2008, s. 124.

a osm procent jsou lidé tak těžce chronicky nemocní nebo fyzicky handicapovaní, že manželský život a rodičovství vesměs přesahují její síly, vidíme, že snátečnost daleko překročila své přirozené limity.¹⁴⁹ Je tedy zřejmé, že pod společenským tlakem se vdávali a ženili i ti, kterým pro manželský život chyběly předpoklady. Taková manželství se ale brzo rozpadala. Lze tedy jednoznačně říci, že vysoká snátečnost implikuje vysokou míru rozvodovosti.¹⁵⁰

Řečeno čísly, nejvíc sňatků uzavřely páry v poválečném Československu v roce 1973, bylo jich 99 518. Rozvodů bylo celá 70. léta zhruba 25 tisíc ročně. Jejich počet se začal zvyšovat v 80. letech (v roce 1984 překročil hranici třiceti tisíc). A ačkoli v porevolučním roce 1990 prudce stoupl počet sňatků (a následující rok ještě prudčeji klesl) na 90 953, ve stejném roce se třetina tohoto počtu rozvedla.¹⁵¹

Podle Lenky Kalinové měla na snížení porodnosti a zvýšení rozvodovosti v 80. letech vliv ekonomická samostatnost mladých lidí, zejména žen, u kterých se projevovala touha po seberealizaci.¹⁵² V 80. letech už byla rozvedená každá pátá nevěsta (a každý osmý sňatek byl uzavírán dvěma rozvedenými snoubenci).¹⁵³

Tři z šesti narátorek se rozvedly velmi krátce po svatbě, tedy ještě v době, kterou označujeme za normalizaci. Další dvě během 90. let.

Narátorka 3 se rozvedla po dvou letech manželství v roce 1986. Rozvod byl rychlý, soudní stání byla dvě jen proto, že na to první se nedostavila sociální pracovnice. „*Manžel mi i půjčil své předchozí rozvodový papíry, abych si to podle toho napsala. Takže tam bylo jenom to, že já jsem měla toho černýho Petra, že já jsem to podala, protože v tom předchozím vztahu se rozváděl on a nechtěl už jako...jako sám by to nikdy neudělal.*“ (N3)

Pro rozvedené ženy, stejně jako svobodné, nebylo úplně snadné najít bydlení, pokud se nemohly nebo nechtěly vrátit k rodičům. Nebylo tedy neobvyklé, že spolu bývalí manželé zůstali v jednom bytě i po rozvodu. V případě narátorky 3 toto období trvalo jeden rok. Každý z manželů žil ve vlastním pokoji až do chvíle, kdy narátorka dostala služební byt a s dcerou odešla. Zůstala s ní sama. A nebyla to úplně jednoduchá situace. „*Vzhledem*

---

¹⁴⁹ Srv. Možný, Ivo. *Rodina a společnost*. Sociologické nakladatelství, Praha 2006, s. 211.

¹⁵⁰ Do roku 1949 bylo právní zrušení manželství dvoustupňové – rozvod a rozluka. Teprve od roku 1950 byl zaveden jednostupňový rozvod. Srv. Fialová, Ludmila. *Snátečnost v České republice v letech 1870 – 1989 z pohledu demografie*. In: *Oznamujeme láskám našim*. Východočeské muzeum, Praha 2007, s. 14.

¹⁵¹ Srv. Český statistický úřad. *Pohyb obyvatelstva v českých zemích 1785 – 2012, absolutní údaje*. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu

¹⁵² Srv. Kalinová, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969 – 1993*. Academia, Praha 2012, s. 196.

¹⁵³ Srv. Fialová, Ludmila. *Snátečnost v České republice v letech 1870 – 1989 z pohledu demografie*. In: *Oznamujeme láskám našim*. Východočeské muzeum, Praha 2007, s. 15.

k tomu, že manžel platil alimenty na dvě děti (pozn.aut. - z předchozího manželství) a teď přišel o práci kotelníka, tak jsem vlastně neměla ani žádný alimenty. Nebo jako měla - když byla dcera malá, tak jsem dostávala dvě stě padesát korun, pak pět set a vysokou školu končila se dvěma tisíci. Takže já jsem po tom 89 začala dělat, co šlo, abych nás uživila. Což jsem nás uživila dohrabaly jsme se i k bytu a pak už nebyla totalita, byl jiný režim.“(N3) Narátorka v rozhovoru vzpomíná i na období, kdy musely vyjít s devíti sty korunami měsíčně.

Dva roky po svatbě, která byla v roce 1983, se rozváděla i narátorka 5. Bylo jí třiatdvacet let, a protože se miminko, kvůli kterému se vdávala, narodilo mrtvé, byla sama. S rozvodem oba manželé souhlasili, takže stačila tři stání. Narátorka na ně ale přesto nemá nejlepší vzpomínky: *„Myslela jsem, že jen přečtou, o co se jedná, já řeknu, že s tím souhlasím a bude konec. Ne, my jsme museli od začátku - jak jsme se seznámili, proč jsme se vzali a jestli jsme se měli rádi a teď teda zase jak ty tři roky byly hezký jsme jim vyprávěli a najednou, že jdeme od sebe. Takže to mě odradilo od dalších svazků manželských, aby mi do toho někdo kecal, když se chci s někým rozejít.*“(N5)

Následoval další soud kvůli bytu, protože narátorka neměla kam jít, jedinou možností bylo se vrátit do matčina jednopokojového bytu. Protože manžel žil jinde s novou přítelkyní, zůstala v jejich společném bytě. Po nějaké době se tam ale bývalý manžel s novou partnerkou vrátil i se dvěma dětmi. *„A já v tom bytě s nima vydržela pouze tři dny, dyl ne, moje místnost byla průchozí a z mé místnosti se stejně ztrácely věci. Jako barevný televizor, který jsme si pořídili a podobně. Takže jsem pak tři dny bydlela v garáži, než to ve mně dozrálo a opravdu jsem se vrátila do toho bytu té čtvrté kategorie k mojí mamince, kde jsme vedle sebe spaly na jednom gauči.*“(N5) Nakonec přistoupila na to, aby dostala soudní výpověď z bytu a mohla jít žádat o byt na národní výbor. Tam se rovnou dozvěděla, že sama bez dítěte má minimální šanci nějaký získat. Po dvou letech ale přece jen první nabídka přišla. *„To byl byt v Košířích, čtvrté kategorie, v pátém patře, jedna místnost, společnej záchod s nějakým sousedem, to byl notorik a taková rezavá výlevka na chodbě, to byl jediný zdroj vody a jedno okno tam bylo. Tak to jsem jim napsala, že jim teda děkuju za nabídku, ale že to okno v pátém patře by mi posloužilo akorát tak k tomu, abych z něho vyskočila. Že ve svém věku chci ještě založit rodinu a že to v žádným případě nepřijímám.*“(N5) Za rok, v roce 1989, jí ale nabídli jiný byt, kam se stěhovala s novým přítelem v létě 1990. Navíc vyšlo tentokrát plánované těhotenství, a tak do něj přivedla i dceru. Znovu se ale vdát nechtěla, což překvapilo i jejího partnera. A při pohledu zpátky říká: *„Musím říct, že nebyť toho, že jsem se vdala tenkrát, tak já bych žádný byt neměla, já*

bych se musela k té mámě vrátit...Takže svatba i rozvod mi pomohly k tomu státnímu bytu.“(N5)

Po čtyřech letech skončilo i manželství narátorky 6. Psal se rok 1978 a ona měla tříletou dceru. Na rozdíl od předchozích dvou narátorek se ale rozvádět nechtěla, především kvůli dceři. *„Nejhorší bylo, že odešel, všechno sebral a odešel, neřek mi půl slova, my jsme spolu byli ještě odpoledne na procházce a on řekl, že jde o chvíli dřív dom, že dávaj nějakej fotbal a že ať já jsem venku s holkou ještě chvíli. No a v tu dobu, kdy já jsem byla venku s holkou, tak mi to tady vybilil.*“(N6) Narátorka prý vůbec nechápala, co se děje, protože spolu vycházeli a ani se nehádali. *„On řekl, že jeho tatínek říkal, že se má rozvést. Dokavad' máme jenom jedno dítě.*“(N6) Rozvod nakonec netrval dlouho, ačkoli manžel prý původně argumentoval jen tím, že se rozvádí na radu otce a že mu na manželce nic nevadí. *„My jsme se takhle handrkovali a mě už nebavilo, tak jsem řekla, že k němu mám šilenej odpor, protože to jediný pomůže, aby nás rozvedli.*“ Dlouho se pak ale ještě táhl soud o majetek. *„Přišel, že se budeme soudit o majetek a že se se mnou bude soudit i o lžičku. No a já jsem řekla, tak dobře, když se chceš soudit, tak se budeme soudit. No tak jsme se několik let soudili, tak jsme všechno prosoudili.*“(N6) Narátorka pak dál žila v domě se svými rodiči, kteří jí pomáhali, vodili dceru do školky a hlídali ji, aby mohla narátorka chodit do práce.

Na první pohled zkušenosti tří ještě v době normalizace rozvedených narátorek korespondují se závěry demografů a sociologů, kteří upozorňují, že narychlo a v mladém věku uzavíraná manželství zpravidla neměla dlouhého trvání. *„V letech 1984 – 1989 se do 10 let rozpadlo již 25 procent manželství, když nejvyšší byla úroveň rozvodovosti ve 3. – 5. roce trvání manželství.*“¹⁵⁴ Z příběhů narátorek je ale patrné, že každé manželství mělo svá specifika a každý rozvod souvisel s jinými, individuálními důvody. V jednom případě narátorka naznačovala, že už chvíli po seznámení bylo zřejmé, že vztah nevydrží, ale nechtěla si to připustit. V případě další narátorky se zase nabízí, že manžela „špatně odhadla“ a narátorka 5 rozvod komentovala tak, že po třech letech *„vztah dozrál k rozvodu“*. Zde mohl významnou roli sehrát i fakt, že manželé byli bezdětní.

Jen jedna z těchto tří žen se znovu vdala, ačkoli podle demografů v době normalizace platilo, že díky přetrvávající prestiži manželství, a také jeho výhodám, rozvedení lidé brzo uzavírali nové sňatky. Další dvě narátorky se rozvedly v 90. letech, tedy v nové době, kterou nadšeně vítaly. O tom pojednává kapitola 5.13.2.

---

¹⁵⁴ Srv. Fialová, Ludmila. Sňatečnost v České republice v letech 1870 – 1989 z pohledu demografie. In: *Oznamujeme láskám našim*. Východočeské muzeum, Praha 2007, s. 17 – 18.

5.13 „Zažily jsme rok 1968, normalizaci i euforii roku 1989“

Jedním ze stěžejních témat všech rozhovorů s narátorkami bylo vedle tématu původní a následně nukleární rodiny i téma politické situace a samozřejmě i mezníků jakým byl Srpen 68¹⁵⁵ a Listopad 89⁶. Ačkoli vzpomínky na tyto události nebo vztah ke komunistickému režimu nejsou stěžejním tématem této práce, rozhodla jsem se je na závěr této diplomové práce zařadit v podobě jakéhosi dovětku. A to ze dvou důvodů. Za prvé si myslím, že pomohou dokreslit kontext vyprávění narátorek a jejich příběhů, ať už primárně sledujeme jakékoli téma z jejich každodennosti. Za druhé, což je z mého pohledu ještě důležitější, jde o cenné a neobyčejné vzpomínky „obyčejných žen“, které dokreslují socialistickou každodennost a pomáhají k pochopení tehdejších postojů lidí žijících v izolaci své rodné země a režimu, který si nevybraly. Zároveň nám hodně říkají o současnosti a o tom, co pětadvacet let po nadšeně vítané Sametové revoluci prožívají ti, kdo jí zažili. Z pohledu orální historie jde o cenné vzpomínky a byla by škoda, kdyby skončily jen v mém archivu. Jedním z hlavních cílů a přínosů orální historie je totiž i zachycení osobní reflexe, významů a reálných dopadů celospolečenských změn.

5.13.1 Vzpomínky na normalizaci

Narátorka 1 vzpomíná na to, že doma se politika neřešila. Otec, se kterým nežila, byl policista a děda byl velký odpůrce komunistického režimu, takže doma občas sprostě nadával. Jinak ale v dětství ani během dospívání politickou situaci příliš nevnímala a prý ji nijak neomezovala. Na co ale narátorky často vzpomínají, byl problém některých lidí studovat: *„Měla jsem spolužačku a její tatínek byl ředitel obchodáku. V půlce sedmdesátého roku musel z funkce, protože nebyl ve straně a nechtěl do ní. Ta spolužačka se tenkrát hlásila na ekonomku, ale nevzali ji z tohodle důvodu, prostě, ne každé se na ty školy dostal, museli jsme mít doporučení a prostě kdo neměl rodiče s dělnickým původem, tak opravdu ty problémy měl.“*(N1) Nicméně když srovnává současnou dobu s dobou normalizace, zmiňuje, že pro lidi bylo po roce 1989 těžké si uvědomit, že se o sebe musejí postarat sami, že to za ně nikdo jiný neudělá. *„V době normalizace prostě všichni měli pocit, že se o ně postará stát a ten stát i ten dojem vytvářel, protože chtěl, aby lidi na tom státu byli závislí.“*(N1) S tím souvisí i to, že dnes jsou rozdíly mezi lidmi čím dál větší. *„Ten systém vedl k tomu, aby všichni měli stejně a nikdo nic, byl o tom, aby nikdo nebyl*

---

¹⁵⁵ Vzhledem k tomu, že události roku 1968 nepatří do této práce časově vymezené období normalizace, rozhodla jsem se je zařadit mimo samotnou práci, a to do příloh. Srv. Příloha č.3 – Vzpomínky na Srpen 68⁶.

extrémně chudej, o to se systém postaral, ale aby nebyl nikdo extrémně bohatěj, to se ten systém taky postaral.“(N1)

Rodiče narátorky 2 byli oba členy KSČ, ona sama ale do strany nikdy nevstoupila. Osobně se prý nesetkala s nikým, kdo by byl perzekuovaný nebo režimem sužovaný. Nepopírá ale, že se to jinde dělo. *„Já mluvím o svých zkušenostech, ale možná to byla nějaká výjimka.*“(N2) O politice se u nich doma nemluvalo, rodiče podle ní řadu věcí „tlumili“. Na minulém režimu jí vadily masové akce, nemožnost vycestovat, omezený výběr knih i hudby. Doktorát na pedagogické fakultě si neudělala, protože podmínkou byl vstup do strany. Nicméně k nemožnosti některých lidí studovat říká: *„Docela často mi třeba někdo říkal: no já jsem se nedostal na střední školu, protože jsem měl nějaký škraloup, ale já vím přesně, že to byl člověk, který měl čtyřky. Zním spoustu příkladů, který tvrdí, jak byli perzekuovaný, ale byla tam třeba jejich neschopnost. A...tohle se mi zdá, že se neříká.*“(N2)

Žádné potíže neměla v 70. letech ani narátorka 6 a její rodina. *„Jen, že člověk nic nesměl říct, musel bejt zticha, člověk to takhle vzal a tak se choval, protože nic jinýho mu nezbyvalo, protože jak by člověk něco řekl, tak by mohlo bejt zle, no.*“(N6) Jasně si ale vybavuje neustálé fronty, které lidé stáli, aniž by přesně věděli, na co čekají. *„Protože tam byli lidi, tak jsme s maminkou stály. Pak jsme zjistily, že to jsou banány, každá jsme se oddělily, že k sobě nepatříme, abychom dostaly kilo banánů, mamka kilo a kilo já, no. To když bych řekla teď dětem, tak mi řeknou, že jsem nenormální.*“(N6) Narátorka 5 to lakonicky shrnuje slovy: *„Frontoví bojovníci jsme byli.*“(N5)

Narátorka 3 vnímala politiku a dva světy (venku a doma) odmalička, rokem 1968 jí podle jejích slov skončilo dětství. 70. léta byla dobou jejího dospívání a od roku 1978 žila bez rodičů v Praze. *„S tím, že nebudu shánět žádný zaměstnání, protože se nebudu s bolševikem nijak paktovat a všechno by to znamenalo nějaký kompromisy a komunistický strany a já nevím, co všechno. Tak jsem začala pracovat jako uklízečka. Přes den jsem byla na plovárně, děsně jsem se vzdělávala, stýkala jsem se s nejrůznějšíma lidma včetně disidentských kruhů a zažívala jsem hrozně bohatěj vnitřní život.*“(N3) V 80. letech se sice stýkala i s lidmi s disidentských kruhů, jak říká, nikdy ale nevyvíjela *„žádnou významnou činnost.*“ Jasně svůj pohled na dobu minulého režimu shrnula v závěru vyprávění, když prožitou minulost srovnávala s žitou přítomností. *„Musím říct, že na ty komunisty nemám žádný dobrý vzpomínky, ale před nimi šlo vnitřně emigrovat, před tímhletem nejde... nejsem typický vzorek té doby, ale jsem přesvědčená o tom, že nebýt týhleť bolševický*

proluky, tak jsem tutově studovala v Anglii, měla jsem úplně jiný sebevědomí. Bolševik nás všechny vyrval a vlastně ten život nám vzal.“(N3)

Narátorka 4 prožívala začátek normalizace už jako studentka vysoké školy. Studenti měli podle ní svůj život, kterého se normalizace příliš nedotýkala a spolu s kamarády ji „nějak přežili.“ „*Co mi na všem vadilo, byla ta dvojakost. Že my jsme jako děti věděly, že je to špatně, že to co nám říkají, je špatně, že lžou a že to tak není. A musela jste se vlastně jako dítě podřídít tomu, co říkají voni.*“(N4)

Narátorka 5 vzpomíná, že měla celý život štěstí na lidi. Když měla ve třetí třídě napsat, co dělá ve volném čase, chtěla uvést housle a náboženství. Paní učitelka jí ale řekla, ať náboženství raději nepíše. „*Hezky mi to řekla, protože kdybych to tam napsala, tak bych třeba byla nějak blbě zapsaná, bůh ví, kam by ten dotazník šel. Já jsem měla štěstí na dobrý lidi.*“(N5) 80. léta už sice prožívala jako dospělá, měla ale pocit, že politická situace se nedá změnit. „*Určitě jsem necejtila, co bych já mohla nebo někdo z rodiny mohl udělat pro to, aby se to změnilo.*“(N5) Potvrzuje, že v normalizaci bylo běžně rozšířené heslo „Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu“, kterým se podle ní lidé řídili. „*Kdo měl možnost si někde něco sebrat z práce a nesebral, tak vlastně byl blbej. Dyť kolik těch potentátů postavilo baráky ze státních materiálů, chodili jim tam na melouchy i ty dělníci.*“(N5)

Podle narátorky 3 se ale neříkalo, „Kdo neokrádá stát.“, ale jen „Kdo nekrade, okrádá rodinu“. I ona připouští, že když byla zaměstnaná jako uklízečka a uklízela šetrně, zbylé mycí prostředky si odnesla domů. „*Člověk taky nebyl svatej. Ale neumím si představit, že by šel a ukrad někomu stěračce nebo mlhovky.*“(N3) Podle ní ale nešlo o krádeže v pravém smyslu slova, spíš o šedou ekonomiku. „*Byly černý trhy, všechno bylo provázaný, babička upekla koláč, měla dobrý vztahy s řeznicí, odnesla jí koláč, vždycky měla maso. Tam pod tím jela ta prvobytně pospolná. Kdo si nedokázal udělat přátele, tak měl prd. Já tím, že jsem byla vyučená prodavačka, tak jsem měla kamarády ve všech oborech, takže jsem měla boty, potraviny, když byly oříšky, zašla jsem za Jardou, Jardovi jsem zase nechala pro mámu spod'áry a takhle jsme jeli. To nebylo krádení, ale bylo to vočůrávání toho nesmyslného režimu.*“(N3)

5.13.2 Vzpomínky na Listopad 89‘

Všechny zpovídáné ženy se shodují v tom, že během Listopadu 1989 prožívaly krásné období plné naděje, euforie a velkých očekávání, která se ale nenaplnila. Pro většinu z nich je to bolestné prozření, jen jedna narátorka říká, že s tím vlastně trochu počítala.

Z hlediska tématu této práce je zajímavé připomenout, že dvě ze tří narátorek, které se nerozvedly ještě v době normalizace, se rozvedly v novém režimu. Tedy v době, kdy česká společnost procházela významnou transformací téměř ve všech oblastech života. Součástí těchto změn je zásadní změna demografického chování (odkládání sňatků, vyšší sňatkový věk, nižší sňatečnost a porodnost, vyšší rozvodovost) i větší emancipace žen, jež mohou být víc než kdy dříve samostatné a nezávislé na manželovi. Doba po roce 1989 klade obecně spíše důraz na jednotlivce a individualismus než na rodinu a chování lidí tolik nepodléhá „kontrolé“ společnosti.

Ačkoli i tyto dva „polistopadové“ rozvody narátorek mají svá specifika, mohou s novou dobou do jisté míry souviset. Narátorka 1, jejíž muž byl koncem roku 1989 několik měsíců pracovně v Norsku, se rozvedla hned v roce 1991. Problémy v manželství byly patrné už dřív, ale nejcitelněji se, jak vyplývá z jejího vyprávění, projeví právě během revolučních listopadových dní. *„Každý z nás to vnímal úplně jinak... musím říct, že když odjížděl do toho Norska, tak já už jsem byla rozhodnutá, že se rozvedu.“* (N1) Několik dní po 17. listopadu jí manžel volal a upozorňoval, aby se do ničeho „nemíchala“. Ačkoli si narátorka myslela, že manžel nemá v cizině o aktuální situaci informace, měl je a tvrdil, že Václav Havel bude prezident. *„Takže už v tom světě se to evidentně vědělo, jak to tady padne. A takže já sem to vítala nadšeně...“* (N1) Vánoce 1989 strávila v Norsku s manželem, vrátila se začátkem ledna 1990 a chtěla se rozvést a vrátit do práce. Euforii přelomu 80. a 90. let popisuje takto: *„Já sem doufala, že to konečně tady bude jinak. Nevím, proč to nadšení bylo takový, protože nemůžeš dělat prostě se stejnejma lidma, to ale to jsme si tenkrát neuvědomovali, vůbec by nás nenapadlo, že dvacet nebo třiadvacet po osmdesátým devátým jsou komunisti zase druhý v předvolebních preferencích. To by nás nikoho nenapadlo. My jsme doufali, že už pudou konečně do prdele, že už konečně to tady k něčemu povede.“* (N1)

Deziluze, která následovala, je podle ní velká, protože: *„V čele státu jsou lidi, který dbaj jenom na svůj prospěch nějak obecní prospěch tady nevidim, a pak jsou tady pořád ty lidi, který byli i do toho roku 89. Protože kdo měl peníze na to, aby začátkem devadesátých let koupil spoustu majetku nebo privatizoval majetek? To byli ty, kteří do toho 89 ten majetek spravovali. A do toho přicházej lidi, který prostě udělaj cokoliv, aby získali další majetky a mně přijde, že dneska slovo morálka jako že někdo myslí, že je to sprostý slovo, že prostě neví, co znamená.“* (N1)

Narátorka 2 se během revolučního dění zapojovala ještě aktivněji, pracovala na pedagogické fakultě na katedře informatiky a byla tedy v centru dění. Když ale začali

studenti masově slavit nadcházející vítězství, narátorka se angažovat přestala. „*Vznikla taková ta davová psychóza a já jsem si najednou uvědomila, že to je taky proti tomu mému přesvědčení. A naprosto okamžitě jsem odešla, viděla jsem jak se manipuluje s davem, s lidským myšlením a jak jsme se vlastně i já nechala zmanipulovat. Všechny tyhle věci mě natolik ovlivnily, že jsem si vypěstovala naprostý despekt a takovou neradostnou vizi politický scény, kterou mám dodneška.*“ (N2) Těšila se ale, že konečně může vycestovat. S manželem proto hned v roce 1991 vyjeli do Francie, kde žili šest let. Díky novému režimu a nové možnosti cestovat poznali život v cizině a právě tam se rozhodli, že se rozejdou a narátorka se s dětmi vrátila zpátky.

S obrovským nadšením vítala konec roku 1989 narátorka 3, která prý chodila na všechny demonstrace, nosila vlajku a, jak říká, byla vyřízená štěstím. „*To byla naprostá bomba. Není to srovnatelný vůbec s ničím v mém životě. Snad možná, když se narodila dcera. Já jsem vyloženě měla pocit, že to konečně to prasklo a teď konečně to bude ono, teď budeme žít, teď všichni budeme moct ukázat, co umíme a už se tu nebude krást a podvádět a všichni budeme pracovat a všichni budeme dělat, co chceme. Ovšem jako to prozření, to prozření, to bylo horší než ten rozvod.*“ (N3)

I když začátek 90. let se pro ni nesl ve znamení seberealizace, začala konečně dělat to, co ji baví („*Teď jsem žila ten svůj život.*“) a politiku příliš neřešila, zklamání z politického i společenského vývoje se dostavilo velmi brzo. „*A s tou tíhou to dopadlo až po Havlovi. Jím jsem byla zklamaná a všechno pro mě skončilo, když umřela Olga Havlová. To jsem v celé té nahotě měla pocit, že ta prasečina se vyvalila.... A když si vzal Veškrnovou, to jsem si říkala, a to už je prostě ... začala jsem se o to zase víc zajímat. Od té doby jsem byla tou politikou totálně zhnusená, ale měla jsem ... takovou honičku s vlastním životem, že.... A dneska, když to člověk vidí, kam to dopravovali, jak to všechno rozkradli, jak na to všichni doplácíme soudruh Putin nám tam zase vyskakuje, tak si říkám, užili jsme si tu euforii, užili jsme si tu naději. A co mě nejvíc štve, že toho bolševika nezkrouhli. Jsem přesvědčená o tom, že tam byli nějaký zákulisní dohody, na který ten Havel přistoupil.*“ (N3)

Studentům během Listopadu pomáhala i narátorka 4, podepsala i Několik vět. Vzpomíná, že se konce 80. let stále intenzivněji s kamarády a rodinou bavili o tom, že by měli z Československa odejít, že už se v něm nedá dýchat. „*A pak už se to všechno odehrávalo docela rychle, protože najednou člověk mohl začít dělat to, co chtěl. V životě bych se do advokacie nedostala bez nějakého angažování v komunistické straně nebo v SSM, tak to nehrozilo.*“ (N4) Na 90. léta pak vzpomíná s nadšením, mluví o nádherné

době. „*To bylo uvolnění, to najednou dýcháte, najednou ta literatura, co sem proudilo, ty časopisy, já nevím, ty Lidový noviny a všechno co jsme četli. Samozřejmě jsme věděli, zase nejsme hloupi, že ta euforie je, ale že má taky stinný stránky, jak se to bude vyvíjet dál a jak to bude. Nicméně ať se to vyvíjí, jak chce, tak já myslím, že ve většině jsme všichni šťastní, že to takhle dopadlo.*“ (N4) Dodává, že sama deziluzi s dalšího vývoje nepocítuje.

K jedné z předlistopadových manifestací konce roku 1989 se narátorka 5 připltla úplnou náhodou a stržena davem běžela s ním. Prý ani nevěděla proč. O studentské stávce 17. listopadu se dozvěděla až večer z televizních zpráv. Na Václavské náměstí pak chodili i s kolegy z práce. „*Nejhezčí bylo, že náš komunistický ředitel, který nám kladl na srdce, že od osmnácti let byl komunist, stál mezi námi a volal: už je to tady!*“ Na konec roku 1989 ale vzpomíná jako na „*takovou nádhernou dobu*“. „*Pamatuju si, lidi se pouštěli v tramvaji sedat, takový hezký, každej jako by chtěl tomu druhými pomoci, všichni se na sebe usmívali, taková nádherná doba. Ale pak to během dvou tří měsíců mi připadá opadlo a každý si zase hrabal na svém písečku. Ale vím, že tehdy to bylo krásný, jak to všechno postupovalo. Pak jsme se teda dozvídali, že to vlastně bylo zpunktovaný, že to asi bylo nalajnovaný, že to tak bude.*“ (N5) I ona vzpomíná na to, že si lidé představovali, jak bude všechno jiné. V roce 1990 ale na svět přivedla první dceru, jedno z „*Havlových dětí*“, zplozených právě koncem roku 1989.

Ačkoli narátorka 6 nikdy politiku moc neřešila, Listopad 89e prý prožívala. „*Chtěla jsem, aby to dobře dopadlo, aby holky měly jinej život, než já, ale jinak jako, nevím. Hlavně pro ty děti no, pro mě jako co, nějaká dovolená, většinou nikam nejezdíme, takže to mě ani nelákalo, hlavně ty děti aby se měly dobře, aby mohly studovat.*“ (N6) Manžel pak v 90. letech začal podnikat, jinak ale současný vývoj narátorka moc komentovat nechce. Je ráda, že lidé mohou vycestovat, že se nestojí fronty (a banány jsou v létě i v zimě), že je lepší zdravotnictví, „*ale jinak, v padesáti práci neseženeš, to už seš pro každýho stará, berou do 35, nashledanou, já když jsem přišla o práci, tak už jsem úplně skončila.*“ (N6)

6. Závěr

Diplomová práce se zabývá sňatečností v době takzvané normalizace, tedy mezi lety 1970 a 1989. Snažila jsem se na příbězích šesti narátorek popsat, jak v této době dospívaly, za jakých okolností a z jakých důvodů uzavíraly manželství a také to, jak politika československého socialistického státu ovlivnila jejich rozhodování a rodinný život. Normalizační režim se totiž ve snaze ovlivnit životy lidí, včetně bytostně intimních sfér, zvláště zaměřil na rodinu. Aby podpořil reprodukci a zajistil si loajalitu mladé generace, zavedl řadu opatření a výhod pro mladé rodiny. Využil k tomu plány z reformního období konce 60. let a vytvořil z nich stabilizující prvek své normalizační politiky.

Přímý vliv těchto opatření nebo státní politiky na rozhodnutí uzavřít manželství je jasně zřetelný jen v jedné oblasti – bytové politiky. V řadě případů byla snaha zvýšit možnost získat byt hlavním (nebo velmi podstatným) motivem ke svatbě. Že by to ale některé páry dělaly například kvůli možnosti vzít si výhodnou půjčku pro mladé, to se neprokázalo v mém a zatím ani v jiných výzkumech. Lze ale konstatovat, že kromě klasických důvodů vstupu do manželství najdeme v době normalizace i důvody, které logicky vycházely z tehdejších potřeb a (ne)možností mladých lidí.

Přitom právě tomu se chtěl režim vyhnout. Ze své podstaty měl socialismus vytvořit podmínky, za kterých by se snoubenci mohli brát pouze z lásky a na základě vzájemné náklonnosti. Ne až potom, co budou ekonomicky nezávislí. Snaha eliminovat ekonomické důvody uzavírání manželství vedla k tomu, že se brali čím dál mladší lidé, u kterých reálně hrozil rozvod. A paradoxně právě ekonomická situace patřila vedle těhotenství k nejčastějším důvodům uzavření sňatku.

Lidé se reálnému socialismu přizpůsobili. Státní politika nemusela mít prokazatelně přímý vliv na uzavírání manželství, stačilo, že tento vliv byl nepřímý. Mluvíme o svatbách v době, kterou charakterizují hospodářské potíže, politická krize režimu a společenská krize, kvůli níž byli lidé rozčarovani a zklamaní. V té době se proto stáhli do svobodného prostoru soukromé sféry a tradiční rodina nabyla na významu, který byl nezastupitelný. Nebylo tedy proč se bránit uzavírání manželství, do kterého „tlačil“ mladé lidi nejen stát, ať už přímo mnoha opatřeními nebo nepřímo, ale i společnost. Z výpovědí narátorek vyplývá, že často podleli i ti, kdo o svatbu zase tolik nestáli.

Existuje zřejmá vazba mezi demografickým chováním a vnějším prostředím. Populační klima odráží podmínky dané hospodářskou situací i širším společenským

vývojem. Byl to tedy do jisté míry režim, který ovlivňoval výši sňatečnosti silného poválečného populačního ročníku (a především načasování sňatků). Ale ne státními výhodami, ale prostorem a klimatem, který ve společnosti vytvořil a ve kterém, jak říká jedna z narátorek, „*nebylo, co jiného dělat.*“ Prostorem, ve kterém bylo téměř nemyslitelné zůstat svobodnou matkou, ve kterém nebylo možné se plně realizovat, ve kterém existoval předpoklad, že pro ženy v socialismu je manželství, mateřství a výchova dětí jedním z hlavních životních cílů a smyslů. A mezi podezřelé patřily ty, které si to nemyslely. Společnost jako by přistoupila na hru režimu a snažila se z něj získat co nejvíc výhod. Mladí manželé tedy státní pomoc a podporu vítali a využívali. Přesto byla pro mladé rodiny často nedostatečná a ty zůstávaly závislé na původních rodinách manželů.

Narátorky často vzpomínají na to, co „se slušelo“, co „jak mělo být“, co kdo předpokládal, co se považovalo za normální a co už ne. Málo ale mluví o tom, co chtěly ony samy. Jen málo totiž mohly svůj život řídit podle svých představ, v 70. a 80. letech nebylo mnoho prostoru pro individualismus. Ani svatby nebyly podle výpovědí narátorek tím očekávaným „dnem D“, tou velkou událostí, kterou si vysnily. Staly se spíš formálním přechodovým rituálem, nutným krokem do další životní fáze.

Necháme-li stranou vliv režimu a politiky, ovlivňovala je rodina, společnost, partneři. To všechno vedlo k tomu, že v době 70. a 80. let vstupovali do manželství nejmladší snoubenci a v největší intenzitě v dosavadní československé, respektive české historii. S tím souvisí fakt, že výjimečné nebyly svatby během studií, a to ani na střední škole. Dívky se mnohdy vdávaly tak mladé, že na to byly často nezralé a nepřipravené. Na vysokou sňatečnost a porodnost tak o něco později navazovala i vysoká rozvodovost.

Nejčastějším důvodem svatby bylo těhotenství, což ovlivňoval i fakt, že mezi mladými nebyla dostatečně rozšířená ochrana před nechtěným početím. Těhotné nevěsty byly tak častým jevem, že se lidé spíš podívovali nad tím, když se snoubenci brát „nemuseli“. Pevná vazba byla mezi původní a nukleární rodinou, která vycházela nejen z tradičních hodnot, ale také ekonomické nutnosti a potřeby. Bez rodičů by to zkrátka v začátcích většinou vůbec nešlo. Páry často jen díky rodičům žily společně nebo si pořídily vlastní bydlení.

Výše popsané demografické chování pak ale skončilo téměř ze dne na den – na začátku 90. let.

7. Prameny a literatura

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Nakladatelství Karolinum, Praha 2002. ISBN 80-246-01397.

DOLEŽAL, Bohumil. Normalizace. O havlovském zelináři, kontinuitě let 1948 – 1989 a zásadním listopadovém zlomu. In: DRDA, Adam, ed.; STRACHOTA, Karel, ed. *Naše normalizace*. Člověk v tísní, Praha 2011, s. 172 - 175. ISBN 978-80-87456-11-8.

FIALOVÁ, Ludmila. Sňatečnost v České republice v letech 1870 – 1989 z pohledu demografie. In: *Oznamujeme láskám našim*. Východočeské muzeum, Praha 2007, str. 13 - 22. ISBN 978-80-86046-92-1.

FIALOVÁ, Ludmila. Trendy ve sňatkovém chování obyvatelstva České republiky ve 20. století. In: *Demografie*. 2006, 48 (2), s. 97 – 107.

FRÝDLOVÁ, Pavla (ed.). *Všechny naše včerejšky*. Paměť žen. Nadace Gender Studies, Praha 1998. ISBN 80-902367-0-7.

FRÝDLOVÁ, Pavla (ed.). *Všechny naše včerejšky II*. Paměť žen. Nadace Gender Studies, Praha 1998. ISBN 80-902367-5-8.

FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženy mezi dvěma světy*. Deset životopisných příběhů žen, které odešly a po letech se vrátily. Nakladatelství Lidové noviny a Gender Studies, Praha 2008. ISBN 978-80-7106-946-1.

FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženy odjinud*. Deset životopisných příběhů českých cizinek. Nakladatelství Lidové noviny a Gender Studies, Praha 2009. ISBN 978-80-7106-641-5.

FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženy v bílém*. Deset životopisných příběhů českých lékařek. Nakladatelství Lidové noviny a Gender Studies, Praha 2010. ISBN 978-80-7422-038-8.

GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Argo, Praha 2000, s. 179 – 180. ISBN 80-7203-124-4.

HAMPLOVÁ, Dana. *Vstup do manželství a nesezdaného soužití v České republice po roce 1989 v souvislosti se vzděláním*. Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha 2003. ISBN 80-7330-029-X.

HAMPLOVÁ, Dana. Vstup do manželství a vzdělání českých žen: generace 1952-1982. In: HAMPLOVÁ, Dana; RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka; PIKÁLKOVÁ, Simona. *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha 2003. ISBN 80-7330-040-0.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Portál, Praha 2005. ISBN 80-7367-040-2.

HODAČOVÁ – BALVÍNOVÁ, Lenka. „*Mně bylo osmnáct a vdávala jsem se z čistý lásky*.“ *Vývoj svatebního obřadu v komunistickém Československu*. Diplomová práce, FHS UK, Pracoviště orální historie – soudobé dějiny, Praha 2011. Vedoucí práce Mgr. Hana Pelikánová.

HORSKÝ, Jan; SELIGOVÁ, Markéta. *Rodina našich předků*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1997. ISBN 80-7106-195-6.

JECHOVÁ, Květa. Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému. In: TŮMA, Oldřich; VILÍMEK, Tomáš (ed.). *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2008, s. 69 – 129. ISBN 80-7285-93-8.

JECHOVÁ, Květa. Matky a děti, chtěné i nechtěné. Mateřství v reálném socialismu. In: TŮMA, Oldřich; VILÍMEK, Tomáš (ed.). *Opozice a společnost po roce 1948*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2009, s. 10 – 73. ISBN 978-80-7285-122-5.

JOHNOVÁ, Jarmila. (Mé) Husákovy děti. O výchově potomků, mateřství a všudypřítomné kontrole nepřizpůsobivých rodičů. In: DRDA, Adam, ed.; STRACHOTA, Karel, ed. *Naše normalizace. Člověk v tísní*, Praha 2011, s. 52 – 57. ISBN 978-80-87456-11-8.

KALIBOVÁ, Květa. *Úvod do demografie*. Nakladatelství Karolinum, Praha 2001. ISBN 80-246-0222-9.

KALINOVÁ, Lenka. *K sociálním dějinám Československa v letech 1969-1989*. VŠE, Praha 1999. ISBN 80-7079-311-2.

KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969 – 1993*. Academia, Praha 2012. ISBN 978-80-200-2043-7.

KOCOURKOVÁ, Jiřina. Má populační politika v České republice perspektivu? In: KOCOURKOVÁ, Jiřina; KUČERA, Milan; Loužek, Marek; Rabušic, Ladislav. *Propopulační politika – ano či ne: sborník textů*. Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha č. 21/2002, s. 13-14. ISBN 80-86547-19-1.

KUČERA, Milan. Demografické chování mladých lidí v České republice, jeho sledování v průzkumech, hodnocení reálné situace a vnější vlivy. In: FIALOVÁ, Ludmila; HAMPLOVÁ, Dana; KUČERA, Milan; Vymětalová, Simona. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Sociologické nakladatelství, Praha 2000, s. 7 - 28. ISBN 80-85850-87-7.

KUČERA, Milan. K interpretaci charakteristiky demografických procesů v České republice. In: *Demografie*. 1997, 39 (4), s. 269 – 270.

KUČERA, Milan. *Reprodukce obyvatelstva a kvalita populace*, s 11-14. In: *Demografie* 27, č.1, 1985.

LOUŽEK, Martin. Odolejme svádění socialistické propopulační politiky. In: KOCOURKOVÁ, Jiřina; KUČERA, Milan; LOUŽEK, Marek; RABUŠIC, Ladislav. *Propopulační politika – ano či ne: sborník textů*. Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha č. 21/2002, s. 39. ISBN 80-86547-19-1.

LUX, Martin; KOSTELECKÝ, Tomáš; SUNEGA, Petr; VOBECKÁ, Jana; SLÁDEK, Jan. *Moderní nástroje sociálního bydlení pro mladé rodiny jako nepřímá podpora růstu porodnosti*. Sociologický ústav AV ČR, Praha 2010. ISBN 978-80-7330-177-4.

MAŘÍKOVÁ, Hana; PETRUSEK, Miloslav; VODÁKOVÁ, Alena. *Demografie (nejen) pro demografy*. Sociologické nakladatelství, Praha 1998. ISBN 80-85850-30-3.

MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno...Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Sociologické nakladatelství, Praha 2009. ISBN 978-80-7419-013-1.

MOŽNÝ, Ivo. *Rodina a společnost*. Sociologické nakladatelství, Praha 2006. ISBN 80-86429-58-X.

OTÁHAL, Milan. *Normalizace 1969-1989. Příspěvek ke stavu bádání*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2001. ISBN 80-7285-011-3.

OTÁHAL, Milan. Česká společnost na počátku tzv. normalizace. In: TŮMA, Oldřich; VILÍMEK, Tomáš (ed.). *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2008, s. 68 - 69. ISBN 978-80-7285-093-8.

PÁNEK, Jaroslav; TŮMA, Oldřich a kolektiv. *Dějiny českých zemí*. Univerzita Karlova v Praze: Nakladatelství Karolinum, 2008, s. 432 – 4 58. ISBN 978-80-246-1544-8.

PELIKÁNOVÁ, Hana. Bydlení jako norma a jako životní strategie v normalizačním Československu. In: VANĚK, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia, Praha 2009. Sv. 1 , s. 284 - 326. ISBN 978-80-200-1791-8.

POLÁKOVÁ, Olga a kolektiv. *Bydlení a bytová politika*. Ekopress, Praha 2006. ISBN 80-86929-03-5.

RABUŠIC, Ladislav. *Kde všechny ty děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Sociologické nakladatelství, Praha 2001, s. 173 – 238. ISBN 80-86429-01-6.

RABUŠIC, Ladislav. Polemicky k současným změnám charakteru reprodukce v ČR (sociologická perspektiva v demografii). In: *Demografie*. 1997, 39 (2), s. 114 – 119.

RABUŠIC, Ladislav. Pronatalitní politika – spíše chiméra než spása. In: KOCOURKOVÁ, Jiřina; KUČERA, Milan; LOUŽEK, Marek; RABUŠIC, Ladislav. *Propopulační politika – ano či ne: sborník textů*. Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha č. 21/2002, s. 60. ISBN 80-86547-19-1.

ROKOSOVÁ, Alena. *Sňatkový věk z pohledu žen dvou generací*. Bakalářská práce, FHS UK, Praha 2010. Vedoucí práce PhDr. Miloslava Turková, CSc.

RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka. Minulá a současná diferenciacie reprodukce v Evropě. In: RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka; PIKÁLKOVÁ, Simona; HAMPLOVÁ, Dana. *Diferenciacie reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích*. Sociologický ústav Akademie věd České republiky, Praha 2001, s. 10 – 25. ISBN 80-7330-004-4.

SCHINDLER - WISTEN, Petra. Chalupářská subkultura po roce 1968. In: MERVART, Jan a kolektiv. *České, slovenské a československé dějiny 20. století: osudové osmičky v našich dějinách*. Oftis, Ústí nad Orlicí 2008, s. 433 - 441. ISBN 978-80-7405-032-9.

SCHINDLER - WISTEN, Petra. „Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu“ – Rodina v komunistickém Československu. In: VANĚK, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia, Praha 2009. Sv. 1, s. 357 – 397. ISBN 978-80-200-1791-8.

ŠKÁPÍKOVÁ, Jitka; HOUSER, Jiří; s poznámkami Ivana Hoffmana. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli: 70. léta aneb deset let ve zkratce*. Nakladatelství XYZ, Praha 2009. ISBN 978-80-87021-57-6.

STRAUSS, Anselm; CORBINOVÁ, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Albert, Boskovice 1999. ISBN 80-85834-60-X.

ŠOLCOVÁ, Miroslava. *Rodina a její funkce v socialistické společnosti*. Horizont, Praha 1976.

ŠUBRTOVÁ, Alena. *Dějiny populačního myšlení v českých zemích*. Česká demografická společnost, Praha 2006, s. 195 – 221. ISBN 80-239-8369-5.

TŘEŠTÍKOVÁ, Helena; TŘEŠTÍK, Michael. *Manželské etudy*. Vyd. 1. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2006. ISBN 80-7106-823-3.

VANĚK, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia, Praha 2009. Sv. 1 – 3. ISBN 978-80-200-1791-8.

VANĚK, Miroslav. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2004. ISBN 80-7285-045-8.

VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel; PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007. ISBN 978-80-7285-089-1.

VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. FHS UK – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2011, s. 9. ISBN 978-80-87398-11-1.

Další zdroje:

Sjezd Československého svazu žen, 14. – 15. května 1979. Vydal ÚV NF ČSSR společně s ÚV ČSSZ, Praha.

Fakta a argumenty. *40 let socialistické výstavby Československa*. Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, leden 1988, s 54.

Fakta a argumenty. *Bytová politika*. Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, srpen 1986.

Fakta a argumenty. *Životní úroveň v ČSSR*. Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, květen 1986, s 22.

Internetové zdroje:

http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu (Obyvatelstvo - roční časové řady, analytické a absolutní údaje)

<http://regiony.impuls.cz/hlavni-zpravy/pojem-husakovy-deti-je-nesmyslny-20130109.html>

8. Přílohy

Příloha č. 1 - Typy výstavby a bytů

Komunální bytová výstavba zahrnovala výhradně bytové domy, které zůstávaly ve správě národních výborů. Byty stavěné v komunální výstavbě byly financovány výlučně ze státních prostředků. Uživatelé bytů platili úhradu za užívání bytu a služby s tím spojené (nájemné), která byla velmi nízká a od roku 1964 se prakticky nezměnila. Do roku 1975 rostla komunální výstavba až na 22 543 bytů.

Podniková bytová výstavba kulminovala v roce 1975, kdy bylo dokončeno skoro 21 tisíc bytů. V období mezi lety 1969 až 1975 bylo podnikových bytů postaveno víc než těch komunálních. V druhé polovině 70. let tento typ výstavby klesal a v roce 1981 byla zcela zrušena a včleněna do stabilizační družstevní výstavby. Za užívání podnikových bytů platili zaměstnanci úhradu podobně jako u komunálních bytů. Podnikové byty měly pomoci hlavně vyřešit bytovou otázku zaměstnanců a zabránit jejich fluktuaci. Získat takový byt obnášelo dlouhodobé závazky, zaměstnanci se museli zavázat pro podnik pracovat určitý počet let. Možnost užívat byt byla ovšem přenositelná na děti a příbuzné.¹⁵⁶

Družstevní bytovou výstavbu prováděla stavební bytová družstva, později byly některým družstvům i za úplatu přenechávány byty ze státní bytové výstavby. Družstevní byty byly stále vlastnictvím družstva, uživatel je tedy nemohl prodat, pouze převést na jiného uživatele - člena družstva, a to jen se souhlasem družstva. Výstavba byla hrazena z prostředků družstva (z členských podílů), ze státních příspěvků a z účelového investičního úvěru státní banky, která měl úrok tři procenta a dobu splatnosti až 30 let.¹⁵⁷ Družstevní výstavba byla významně dotována i ze státního rozpočtu - bezplatně poskytnutými pozemky, předprojektovou dokumentací a podobně. Státní subvence poskytované pro družstevní výstavbu dosahovaly v roce 1986 zhruba šedesáti procent nákladu bytu. Družstevní byty byly dražší než státní, protože „nájemné obnášelo také údržbu, splátku úvěru Státní bance, pojištění a různé administrativní a provozní poplatky. Na druhou stranu jejich údržba a mnohdy i samotná výstavba byla kvalitnější než u bytů ve

---

¹⁵⁶ Srv. Pelikánová, Hana. Bydlení jako norma a jako životní strategie v normalizačním Československu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia, Praha 2009. Sv. 1, s. 290.

¹⁵⁷ Členský podíl tvořil obvykle 40 procent, 30 procent tvořila státní dotace a 30 procent úvěr od banky.

státní správě. Aktivity bytových družstev byly kontrolovány národními výbory.¹⁵⁸ Až do pádu komunistického režimu byla stavební bytová družstva dominantním investorem.

Nejvíce družstevních bytů bylo postaveno v roce 1970, bylo jich skoro 35 tisíc. Koncem 70. let bylo financování družstevní výstavby upraveno tak, aby více podporovala takzvanou stabilizaci pracovních sil. Podniky mohly zaměstnancům poskytnout půjčku na členský podíl v bytovém stavebním družstvu. A pokud se pracovník zavázal, že bude v podniku pracovat nepřetržitě deset let, mohla mu být půjčka částečně prominuta. V rámci této výstavby fungovaly také jednorázové příspěvky.¹⁵⁹

V individuální bytové výstavbě lidé stavěli hlavně rodinné domky, ale i nástavby a přístavby. Stavbu financovali z vlastních zdrojů, mohli také získat stabilizační příspěvky od organizací nebo příspěvky od národních výborů a půjčky od spořitelen se splatností až do třiceti let. Šlo o jedinou formu osobního vlastnictví (vedle chat a chalup). Tento typ výstavby kulminoval v letech 1976 (25 611 bytů) a 1977 (26 155 bytů). Tehdy překročila objem družstevní výstavby. Režim nicméně rád poukazoval na to, že družstevní, státní a podnikové byty mají lepší úroveň a vybavení.¹⁶⁰

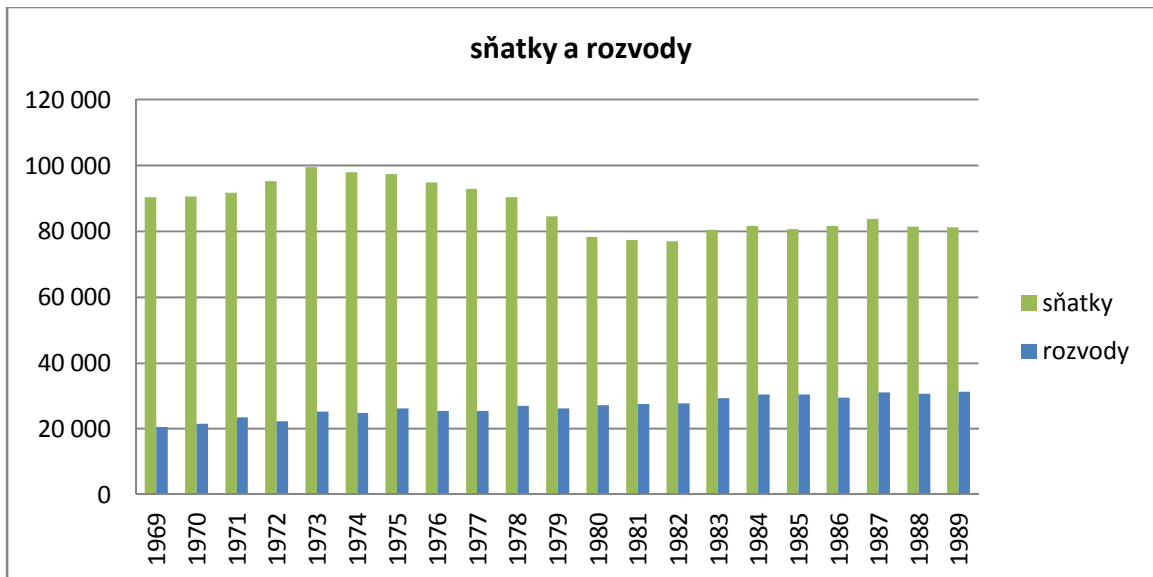
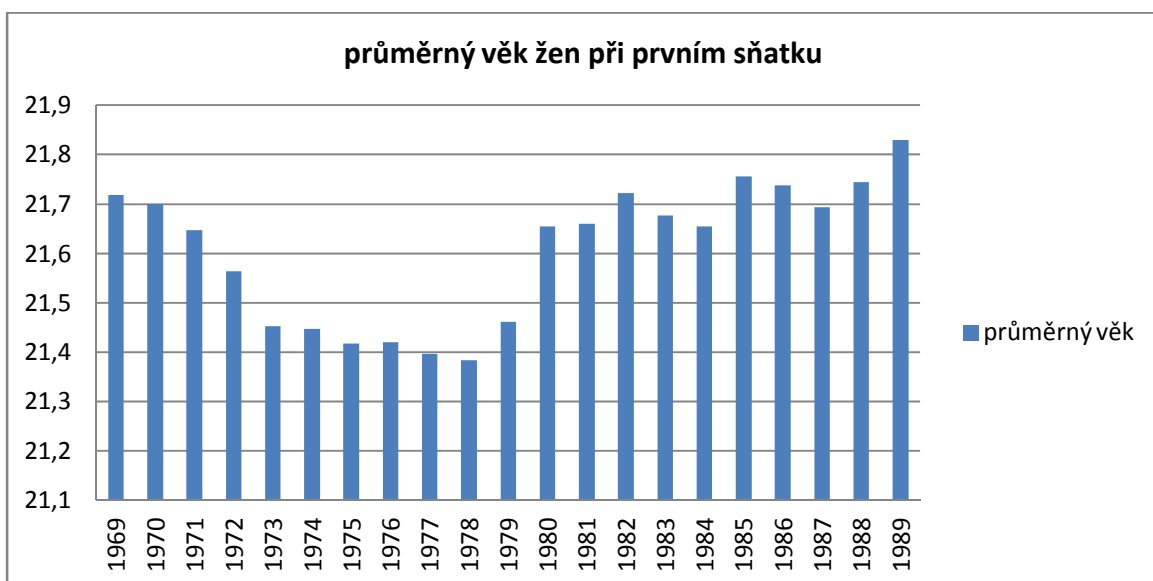
¹⁵⁸ Srv. Pelikánová, Hana. Bydlení jako norma a jako životní strategie v normalizačním Československu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Academia, Praha 2009. Sv. 1, s. 291.

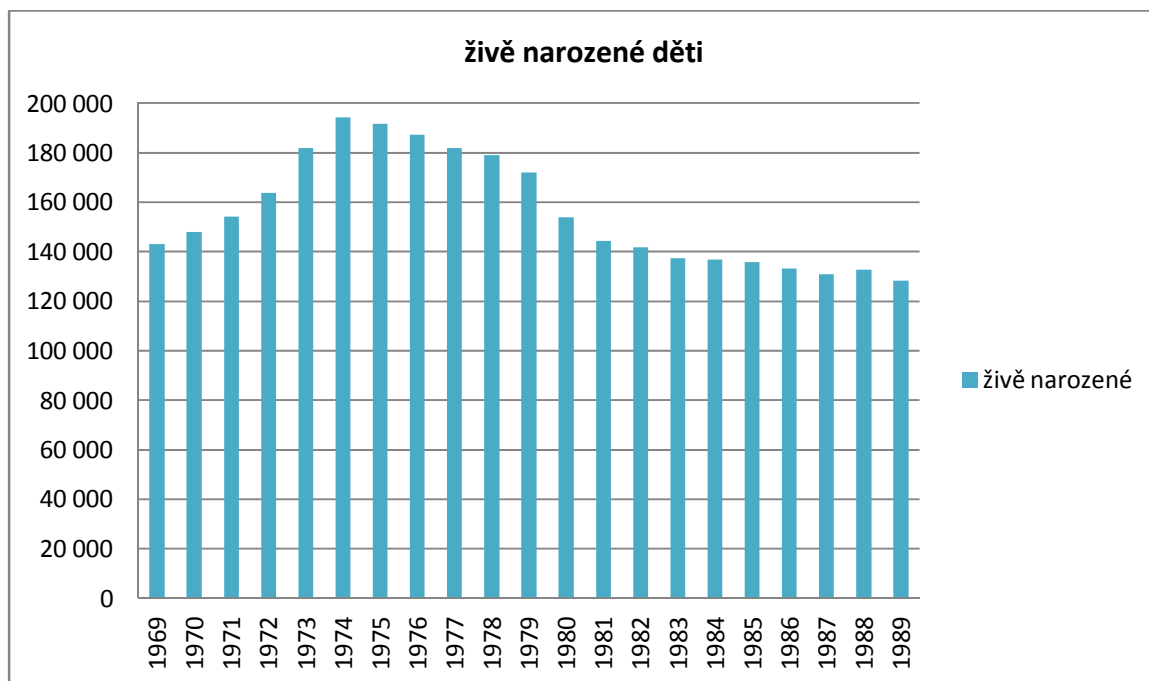
¹⁵⁹ Srv. Poláková, Olga a kolektiv. *Bydlení a bytová politika*. Ekopress, Praha 2006, s. 256.

¹⁶⁰ „V družstevní, státní, podnikové výstavbě bylo již v roce 1960 dosaženo vysoké úrovně vybavenosti a do roku 1980 byly všechny byty až na vybrané lokality s minimálním počtem bytů napojeny na elektřinu a vodovod a měly koupelnu, WC atd. Poněkud jiná byla situace u individuální výstavby, která se vyznačovala poněkud nižší úrovní vybavení než ostatní formy výstavby.“ Srv. Fakta a argumenty. *Bytová politika*. Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, srpen 1986, s. 21.

Příloha č. 2 – Sňatkový věk, sňatečnost, rozvodovost a porodnost v době normalizace

Rok	průměrný věk žen při prvním sňatku	sňatky	rozvody	živě narozené děti
1969	21,7	90 408	20 550	143 165
1970	21,7	90 624	21 516	147 865
1971	21,6	91 864	23 616	154 180
1972	21,6	95 337	22 392	163 661
1973	21,5	99 518	25 271	181 750
1974	21,4	98 048	24 970	194 215
1975	21,4	97 373	26 154	191 776
1976	21,4	94 929	25 544	187 378
1977	21,4	93 011	25 442	181 763
1978	21,4	90 338	27 071	178 901
1979	21,5	84 496	26 191	172 112
1980	21,7	78 343	27 218	153 801
1981	21,7	77 453	27 608	144 438
1982	21,7	76 978	27 821	141 738
1983	21,7	80 417	29 319	137 431
1984	21,7	81 714	30 514	136 941
1985	21,8	80 653	30 489	135 881
1986	21,7	81 638	29 560	133 356
1987	21,7	83 773	31 036	130 921
1988	21,7	81 458	30 652	132 667
1989	21,8	81 262	31 376	128 356

Pramen: Český statistický úřad (Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1920 – 2008, analytické a absolutní údaje)¹⁶¹

¹⁶¹ Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_hu

Příloha č. 3 - Vzpomínky na Srpen 68'

Vzpomínky na příchod sovětských vojsk v noci z úterý 20. srpna 1968 na středu 21. srpna 1968 patří k velmi silným a emotivním zážitkům narátorek. Vzpomínají na strach, obavy z možné války nebo vyprodané zboží. V případě této podkapitoly jsem se rozhodla nechat „mluvit“ jen vzpomínky narátorek. Seřadila jsem je podle věku, ve kterém v době okupace byly. Nejmladší narátorce bylo šest let, té nejstarší osmnáct.

Narátorce 5 bylo 6 let: *„21. srpna 68 jsme se vraceli z pionýrského tábora, něco příšerného. Já byla fakt malá, vůbec jsem tomu nerozuměla. Celou noc kolem nás na tom táboře jezdily tanky, my vůbec nevěděli, co se děje. Ti vedoucí něco někde řekli a najednou okolo mě i ty malé děti - že bude válka. Jeli jsme nějakým vlakem na nákladový nádraží, rodiče vůbec nevěděli, kam přijedeme. Konečně jsme se teda dostaly k nim, ze ségrou jsme byly na tom táboře, takže dvě děti dva kufry a jeli jsme s rodiči autem na Smíchov. Měli jsme se dostat přes Palackého most. A Rusáci nás nepustili, že auto přes most nesmí. Takže naše máma vzala ty dva kufry, nás dvě a šla s náma pěšky z Palackého náměstí přes most až k Smíchovskému nádraží a šly jsme okolo těch ruských vojáků a ty na nás namířené samopaly a řvali na nás: sabáki. Jako psi. To bylo jenom o tom, že jim zrovna neruplo v palici a nezastřelili nás, víc o tom nevím, myslím si, že oni sami ani pořádně nevěděli, kde jsou. Ale když mohli střílet i jinde, proč na nás měli namířené ty samopaly, máma s dětma s dvouma kuframa? Naše máma pak neprošla téma prověrkama, protože když se jí v práci zeptali na 21. srpen 68, tak jim řekla, že to byl nejhorší den v jejím životě.“*

Narátorce 1 bylo 8 let: *„Tím, že jsme bydleli na Žižkově na hlavní třídě, tak tam jezdily tanky po té hlavní a my jsme do té doby neměli rádio, tak jsme ho šli koupit dolů k Masaryčce a teď já sem se strašně bála, protože kolem nás jezdily tanky a my jsme šli po té ulici. Pamatuju si to jako dítě, pamatuju si, že sem se hrozně bála a pamatuju si, jak se strašně bála babička s dědou, který zažili druhou světovou válku a pak si pamatuju, když se upálil Palach, tak babička tenkrát říkala: Ježíši Kriste, co ta máma. Jako že strašně těžce prožívala, co může prožívat máma toho Palacha.“*

Narátorce 3 bylo také 8 let: *„Já si myslím, že mně příchodem bratrů skončilo dětství. To byl tak strašlivý šok. My jsme tenkrát byly u babičky, která bydlela na vesnici, děda byl v lese a teď, že v lese jsou Rusáci, tak babka pološilená hrůzou, že dědka bláznivého někde zastřeje. Takže si pamatuju tu hrůzu, kdy jsme čekali, jestli se ten děda vrátí a teď tam chodily ty venkovské babky, povídalo se, že našli zabitou ženskou v lese a teď jsme je*

viděli, jak jedou. V v tom šedesátymosmym jsem začala tu politiku vnímat opravdu naplno.“

Narátorce 2 bylo 10 let: „Z toho mám vzpomínku s babičkou, která přišla, budila mě a říkala: vstávej, je válka. Protože babička, která zažila první světovou a druhou světovou válku, tak se těch válek obávala. Takže první, co udělala, bylo, že šla nakoupit nějaký zásoby honem (smích), takže obchody byly rázem vykoupené. No a vím, protože jsme tam v pohraničí měli český vojenský letiště a v tom šedesátymosmym ho převzali Rusové a vznikla taková oblast, kde se nesmělo vystoupit z auta a jít se podívat, protože to byla ruská vesnice. Takže ze začátku jsem se strašlivě bála, že bude válka...takže pak pro mě byla úleva, že se ta válka neodehrávala a že to více méně probíhalo v klidu jo. Třeba přijžděli bratrance a vyprávěli, co se děje v Praze. Ale pro mě to bylo posunutý do té role - nějaký příběh někde z dálky.“

Narátorce 6 bylo 13 let: „Samosebou se to řešilo, a jako já jsem se do toho nějak moc nezapojovala, já jsem šla a šla jsem šít bráchovi župan, abych se uklidnila. Protože jsem se bála, hrozně jsem se bála, protože tatínek jezdil do Stupic na pionýru a tam jak bylo rozházený to kamení, protože měl jít dělat silnici, tak jak jezdily ty tanky, tak ty kameny tam lítaly, tak jsem se o taťku hrozně bála. To byla největší sranda, že my jsme se vzbudili a říkali jsme, ježiš, co to je, takovej rámus hroznej, to jezdily ty tanky, ale ono to bylo v tom srpnu a oni taky jezdí kombajny a mlátěj a taťka povídá: „To asi se mlátí někde kombajny už začaly pracovat.“ No a oni to byly tanky, no ...“

Narátorce 4 bylo téměř 18 let: „Na to nikdy nezapomenu, protože jsem byla doma a na Zahradním městě jeli nějaký tanky, táta mě vzbudil úplně bílej a říkal: „Pojď se na něco podívat, to je okupace.“ A já v tu chvíli: „Co to je?“ A viděla jsem ty tanky, no tak naše rodina se už zase bála, protože dědeček byl v 50. letech zavřený v kriminále a to mu dávali docela ... a když z toho kriminálu přišel, tak umřel a nikdy o tom nemluvil. A tátův kamarád byl asi 15 let v kriminále, takže u nás byla i policie a hledala, jestli tam od toho kamaráda nejsou nějaký věci ... Takže když přišli, tak to bylo neštěstí, opravdu neštěstí. Takže naši se pak rozhodli, že si sbalíme věci a že odejdem, že už tady nebudem. Ale maminka měla něco s očima, tak jsme se zase vybalili.“ Vzpomíná, že studenti se spontánně sešli s učiteli ve škole, ačkoli byly prázdniny a vyráběli a vylepovali plakáty. Když v roce 1969 odjela na strýcovo pozvání do Paříže, zvažovala, že tam zůstane (a mysleli si to i její rodiče), nakonec se ale vrátila.

